

SADRŽAJ

SADRŽAJ	1
Teoretska polazišta proučavanja književnoga jezika i jezika književnosti	2
Osvrt na dosadašnja proučavanja jezika romana <i>Kurlani</i> Mirka Božića s posebnim obzirom na njihovu nepotpunost i netočnost	15
Teza o postojanju triju jezičnih razina u romanu <i>Kurlani</i> Mirka Božića	21
Napomena o izdanju romana <i>Kurlani</i>	22
Zabilješka o povijesti Cetinske krajine	24
Ruralni jezik Kurlana gornjih i donjih	26
Urbani jezik Sinjana	40
Pripovjedni diskurs	48
Zaključak	65
Literatura	71
Sažetak	75
Abstract	76
Životopis	77

Teoretska polazišta proučavanja književnoga jezika i jezika književnosti

Da bismo jezik djela nekog pisca pokušali smjestiti u odnos prema književnome jeziku i jeziku književnosti, potrebno je prije svega definirati osnovne pojmove kojima ćemo se pri tome služiti.

Jezična je djelatnost jedan od mogućih oblika ljudske komunikacije. Njome čovjek djeluje na svijet oko sebe mijenjajući ga i mijenjajući samoga sebe. Pri tome upotrebljava (između ostalih) sustav jezičnih znakova. Jezik je, dakle, sustav znakova koji ljudi upotrebljavaju u jezičnoj djelatnosti (Škiljan 1980, str. 12). Kao i svaki drugi sustav jezik se definira relevantnim međusobnim odnosima vlastitih elemenata. Prema tome jezik je apstraktan. Za razliku od njega govor je konkretan. Jezik je organizacija govora, a govor je ostvarenje jezika u nekoj materiji. Jezik i govor stoje u odnosu stalnog dijalektičkog prožimanja (Škiljan 1980, str. 12). (Jezični sustav teži k nepromjenjivosti i stabilnosti jer samo kao takav može osigurati komunikaciju, a govor teži za unošenjem promjena u jezični sustav.) Jezik i govor dva su vida jezičnog fenomena, oni su jedan bez drugoga nezamislivi i međusobno se uvjetuju (čak i poništavaju jer jezik svojom statičnošću koči govor, a govor svojom dinamičnošću razgrađuje jezik). Razumijevanje te dijalektike nužno je za proučavanje svega što je jezično i s jezikom u vezi. Važno je shvatiti kako funkcioniraju jezični znakovi. Svaki od jezičnih znakova ima dva plana: plan sadržaja i plan izraza. Plan je sadržaja sposobnost znaka da u sebi pohrani određen podatak, a plan izraza sposobnost da se taj podatak prenese drugim sudionicima komunikacije. Razumijevanje znaka (jezičnog ili bilo kojeg drugog) nemoguće je bez razumijevanja te dihotomije (Škiljan 1980, str. 13).

Od pojma *jezik* dolazimo do pojma *književni jezik*, umjesto kojega se u svjetskoj i hrvatskoj literaturi sve više rabi naziv *standardni jezik*. Čuvena definicija akademika Brozovića “Standardni je jezik autonoman vid jezika, svjesno normiran i polifunkcionalan, stabilan u prostoru i elastično stabilan u vremenu” najpoznatija je i u kroatističkoj literaturi najrabljenija od svih definicija standardnoga jezika (Brozović 1970, str. 28). Ona ukratko znači da jezični standard nije identičan ni jednome od organskih idioma, nego ga svi govornici dotičnoga jezika moraju posebno učiti, da mora biti sposoban udovoljavati izražajnim potrebama svih funkcionalnih stilova (publicističkoga, književnoumjetničkoga, administrativnoga, znanstvenoga,

razgovornoga i eventualno drugih stilova), da mora biti čvrst i postojan te ne potpadati pod različite utjecaje, ali i fleksibilan da može stvarati i primati potrebne i korisne inovacije. Imanentno je svojstvo standardnoga jezika njegova svjesna normiranost koja zahvaća sve njegove razine (fonološku, morfološku, sintaktičku i leksičku).

Rečenica M. Solara da je *jezik građa od koje se gradi književno djelo* (Solar 1987, str. 12.) i misao A. Stamaća kojom definira književno djelo kao *poseban slučaj jezika* u znanosti o jeziku i književnosti već odavno imaju status aksioma. Stoga je jasno da bez proučavanja i razumijevanja prirode jezika ne možemo proučavati ni razumjeti književnost kao umjetnost riječi. Ne želimo reći da je ono što književnoumjetničko djelo čini književnim i umjetničkim isključivo jezik kojim je izgrađeno, nego samo to da pri proučavanju književnih djela analiza njihova jezika nipošto ne smije biti zanemarena. Tako dolazimo do jezika književnosti.

Prema dosadašnjim, sada već klasičnim, znanstvenim spoznajama jezik se književnosti može shvatiti kao književnoumjetnički funkcionalni stil standardnoga jezika (Silić 1997a, str. 363). (A funkcionalna podjela standardnoga jezika na pet funkcionalnih stilova: književnoumjetnički, publicistički, znanstveni, administrativni i razgovorni, te na njihove podstilove i hibridne stilove također se smatra klasičnom.) Taj funkcionalni stil ima poseban status i u svojem se odnosu prema standardu razlikuje od ostalih funkcionalnih stilova jer ne podliježe normiranju, bar ne u onom smislu u kojem podliježu drugi tekstovi (Pranjaković 1996, str. 11.). Svaki funkcionalni stil s obzirom na svoje specifičnosti ima svoju normu, što znači da ono što je pravilno i dobro u jednome funkcionalnom stilu ne mora biti dobro i pravilno u drugome. Ukupnost norma koje vrijede za pojedine funkcionalne stilove čini normativni sustav standardnoga jezika. Dakle, u razmišljanjima o standardnome jeziku ne polazi se od standarda prema funkcionalnim stilovima, nego od funkcionalnih stilova prema standardu (Silić 1996b, str. 244-245). Od dviju mogućih jezičnih pravilnosti, pravilnosti koja pripada sustavu i uspostavlja se lingvistički i pravilnosti koja pripada standardu i uspostavlja se lingvistički i sociolingvistički (odnosno ovisi i o društvenojezičnim činjenicama), jezik se književnosti podređuje onoj prvoj (dok se drugi funkcionalni stilovi osim razgovornoga podređuju drugoj, a u drugoj je sadržana i prva). Ta pravilnost jezika kao sustava obuhvaća sve mogućnosti jezika i uvjetuje njegovo bitno svojstvo koje nastaje razvojem: varijantnost. Varijantnost također zahvaća sve jezične razine. Kod drugih funkcionalnih stilova njima immanentna norma više ili manje strogo propisuje koja će

inačica biti funkcionalno dobra i prihvatljiva, a koja neće. Tako se stvara njima imanentna shematičnost. Naprotiv, književnoumjetnički funkcionalni stil nipošto ne može biti shematičan. On nastaje samo u slobodi od čvrste standardnojezične norme i stoga se prema varijantama ne postavlja disjunktivno (na principu *ili - ili*) nego konjunktivno (na principu *i - i*) (Silić 1997a, str. 359-369). Njegov je odnos i prema svijetu i prema jeziku uvijek stvaralački, a stvarati se može samo u slobodi. Književnik ne donosi poznati svijet niti preuzima postojeći jezik. Književnik stvara i svijet i jezik, odnosno stvarajući svoj jezik stvara svijet svojeg djela i obratno. Zato je jezična analiza književnih djela nužna i nerazlučiva od književne analize. Književno se djelo ne može kvalitetno interpretirati ako se zanemari ili potpuno izuzme njegova jezična strana ili ako se ona propusti slagledati u svojoj funkcionalnoj svezi sa sadržajem djela. Nema analize izraza bez analize sadržaja, kao ni analize sadržaja bez analize izraza. Da bi se mogla dobro shvatiti razina izraza, potrebno je proanalizirati njezin odnos, odnosno funkcionalnu zavisnost s razinom sadržaja i obrnuto. To je važno kao polazište za razumijevanje posebna statusa književnoumjetničkoga funkcionalnog stila unutar standardnoga jezika. Rečeno je da svaki funkcionalni stil ima svoju vlastitu normu koja se posebno formira s obzirom na specifične praktične izražajne potrebe, odnosno na sadržaj tekstova koje stil obuhvaća. Uzmimo za primjer administrativni funkcionalni stil i njegove podstilove: poslovni, zakonodavnopravni, diplomatski i politički. Norma administrativnoga funkcionalnog stila nastala je kao plod standardizacije, to jest unificikacije svih tekstova navedenih podstilova, i vrijedi za sve njih podjednako. To znači da se jezik kojim se treba napisati poslovni izvještaj ne razlikuje bitno od jezika zakona ili pravilnika, diplomatskog dopisa ili političkog programa neke stranke. Tekstovi književnoumjetničkoga stila nastali u okrilju njegovih podstilova (pjesničkoga, proznoga i dramskoga) razlikuju se u normiranju kojem su podvrgnuti od tekstova ostalih funkcionalnih stilova (izuzev razgovornoga). Oni su nastali u bitno većoj slobodi, iako se ta sloboda nipošto ne bi smjela smatrati odsutnošću ikakve norme. Tekstovi književnoumjetničkoga stila podvrgavaju se unutarjezičnom normiranju (Silić 1997a, str. 359-369). To se zaključuje po tome što književna djela gotovo nikada ne izlaze iz okvira jezičnoga sustava, nego predstavljaju specifičan izbor iz njega. Lingvistička normiranost vidljiva je na svim razinama, sve do ortografske. Međutim, ona nije sredstvo imitacije, već sredstvo umjetničke obrade i prerade. Umjetnički je prerađena i produktivno povezana sa sadržajem tekstova (iz kojega

proizlazi). Može se reći da je norma književnoumjetničkoga teksta ekskluzivna i da proizlazi iz njegove jedinstvene prirode, jedinstvenih izražajnih potreba i jedinstvene stvaralačke situacije. Iz toga proizlazi da se može govoriti samo o normi svakoga pojedinog književnoumjetničkog teksta, a ne o normi književnoumjetničkoga funkcionalnog stila (ili njegovih podstilova) općenito. Pojedini književni tekstovi tek se naknadno razvrstavaju prema pripadnosti određenoj književnoj vrsti, odnosno podstilu književnoumjetničkoga funkcionalnog stila, a u njihovome nastanku podvrgavanje obilježjima određenoga podstila nije presudno. Ono što ih čini književnim umjetninama nisu obilježja pojedinoga stila ili podstila, nego izvanjezični sadržaj (svijet književnoga djela) prezentiran s karakterističnom i specifičnom jezičnom obradom.

Spomenuli smo djelovanje jezičnoga sustava na jezik pisca rekavši da pisac stvara slobodan od standarda i njegovih društveno uvjetovanih norma, ali pod kontrolom i ograničenjima jezika sustava (Silić 1997a, str. 363-364). Nismo međutim spomenuli da postoji i obrnuto djelovanje, djelovanje jezika književnih djela na jezični sustav. Pisari se, pišući, koriste svim jezičnim potencijalom i svojim ga stvaralaštvom nerijetko šire i produbljuju. Stvaralaštvo i inovacije zahvaćaju najčešće leksičku i sintaktičku, a iznimno i morfološku i fonološku razinu. Inovacije ukazuju na dotad neotkrivene izražajne mogućnosti jezičnoga sustava i proširuju njegovu potencijalnu komunikacijsku kvalitetu. Tako jezični sustav determinira jezik književnosti, a jezik književnosti širi i oplemenjuje jezični sustav. Njihovo međusobno djelovanje ima dijalektičku narav (Silić 1997a, str. 359-369).

Prema drugome se srodnome tumačenju jezik književnosti može shvatiti ne kao funkcionalni stil standardnoga jezika, nego kao svojevrsni nadstil koji se koristi svim potencijalima jezičnoga sustava, odnosno koji polifunkcionalnost jezika predstavlja kao svoju funkciju (Bagić 1997, str. 12). Kao argument toj tezi služe opće različitosti između funkcionalnih stilova standarda i beletrističkoga nadstila: funkcionalni su stilovi društveno verificirani i ustaljeni, te obavljaju različite praktične zadaće jezika, dok je beletristički nadstil apstrakcija izvedena iz načelnih odlika raznorodnih i autonomnih literarnih iskaza; funkcionalni su stilovi proizvod stvarnih čovjekovih potreba za praktičnim oblicima komunikacije, dok literarne iskaze odlikuje nedostatak stvarnoga konteksta; funkcionalni stilovi su shematizirani, a beletristički nadstil objedinjuje iskaze koje odlikuje jezični ekskluzivizam; tipični su tekstovi funkcionalnih stilova značenjski prozirni, dok je semantika beletrističkih

tekstova složena jer svaki tekst ima onoliko potencijalnih smislova koliko je njegovih potencijalnih čitača i čitanja. Beletristički tekst zahtijeva interpretaciju, a ne goli opis, jer je on više plod imaginacije nego znanja i više izraz pojedinačnoga negoli općega, pa se do njega ne može doprijeti samo tematizacijom općih činjenica.

Otklon od tradicionalne teorije funkcionalnih stilove predstavljen je u knjizi *Raslojavanje jezične stvarnosti* autorica M. Kovačević i L. Badurine (Kovačević, Badurina 2001). Klasična je teorija funkcionalnih stilova integrirana u novu teoriju i predstavlja njezino polazište. Autorice polaze od klasične teze da je jezik multifunkcionalno sredstvo, a novost je njihovo inzistiranje na govoru i pismu kao na dvama planovima jezičnoga raslojavanja. Raslojenost se jezika sagledava pomoću koordinatnoga sustava kojemu vertikalnu os predstavlja podijeljenost na planove govor i pismo, a horizontalnu podijeljenost polja diskursa (po funkcijama) na diskursne tipove (domene): privatni, javni, specijalizirani, multimedijalni (i literarni koji ima poseban status). Pojam diskursa centralni je pojam njihove teorije. Za razliku od klasične podjele na funkcionalne stilove, ova podjela ističe ravnopravnost vertikalnoga i horizontalnoga raslojavanja jer nije svejedno kako se funkcije distribuiraju u tim dvama planovima. Svaki se od horizontalnih diskursnih tipova podvrgava i vertikalnoj diferencijaciji, odnosno može biti pisan ili govoren. (Ono što teoretičari funkcionalnih stilova standardnoga jezika nazivaju razgovornim funkcionalnim stilom ovdje se promatra kao jedan od planova svih četiriju diskursnih tipova: privatnoga, javnoga, specijaliziranoga i multimedijalnoga.) Predmetom se našeg rada, jezikom književnoga djela, autorice bave tek rubno. Kao i teoretičari klasične teorije funkcionalnih stilova, i one književnoumjetničkome diskursu priznaju specifičnost uvjetovanu njegovom “nadstvarnosnom naravi”, artificioznošću. Književnoumjetnički je diskurs sustav po sebi, a cjelokupno mu je polje diskursa tek građa. Diskurs se (literarni i neliterarni) uobličuje dvama postupcima: metaforizacijom (načelom izbora i supstitucije) i metonimizacijom (načelom slaganja i kontekstuiranja). U neknjiževnim su diskursima oba ta postupka podjednako zastupljena i u ravnoteži, a u književnome diskursu prevlada jedan od njih (metaforizacija u pjesništvu, metonimizacija u prozi i drami) (Jakobson, Halle, 1988, str. 71-76). Književnost i neknjiževnost natkategorije su i sustavi. Privatni, javni, specijalizirani i multimedijalni diskursi su kategorije (podsustavi) neknjiževnosti, a književni je korpus (imanentno literaran, metaforički ili metonimijski ustrojen) kategorija književnosti. Specifičnost je jezika književnosti (po čemu se razlikuje od

jezika neknjiževnosti) to što je on ne samo sredstvo, nego i materijal koji upozorava na sebe sama i podliježe poetičkome preoblikovanju (Kovačević, Badurina 2001, str. 134-135). To nije stvaran jezik (kao što ni svijet književnoga djela nije stvaran svijet), nego je njegova odlika mimetičnost. Jezik se u djelu podvrgava svijetu koji stvara, a ne realnome svijetu. Literarni je jezik uvijek autoreferencijalan, on upućuje na mimetičku iluziju koju stvara, ali i na sebe sama. Artificijelni svijet književnoga djela može zavarati do te mjere da se na njegovu artificijelnost može čak i zaboraviti. Još je jedna izuzetno važna teza koju donosi ova knjiga: tekst je uvijek govor, realizacija, primjena. I dok je jezični sustav (kao apstracija, potencijal) neutralan, u diskursu (u primjeni, u realizaciji, u izvršenome izboru, u ostvaraju) neutralnosti nema, sve je obilježeno. (Tekst se samo može doimati recipijenta neutralnim. To se događa ako se tekst uklapa u recipijentov horizont očekivanja.) Čim postoje obilježja teksta (a ona uvijek postoje), znači da je tekst obilježen.

Naše se stajalište može smatrati susedom i izborom iz svih ovih relevantnih teza. Jezik književnosti, dakle, nije ni funkcionalni stil (on nije funkcionalni stil standarda zato što uopće nije u odnosu prema jeziku kao standardu, nego prema jeziku kao sustavu), ni podstil, ni nadstil, nego je autonoman vid jezika. Njegova je specifičnost u tome što je uvijek autorski konstrukt uvjetovan svijetom autorskoga djela. Jezik djela nije stvaran jezik, kao što ni svijet djela nije stvaran. Odnos između jezika književnoga djela i stvarnoga jezika sličan je odnosu svijeta književnoga djela i stvarnoga svijeta (Kovačević, Badurina 2001, str. 31; Katičić 1986, str. 116). Jezik književnoga djela nastaje apstrahiranjem stvarnoga jezika, on je izbor iz njega i njegova preradba. Jezik je književnoga djela jezik u jeziku, kao što je svijet književnoga djela svijet u svijetu. Ne provodi normiranje onako kako ga provode drugi vidovi jezika. U njemu nema ničega proskribiranoga, nikakvih izama, ničega što bi sugeriralo zabrane ili prisile iz vanjskoga svijeta. Dopušteno je i prihvaća se sve što je u funkciji svijeta djela, a izostavlja se i ignorira sve što nije u toj funkciji. U književnome djelu nema ničega što se ne bi moglo opravdati njime samime. (Ne može se reći isto govoreći različito. To je ključno za polazište za izgrađivanje i iščitavanje semantičkoga sloja djela.) Zato u pisanju o književnome djelu ne bi smjelo biti kritike tipa “ovo je dobro, a ovo ne valja”, jer, ako je djelo književna umjetnina, sve je u njemu bitno i sve je u funkciji njega samoga pa ne mora udovoljavati nikakvim apstraktnim izvanjskim formalnim zahtjevima, nego samo svojoj vlastitoj unutarnjoj stvaralačkoj i svjetotvornoj logici i potrebama. Svijet književnoga djela stvara vlastitu

logiku, a ne odgovara zahtjevima neke druge logike. Ne bi smjelo biti ni govora o propustima, nego bi se u kritici trebalo polaziti od teze da u djelu ništa ne može biti drugačije jer inače djelo ne bi bilo to što jest. Svako književno djelo ne samo da prerađuje sustav, nego i stvara svoj vlastiti sustav (jezični i svaki drugi) koji po opsegu i dosegom može biti sukladan nekome postojećem jezičnom sustavu, ili može predstavljati izbor iz njega (biti, dakle, opsegom i dosegom manje obuhvatan od njega) ili pak kompilirati dva ili nekoliko postojećih sustava za svoje potrebe (biti opsegom i dosegom obuhvatniji nego neki polazišni jezični sustav).

Tema je ovoga rada odnos standarda i jezika književnosti (na konkretnome predlošku). Standard funkcionira na principu (što je, kada i kako) dopušteno, odnosno nedopušteno. (I što je pojedini standardni jezik uređeniji i dotjeraniji, to se sva pravila točnije znaju.) Jezik književnoga djela ne poznaje tu opreku u tome općem smislu jer mu se ostvaraji toliko razlikuju da svaki od njih stvara svoje vlastite zakonitosti. Naravi su standardnoga jezika i jezika književnosti toliko različite, da je njihova usporedba zapravo bespredmetna.

U analizi jezičnih razina u djelu pisaca kao što je M. Božić treba se rukovoditi i dijalektolojskim spoznajama. Dijalektologiju shvaćamo kao znanost o organskim idiomima, odnosno onim idiomima na koje nije utjecala naobrazba, kultura, mediji, ni bilo koji drugi oblik civilizacije. (Neorganski su idiomi nastali pod utjecajem civilizacije.) Dijalekt je osnovni pojam dijalektologije, iako on nije konkretna veličina, nego rezultat apstrakcije glavnih značajka među brojnim idiomima shvaćenima najčešće unutar hijerarhije: organski govor kao najmanja jedinica – mjesni govor – skupina govora – dijalekt – narječje – (dija)sistem kao najveća jedinica (Brozović 1970, str. 10-14). Iako su dijalektalni elementi kod Božića više nego očigledni, ne smijemo brzati s donošenjem zaključka da se radi o isključivo dijalektalnome piscu. Moramo proučiti je li dijalekt jedini idiom kojim se pisac služi i, ako nije, kad se i s kojim razlogom služi kakvim drugim idiomom). Moramo provjeriti jesu li sve sporne riječi, izrazi i oblici zaista obilježja dijalekta Cetinske krajine ili su to možda piščevi neologizmi ili neki drugi izrazi piščeva stvaralaštva u jezičnoj djelatnosti. Pri leksikološkome proučavanju djela nekog pisca treba posvetiti pozornost eventualnim sociolingvistički uvjetovanim tipovima leksema i frazema kao što su elementi žargona (leksemi i frazemi profesionalnoga jezika), slenga (leksemi i frazemi koji služe izdvajanju iz sredine) i argoa (leksemi i izrazi zaštitne tajnovitosti) (Samardžija 1995, str. 43-44), kao i njihovu funkcioniranju u tkivu književnoga djela.

Jezične se razine u djelu nekog pisca mogu analizirati da bi se pokazala njihova različitost i da bi se ukazalo na slojevitost piščeva jezika, odnosno na slojevitost djela u cjelini. Takve analize nezaobilazno uključuju tumačenje stila. Zato treba objasniti sam pojam stila. Mnogo je definicija stila i one se međusobno uvelike razlikuju, a ni jedna od njih nije postala općeprihvaćena niti je u znanosti o jeziku i književnosti stekla status aksioma. Za P. Guirauda (Guiraud 1964, str. 83) stil je “aspekt iskazanog koji proizlazi iz izbora sredstava izraza određenog prirodom ili intencijama lica koje govori ili piše”, a za K. Vosslera (Belić 1958, str. 298-299) “individualna primjena jezika za razliku od opće (dok opća nije u osnovi ništa drugo nego približni zbir svih ili barem najvažnijih individualnih primjena jezika)”. J. Middleton Murry (Pranjić 1972, str. 33) kaže da je “stil izravna ekspresija individualnoga iskustva”, a W. Kayser (Kayser 1973, str. 10) stil smatra “sintetskim pojmom za celinu u kojoj su sadržani svi jezički oblici jednog dela”.

R. A. Sayce (Pranjić 1972, str. 33) kaže da “niti jedna grana lingvistike, niti njezina koncepcija, od povijesne filologije do strukturalizma nije nebitna za istraživanja stila u književnosti, jer uvijek omogućuje estetskome smislu da dođe u prvi plan”. Definicija stila K. Pranjića (Pranjić 1972, str. 34) sukus je definicija M. Riffaterrea (“jezik izražava, stil pojačava”) i Marouzeaua (“jezik je ukupnost izražajnih sredstava kojima raspolazemo dok oblikujemo kakav iskaz, stil je aspekt i kvaliteta koja rezultira iz izbora među tim izražajnim sredstvima”).

Navedene su definicije stila prilično šarolike, i sa svakom bi se od njih moglo opširno polemizirati. No zajednička im je mana (s izuzetkom P. Guirauda) što ne ističu kako stil nipošto ne može biti proizvoljan, već njegovo postojanje proizlazi iz njemu imanentne gradbene uloge u književnome tekstu. Upravo zbog toga što P. Guiraud vodi računa o funkcionalnosti kao bitnome svojstvu stila, njegovu definiciju smatramo najrelevantnijom.

Višestruko smo oprimjerali neegzaktnost pojma (teško bi se moglo reći termina) stil. Zbog svoje nepreciznosti (Kovačević, Badurina 2001, str. 35) on je počesto predmet fluidnih i neznanstvenih tumačenja, koja operiraju apstrakcijama upitna značenja (kao što su *izražajnost*, *estetska vrijednost* i slično) zbog čega ga neki suvremeni teoretičari izbjegavaju rabiti kako njime ne bi kompromitirali preciznost svojega metodološkog aparata. Iz istog će razloga i u ovome radu biti upotrebljavan samo uvjetno i što rjeđe bude bilo moguće.

Takvo uvjetno shvaćanje pojma stil čini uvjetnim i značenje pojma stilistike kao znanosti koja se bavi njegovim proučavanjem. Formalnim proučavanjem stila kao načina pisanja od antike do klasicizma bavila se retorika, koja je ujedno egzaktno vršila i prosudbenu, normativnu ulogu. Krajem osamnaestoga stoljeća retorika je izgubila utjecaj jer se jezični znak prestao shvaćati isključivo formalno i dugo nikakva nova znanstvena disciplina nije zauzela njezino mjesto. Dvadesetnostoljetna se stilistika donekle može smatrati nasljednicom retorike u smislu da je ona *nauka o izrazu i kritika individualnih stilova*. U tome smislu P. Guiraud (Guiraud 1964, str. 33) govoreći o dvadesetom stoljeću razlikuje dvije stilistike (nasuprot subjektivnoj, nelingvističkoj kritici). Prva je stilistika izraza (deskriptivna stilistika) koja je lingvistička jer promatra jezične strukture s njihovim funkcioniranjem unutar sustava, i semantička jer proučava odnose oblika i misli. Druga je stilistika pojedinaca (genetička stilistika) i bavi se proučavanjem izraza i pojedinca ili izraza i kolektiva. Ona ispituje kauzalnost i po tome se približava književnoj kritici. Najugledniji predstavnik deskriptivne stilistike jest Ch. Bally (Guiraud 1964, str. 37-41). Njegova se stilistika bavi afektivnim sadržajem jezika, lingvističkim strukturama i njihovom ekspresivnom vrijednošću. Među afektivnim obilježjima jezika razlikuje prirodne efekte (na primjer spregu zvuka i smisla kod onomatopeje) i efekte izazvane evokacijom (izraz dobiva afektivnost od društvene grupe koja ga upotrebljava). Deskriptivna stilistika proučava ekspresivne vrijednosti (koje odaju osjećaje, želje i slično) i impresivne vrijednosti (koje odaju intenciju, dojam koji se želi proizvesti). Ch. Bally proučava ekspresivne vrijednosti u spontanij komunikaciji ne zahvaćajući književnoestetsku dimenziju. Kritika stila pojedinca (genetička stilistika) za razliku od deskriptivne proučava manje izraz po sebi, a više izraz kao dio situacije i konteksta unutar ukupnosti jezičnih mogućnosti pojedinoga autora ili djela. (Po tome ona stoji u opoziciji prema de Saussureovoj školi koja se posvetila proučavanju jezičnih činjenica prepuštajući književnoj kritici da ih interpretira i uključi u širi kontekst.) Najpoznatiji su predstavnici genetičke stilistike K. Vossler i L. Spitzer (Guiraud 1964, str. 54-59). Oni su osnivači takozvane idealističke stilistike koja je sebi postavila zadatak sagledati činjenice književnih djela u totalitetu njihovih konteksata. L. Spitzer odbija tradicionalnu podjelu između proučavanja jezika i proučavanja književnosti, već u središte svoga interesa smješta djelo i ključ njegova razumijevanja traži u njegovu stilu. On implicitno kritizira pozitivističku književnu povijest tvrdeći da se u proučavanju djela ništa ne može tvrditi a priori, nego da se kao polazište

uvijek mora uzeti konkretno djelo. (Svakome je djelu njegova kritika imanentna i ono samo uspostavlja kategorije za vlastito proučavanje.) Smatra da se u djelo prodire intuicijom (mora postojati intuitivna simpatija) koja se provjerava opažanjima, dedukcijom i analizom detalja. Svaka je pojedinost teksta motivirana i stoga nam može omogućiti prodor u samo središte djela. Proučavanje djela ima ishodište u nekoj jezičnoj crti koja je karakteristična i stilski obojena. Svako je pojedino djelo uvijek uključeno u veću cjelinu i pripada nekom sustavu. Kao i sve podjele, tako nam i podjela na deskriptivnu i genetičku stilistiku uvjetna, odnosno ne služi nam da bi oštro odijelila te dvije metode i shvaćanja. Deskriptivnu i genetičku stilistiku ne smijemo promatrati kao dva principa koji se međusobno isključuju, nego moramo uznastojati na njihovom međusobnom sufunkcioniranju i nadopunjavanju. Prema P. Guiraudu (Guiraud 1964, str. 84.85) zadaća je stilistike između ostaloga i oformiti *tipologiju sredstava izraza* (gramatičkih sredstava svih razina i izvangramatičkih sredstava) i *tipologiju tipova iskazanog ili "jezički" inventar* (postoji onoliko jezika koliko i tipova iskazanog). Pri tome je važno odrediti specifičnosti svake od konkretnih tipologija, jer bi se bez utvrđivanja te specifičnosti cijela analiza djela svela na formalno statističko nizanje popisanog jezičnog materijala i nesvrhovito utvrđivanje frekvencije njegovih elemenata. U nekim analizama stila razlučene su stilistike i stilski postupci s obzirom na jezičnu razinu koju zahvaćaju. Smatramo da se tako razlučene, izlučene i nabrojene pojave nalik na popis retoričkih ukrasa, pa ih zato nećemo uvrstiti u svoju analizu jezika i stila romana *Kurlani* M. Božića.

Neki teoretičari od stilistike razlikuju stilografiju. P. Guberina (Guberina 1967) je smatra disciplinom koja se bavi sredstvima izraza, a K. Pranjić (Pranjić 1998, str. 5) je naziva (to jest prevodi njezin naziv) stiloopisom. Za nas stilografija znači disciplinu koja stil opisuje, a stilistika disciplinu koja stil tumači. U svojem ćemo se radu orijentirati na tumačenje, a opis stilogenih elemenata donijet ćemo samo u najreprezentativnijem izboru, s nadom da ćemo izbjegavajući formalno tipološko nizanje stilotvornih jezičnih manifestacija izbjeći shematičnost i simplifikacije.

Svakako je najiskorištavanija misao o stilu ona M. Riffaterrea (Pranjić 1972, str. 32) da se "stil shvaća kao isticanje (ekspresivno, afektivno ili estetsko) dodano informaciji sadržanoj u jezičnoj strukturi bez promjene njezina značenja. To znači da jezik izražava dok stil ističe, no posebna vrijednost, iako dodana komunikaciji, nije predmet našeg sadašnjeg proučavanja, nego će do njezinoga razumijevanja doći tek na opisnoj razini stilističkog istraživanja, ili bolje rečeno, na metastilističkoj

(estetičkoj) razini.” Međutim, pitanje je može li ta jednostavna formula zaista definirati ulogu stila. Uzmimo za primjer nekoliko leksema koji znače *isto*, nekoliko sinonima: *libiti se*, *sustezati se* i *ustručavati se* ili *ćilim*, *tepih* i *sag*. Zamislimo li se nad njihovom uporabom, lako ćemo doći do toga da se ona razlikuje od situacije do situacije, od funkcionalnog stila do funkcionalnog stila, to jest da je uporaba svakoga od njih karakterističnija za određene govorne situacije i funkcionalni stil, te da ti leksemi stoga nisu zamjenjivi jedni drugima kao što bi sinonimi morali biti. Razmislimo li također o značenju tih sinonimnih leksema, odnosno o predmetnosti na koju se odnose, doći ćemo do zaključka da se svaki od leksema odnosi na ponešto drugačiju predmetnost, što znači da su ponuđeni leksemi međusobno nezamjenjivi ne samo zbog različitih situacija, već i zbog različita značenja. Tako dolazimo do poznate krilatice da *dobri pisci ne poznaju sinonima*. Tu krilaticu možemo proširiti tvrdnjom da “sinonimi” kao istoznačnice uopće ne postoje jer leksemi različita glasovna sastava mogu značiti nešto vrlo, vrlo slično, ali nikako nešto potpuno isto jer uvijek postoje konotacije koje stvaraju bitnu razliku), zato što jezik (osobito jezik književnoga djela) nije samo manifestacija svijeta, nego i njegova kreacija. Tako dolazi u pitanje i definicija stila kao izbora između jednako vrijednih varijanata jer jednako vrijedne varijante na postoje. (Svaka je jezična činjenica književnog djela zapravo gradbeni element svijeta toga djela. Promijenivši i najmanju jezičnu činjenicu teksta, promijenili bismo, a možda i poništili, svijet cijeloga tog književnog djela. Piščev odabir jedne (točno određene) varijanate u funkciji je posvemašnje preciznosti njegova izražaja, preciznosti kojom konstruira i osmišljava svijet svojega djela.) Govoreći različito nikako ne možemo reći isto. Ono što je u književnoj umjetnosti rečeno moglo je biti rečeno samo na jedan jedini način, jer u umjetnosti ne postoje “druge mogućnosti”. Književne, lingvističke i stilističke analize književnih djela prečesto su se oslanjale ili na *ono o čemu se u djelu govorilo* ili na *ono kako se u djelu o čemu govorilo*, pokazujući premalo svijesti o nerazlučivosti i međusobnoj uvjetovanosti tih dviju dimenzija. A upravo je njihova nerazlučivost i njihov međusobno uvjetujući, dijalektički odnos temelj svakoga tumačenja književnosti.

Pored pojma stila važno je protumačiti i vrlo frekventan te naizgled jasan pojam *stilema*. Pod stilemom najčešće podrazumijevamo, kao što kaže K. Pranjić (Pranjić 1998, str. 21), “jedinicu ojačane izražajnosti koja koji segmenat teksta s razine puke obavjesnosti/izvještajnosti diže do razine izražajne sugestivnosti; što znači da stilem iskaz iz razine denotacijske diže k razini konotacijskoj; iz izričajne

automatiziranosti / pretkožljivosti u deautomatiziranost/nepretkažljivost...”;

Možemo nabrojiti općepoznate i prema jezičnim razinama osmišljene vrste stilema: fonostileme (jedinice stilskoga pojačanja na planu fonologije), morfonostileme (jedinice stilskoga pojačanja na planu morfologije), sintaktostileme (jedinice stilskoga pojačanja na planu sintakse) i semantostileme (jedinice stilskoga pojačanja na planu semantike) (Solar 1987, str. 86). Problem stila, stilematičnosti i stilema ne može se, međutim, zaustaviti kod tih definicija i podjela. Čak i kad znamo što je stilem, i kad ga (po nepretkažljivosti, deautomatiziranosti i konotativnoj vrijednosti) sa sigurnošću možemo prepoznati i izlučiti iz teksta, još uvijek ne znači da znamo išta o stilu i jeziku toga djela i pisca. (Ta parcijalnost i nesveobuhvatnost analitičkog postupka, te zanemarivanje odnosa forme i sadržaja djela razlog je što su se mnoge stilističke analize pokazale nedostatnima i udaljenima od biti tekstova kojima su se bavile.) Što stilem čini stilematičnim mnogo je složeniji problem nego što se na prvi pogled čini i zahtijeva analizu koja daleko premašuje puka razmatranja o nepretkažljivosti, deautomatiziranosti i konotativnosti jezičnoga znaka. Da bi se mogao rasvijetliti taj problem, potrebno je razmisliti o tome što književni tekst čini književnim. Kad bi kriterij bile samo osobine jezičnih znakova, posao oko razlikovanja književnoga od neknjiževnog teksta bio bi jednostavan i pogodan za uspostavu čvrstih kriterija. Kriterij za razlikovanje književnih od neknjiževnih tekstova dakle mora imati veze i sa sadržajem djela, sa svijetom koji stvara. R. Katičić (Katičić 1986, str. 116) kaže da će neka postava biti neknjiževna onda kad se odnosi na stvarni, konkretni svijet (i kad se jezik u njoj koristi instrumentalno), odnosno da će biti književna onda kad se odnosi na vlastiti, iskonstruirani svijet djela (to jest kad se jezik u njoj koristi stvaralački). Neknjiževna obavijest može se interpretirati na temelju toga što upravo doživljavamo, a književna obavijest na temelju svega što smo ikada doživjeli. Zato se eventualna stilematičnost elemenata nekog teksta ne može mjeriti općim formalnim kriterijima, niti svoditi na izvanjski opis neobičnih izričaja ili na konstataciju njihove nepretkažljivosti. Svako djelo slijedi vlastitu unutarnju stvaralačku logiku i po tome predstavlja jezično stvaralaštvo, a ne razvijanje vještine izražavanja osmišljavanjem retoričkih ukrasa i oneobičavanjem iskaza. Prema tome, ustvrditi se što je stilem ne može bez uspostavljanja veze između izraza i sadržaja djela. Upravo zbog te nužne veze jedan te isti iskaz jednom je književan i stilematičan, a drugi put nije (Solar 1987, str. 60-86).

Osim toga, suprotno općem implicitnom mišljenju, markiranost ne mora biti imanentno svojstvo stilski funkcionalnih iskaza, što znači da i nulta stilka markiranost može biti stilka markiranost. Funkcionalnost u unutarnjem svijetu književnoga djela, upućivanje na njegovu unutrašnju strukturu uvjetuje stilematičnost te pojačava estetsku i doživljajnu spoznaju.

Osvrt na dosadašnja proučavanja jezika romana Kurlani Mirka Božića s posebnim obzirom na njihovu nepotpunost i netočnost

U ovome ćemo se radu osvrnuti na opseg i doseg svih relevantnijih prikaza Božićeva romana *Kurlani*.

Većina se prikaza romana bavi isključivo njegovim književnim aspektima, uvodeći elemente jezične (lingvostilističke) analize tek usputno i nesustavno. Iz činjenice što jeziku djela nije posvećena dostatna pozornost proizlazi jednostranost, manjkavost i nerelevantnost njihovih zaključaka.

Tekstovi koji obrađuju ovaj Božićev roman većinom su zapravo književne kritike koje ocjenjuju njegovu literarnu vrijednost, to jest stupanj njegove književne uspjelosti. Ovaj će se rad pozabaviti analizom funkcionalnosti gradivnih jezičnih elemenata u književnome tkivu romana; ali budući da nije književnokritički, rad će izostaviti spekulacije o stupnju uspjelosti pojedinih segmenata te romana u cijelosti.

Božićev je književnojezični izraz pobudio veliku pozornost u proučavatelja, i oni su ga mahom ocijenili vrlo vrijednim i uspješnim. Svi su se složili u tome da je vrijedan zbog svoje sugestivnosti, izvornosti, snage i elementarnosti. To je najbolje vidljivo u sljedećim primjerima:

V. Kalenić: *Stilotvorni postupci u "Kurlanima" i "Neisplakanima" Mirka Božića*. Zbornik Zagrebačke slavističke škole, 3/1975., str. 155.-161.:

Ma s koje strane promatrali jezično tkivo u romanima Mirka Božića, gledajući u njemu ili gramatičku strukturalnost ili semantičku povezanost i cjelovitost ili stilizirani lokalni kolorit ili egzistentni odnos prema određenoj literarnoj materiji ili isključivo i apsolutno sredstvo, koje može biti samo sebi ciljem, ostaje nam uvijek da na kraju potvrdimo da je ono jedno od najbitnijih i najznačajnijih dijelova umjetničkog kompleksa Božićeva teksta, njegove kreativne i uzbuđujuće impresivnosti.

V. Pavletić: *Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma*. Republika, 1/1953., str. 50.-98.:

Jezik Kurlana (i jezik u "Kurlanima" uopće!) djeluje elementarno neposredno i pogađa vrlo često u jezgro predmeta.

M. Selaković: *Jalov i šugav život kurlanski*. Republika, 10/1974., str. 1069.-1078.:

Međutim, Božićev se roman odlikuje još nekim istaknutim vrijednostima: jezikom i jezičnim izražajem, što izbija iz primitivne tvari ove građe, pogotovu kad se ispoljava govor u navodu; dinamičnim stilom nadmašuje se lokalna dokumentarnost i pobija hladnokrvnost naturalistički objektivnog tretiranja; to dobro odgovara gradivu i sadržajnim pojedinostima, lokalnom koloritu, a i atmosfera se poetizira adekvatnim sredstvima, pa je tu sve puno tamne, da se ne kaže morbidne, surove i zdušne poezije. Ovaj je jezik sočan i svjež kao naturalna psovka, jezgrovit i narodski kao u pučkim sentencijama, premda je dobrim dijelom ne samo istrgnut s “terena”, nego i smjelo iskovan u piščevoj “radionici”, i zato je neponovljiv; zato je ova “samorodna” umjetnička metoda ne samo nov i izvoran izraz, nego i rijetko dramatična i dinamična karakteristika.

Poseban je interes izazvao leksičko-tvorbeni sloj jezika djela, te su njemu posvećene brojne esejističke stranice. Izdvojili smo iz njih najrelevantnije segmente:

N. Barac: *Dva romana Mirka Božića*. Krugovi, 1/1956., str. 243.-257.:

Tu je (na leksičkome planu) Božić gotovo neiscrpiv. Od jednog te istog korijena on zna napraviti nekoliko nijansiranih oblika: zasmija, smijuljenje, smijurio, smijuljak. On će sam stvarati formate, da bi jednoj riječi dao novu boju: lagacko, tresulji; mnogo upotrebljava iterativne i trenutne glagole, koje i sam stvara: zakuckati, kuckati, drmniti, kusnuti, popljuckivati, rođakati. On će graditi i nove riječi – t a k l j a t i vatru, večerica je k r k l j u r i l a, n a p a r e n mislima, u z g r u s t i o mu krv, strašna slika... z a r o v a š i l a mu se u pameti, žvakali ih p u c l j e t a v o, sebičluk je p o t k o ž i o ove ljude, upravo se nebo slabašno u s e k n u l o i p r o j a z i l o i tako dalje.

V. Pavletić: *Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma*. Republika, 1/1953., str. 50.-98.:

Mnogo presudnija primjesa (...) očituje se u leksičkom bogatstvu. Mirko Božić upotrebljava zamjetan broj riječi i uspijeva vrlo često naći neobično izražajne i plastične izraze, adekvatne kurlanskoj sredini.

T. Sabljak: *Književno djelo Mirka Božića*. Izraz, 12/1979., str. 454.-461.:

Mnogo se govori o neologizmima, inovacijama, lokalizmima i provincijalizmima, kao i o uzrečicama, poslovicama i frazama. Sve su to teme za lingvističku, semantičku, stilsku analizu (...) žilavost, bujnost, eksplozivnost Božićeva jezika predstavlja značajan doprinos ne samo književnoj praksi, nego i lingvistici, pa

nas stoga nimalo ne začuđuju sve učestalije analize lingvisti o Božićevu jeziku kao najoriginalnijoj pojavi u novijoj hrvatskoj književnosti.

Uz leksik posebnu je pozornost pobudila tvorba i uporaba glagolskih oblika. O tome su pisali:

P. Šegedin: “*Kurlani*” – roman Mirka Božića. Republika, 9/1954., str. 725.-729.:

U opisu krajolika novost su glagolski oblici, koji podjednako vrše oznaku radnje, kao i naročitu atributsku ulogu: ‘ogrmati ljeskovinom (...)’, šaraju pokoji rijetki stručci jaglaca(...)’ Zaista elementarna, živa vidovitost, doživljaj neposredan, autentično njegov.

Tvorbi i uporabi aorista u romanima *Kurlani* i *Neisplakani* Zlata Bogdan posvetila je cijelu monografiju. Ona iscrpno donosi rezultate proučavanja aorista u svim vrstama rečenica, te njegova morfološka i tvorbeno obilježja, kao i čestotu uporabe. Iznosi i vrlo relevantne zaključke o njegovoj funkcionalnoj ulozi i stilogenoj vrijednosti.

Z. Bogdan: *Aorist u romanima Mirka Božića*. Zagreb, 1977., str. 76.:

(...) upravo obilata i česta upotreba aorista najraznovrsnijih glagola daje Božićevu stilu izrazito i snažno obilježje pokretljivosti, živosti i doživljenosti (...) Aoristom, kao jednim od najekspresivnijih vremenskih glagolskih oblika, Božić postiže dinamiku i živost pripovijedanja (...) i u manjim cjelinama, čak i u samo nekoliko rečenica nekoga kraćeg segmenta, otkrit će se da je radnja izrečena aoristom čvorišna, prijelomni i važni trenutak u dinamici događanja.

Analiza Božićeva izbora glagola upotrijebljenih u aoristu otkriva tijesnu logičnu povezanost između semantičke, sintaktičke i stilističke vrijednosti konkretnih glagolskih oblika. Svi oni najčešće izriču radnju u pokretu, rezultativnu, doživljenu i dinamičnu. S tim je u skladu i prikaz karakternih osobina likova u Božićevim romanima, pristup građi i način njezine obradbe, a konačno i temperament samog pisca i njegovo doživljavanje svijeta.

Proučavatelji su pretežito pisali o cjelini jezika u romanu *Kurlani* (koncentrirajući svoju pozornost na njegovu ruralnu “sirovost” i elementarnost), a tek su neki od njih unutar romana zamijetili različite jezične ostvaraje, to jest bitne funkcionalne promjene jezičnoga izraza uvjetovane temom i drugim elementima građe romana. Ti su autori zapazili da se struktura jezičnog izričaja znatno mijenja

kada se prostor romana premješta iz ruralne kurlanske u urbanu sinjsku sredinu. Primjeri takvih zapažanja su:

M. Selaković: *Jalov i šugav život kurlanski*. Republika, 10/1974., str. 1069.-1078.:

Zbog stogodišnje vladavine Mlečana (1686-1797) u Sinju je do novijeg doba, nasuprot narodnjačkom, tj. nacionalno rodoljubnom, hrvatskom pokretu, bilo i autonomaškog (talijanofilskog) strujanja, što se protivilo i sjedinjenju Dalmacije s ostalom Hrvatskom; zato je, osobito u manirama sinjskih građana, znatnih talijanskih relikata, najizrazitije ispoljenih natruhama u govornom jeziku. Kao što je pak u puku, narodu, pomiješano s hrvatskim jezikom turcizama, zbog nekadašnje blizine turskoga vilajeta i uopće Bosne. I o jednom i o drugom posvjedočava ovaj pisac u svojim romanima o seljačkim Kurlanima s planine i o građanskim Sinjanima.

A. Šojat: *Aorist u romanima Mirka Božića*. Jezik, 24 (1976./77.) 5, str. 158.-159.:

Jezični je izraz Božićevih romana (...) neraskidivo vezan sa sredinom, likovima i događajima koji se u romanima prikazuju. Božić je dakle u izboru jezičnih, odnosno gramatičkih sredstava u pripovijedanju vjeran ambijentu i zbivanjima, ona su odraz ljudi i pejzaža, i to ne samo u dijalozima. Osobine organskih govora Cetinske krajine, (...) narodne govorne posebnosti kojima Božić umjetničkim doživljajem i stvaralačkim oblikovanjem u svojim djelima daje novu uporabnu i literarnu vrijednost ostvaruju u Božićevu funkcionalnom odabiru nove izražajne mogućnosti hrvatskoga proznog izraza. Među jezičnim sredstvima karkaterističnim za Božićeve romane osobit kolorit tekstu daje aorist, živa izražajna kategorija izvornoga narodnoga govora Božićeva rodnoga kraja, kao jedno od najadekvatnijih jezičnih sredstava za transponiranje dinamičnosti zbivanja i njegove neposredne doživljenosti.

V. Pavletić: *Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma*. Republika, 1/1953., str. 50.-98.:

Božić je na taj način imao da riješi dvostruk zadatak, obrađujući u istom okviru jednoga romana dvije raznovrsne sredine, gotovo dva antagonistička svijeta, koji se neprestano dodiruju i miješaju, a da, istodobno, ostaje među njima nezajajljiv ponor odobnosti i nerazumijevanja. Ta nejedinstvenost građe nametala je potrebu isto takve ambivalentnosti u stilu i izrazu, stil i jezik, koji adekvatno izražavaju oprost Krajine i njezinih bijednih stanovnika, bili bi potpuno promašeni u pasažima uglačane konvncionalnosti malograđanske i poluinteligentne sredine u Sinju. Božić je

nastojao da svoj stil prilagodi predmetu, ali dok je za scene u kamenjaru našao nesumnjivo snažnu i sugestivnu riječ, koja nije samo opisivala, nego i izražavala, dotle je u prikazu varoške problematike često podražavao samome sebi, tj. nije našao adekvatan izraz.

(...)

I njegov je izraz također antieufemičan, a stil pun augmentativa. Čestom upotrebom augmentativa Božić postiže maksimum izražajnosti. Pod pojmom augmentativa ne razumijevam samo gramatički oblik imenica, nego naglašeno i pojačano krepko i jedro izražavanje, onaj poseban dojam sirovosti i snage, koji u nama ostaje jednako tako od riječi glavurda, šačetina, kao i od izraza: obrlatiti, mumljati, luparati, grbina planine...

(...)

U slučaju Kurlana takava antieufemičan stil, naprotiv, izrasta direktno iz građe (...)

(...)

Prelazeći na opis Sinja i sinjske gospode Božić mijenja svoj stil, odnosno unosi u nj neke elemente, koje mu diktira varoška tematika. Tako češće upotrebljava neke apstraktne izraze, zapletenije konstrukcije rečenice, sasvim u skladu s poznatom osobinom građana, osobito intelektualaca, kojima je krug asocijacija pun apstraktnosti, a lični, međusobni odnosi lišeni grube čulnosti i neposredne prisnosti, koja je zamijenjena konvencijama i licemjernom taktičnošću, dok im je izražavanje suhoparnije, birokratski općenito, aluzivno i indirektno. Božić to naglašava ne samo u dijalozima građana, nego i u svojim opisima, u kojima više nema toliko augmentativa, nego se čak pojavljuju slatkasti deminutivi u nazivima (Sjekirica) i u opisima (portret Mirka Kažele i dr.), a isto tako i strane riječi. Ovaj posljednji elementat potpuno je opravdan u dijalozima koji (u odnosima sinjske inteligencije) vrve talijanizmima, latinskim citatima, stranim riječima, imenima i apstraktnim pojmovima.

(...)

Osim toga Božić u tekstove o građanima (ne samo u njihove dijaloge!) unosi i znatan broj "birokratizama", tj. fraza i izraza koji ne postoje u narodnom govoru, nego su, onako nakaradne, unesene vještački i odozgora u život ljudi, koji imaju posla s državnim upravom, uredima i administracijom.

Kao što se vidi iz navedenih primjera, u prikazima i komentarima romana *Kurlani* i njegova jezika autori su se (zbog sažetosti, kratkoće i pretežite književne

orijentacije svojih tekstova, a s iznimkom Z. Bogdan) uglavnom bavili evidentiranjem postojanja pojedinih gradivnih jezičnih činjenica, ne donoseći pri tome gotovo nikakvu analizu toga kako su pojedini jezični elementi strukturirani u djelu.

U kritici se također našlo podosta negativnih komentara upućenih pojedinim “neuglađenim” jezičnim segmentima u romanu: “vulgarizmima”, “tvorbenim oblicima koji ne odgovaraju standardnojezičnim uzorcima već su dijalektalne provenijencije” i sl. U ovome će se radu pokušati pokazati kako su ti sporni “neuglađeni” jezični elementi ne bi smjeli biti predmetom kritike jer su s obzirom na svijet romana nužni kao i svi ostali “uglađeni”, te kako roman, oslobođen takvih “neuglađenosti” ne bi mogao s jednakom ekspresivnošću i uspješnošću stvoriti svoj svijet. Zbog toga smo suglasni sa sudom V. Kalenića:

Kritika je nažalost savjetovala Božiću da u jezik svojih budućih djela unese više samoobuzdavanja, više smirenosti, više oplemenjenosti, više kontrolirane suzdržljivosti, više ustručavanja u upotrebi vulgarno-opscenih riječi i izraza, više gramatičke lojalnosti, više poštovanja prema sintaktičko-semantičkim konstrukcijama, prema ispitanoj živoj i neživoj tvorbi riječi, više strogosti prema sinonimima i više poštovanja prema onima koji ne znaju naš jezik. Kad bi Božić sve ovo doista pokušao uzeti u obzir nema sumnje, da bi odsjekao granu, na kojoj čvrsto (i visoko) sjedi. (V. Kalenić: Nekoliko problema uz jezik Mirka Božića. Književnost, 8/1960., str. 113.)

Teza o postojanju triju jezičnih razina u romanu *Kurlani* Mirka Božića

Jezik je u romanu *Kurlani*, kao i u svakome drugom književnom djelu autonomna autorska tvorevina. Kada govorimo o autorskome jeziku u *Kurlanima* M. Božića, moramo razlikovati tri njegove razine, tri mnogo po čemu različita jezična ostvaraja:

1. ruralni jezik Kurlana donjih i gornjih;
2. urbani jezik sinjskih građana;
3. pripovjedni diskurs.

(Ako cjelinu jezika romana *Kurlani* shvatimo kao sustav, ove tri razine možemo shvatiti kao njegova tri podsustava.) Svaki sloj jezika ima svoju jezičnu fizionomiju i kao takav je nezamjenjiv s obzirom na predmet na koji referira. U ovome slučaju riječ “ruralan” ne znači primitivan, zaostao ili prevladan, nego je u funkciji referiranja na seoske teme, dok se riječ “urban” odnosi na grad i njegovo pučanstvo. Urbana i ruralna tematika ovoga romana generira adekvatan jezični izraz. Razlike (i paralelizmi) u jeziku proizlaze iz razlika (i paralelizama) u tematici romana. Između sela i grada, dakle, postoji i odnos antiteze i odnos sinteze.

Ruralni se jezik nalazi u dijalogima seoskih likova (pretežito Kurlana samih), a urbani sinjski idiom u dijalogima gradskih likova. Pojedini su elementi ruralnoga kurlanskog i urbanoga sinjskog govora interpolirani u pripovjedni diskurs romana i tamo se javljaju najčešće označeni navodnim znakovima. Najuočljivije je obilježje ruralnoga kulranskog govora njegova dijalektalna impostiranost. Dijalektalni se leksemi (i pripadni oblici) koje izgovaraju Kurlani oblično razlikuju od standardnih, a ta se njihova osobina pravopisno markira izostavnicima (primjerice: *kao* > *ka'*; *proći* > *proć*). Navodnici se rabe za markiranje pojedinih naziva i pri uvjetnome korištenju riječi. Smatramo, međutim, da za takvom vrstom markacije nema potrebe jer riječi nisu korištene “uvjetno”, već su za roman relevantne upravo takve kakve jesu. (Izostavnici također nisu potrebni jer u oblicima iz organskoga govora Cetinske krajine ništa nije izostavljano, oblici su donošeni takvi kakvi u govoru već jesu. Oni bi se mogli smatrati “krnjima” kada bi se pretpostavilo da su standardni oblici “potpuni”, ali takav pristup i usporedbe ovdje nisu relevantne.

Napomena o izdanju romana *Kurlani*

Roman *Kurlani* prvi je put objavljen u Zagrebu 1952. godine. Od tada do danas izišlo je još 10 izdanja: 1954., 1958., 1969, 1970., 1974., 1975., 1980., 1985., 1986. i 1989. godine. Sva su izdanja zagrebačka osim onoga iz 1958. godine koje je beogradsko.

U ovome smo se radu služili posljednjim autoriziranim (što znači posljednjim za piščeva života objavljenim) izdanjem romana *Kurlani*, koje je ujedno i zadnje izdanje ovoga romana uopće. To je izdanje Nakladnoga zavoda Matice hrvatske iz 1989. godine. Urednik mu je B. Donat.

Hrvatska je tekstološka znanost orijentirana pretežito na probleme točnoga čitanja i donošenja tekstova iz starijega dijela korpusa hrvatske književnosti. U tekstološkoj se literaturi ne mogu naći točni principi za donošenje suvremenih tekstova napisanih na nekome od triju hrvatskih narječja, bolje rečeno jezika (Silić 1998b, str. 425-430). (Uzoritim bi se izdanjem suvremenoga dijalektalnog djela moglo smatrati izdanje romana *Ognjište* Mile Budaka izašlo 1996. godine u biblioteci *Stoljeća hrvatske književnosti* Matice hrvatske, kojemu je urednik, lektor i redaktor akademik J. Vončina, najveći stručnjak i autoritet za tekstologiju. U svojim razmišljanjima o tekstološkim principima za donošenje teksta romana *Kurlani* polazim od postavki koje je akademik J. Vončina iznio u napomeni izdanja romana *Ognjište* koje je priredio.) Pokazat ćemo kakve su tekstološke postupke primijenili urednici izdanja romana *Kurlani* kojim sam se služila u svojem radu.

Neke se dijalektalne riječi u kurlanskim dijalozima oblično razlikuju od standardnih (*kao* > *ka'ko*). Ta je različitost, osim kod bilježenja riječi *ko*, pravopisno markirana izostavnicima. Smatramo da su na tim mjestima izostavnici suvišni, jednostavno zato što nije ništa izostavljeno. (Glas *o* u riječi *ka'* nije izostavljen, nego su se glasovi *a* i *o* slili u dugo *a*, kao što su se u riječi *ko* slili u dugo *o*.) Izostavnici su postavljeni i na mjestima gdje je refleks jata ikavski kao znak da nedostaje glasovni skup *je*. (*Ispeci ti braći pogaču pri'snu, a evo ti i slanine.* /str. 214./) Taj postupak nije primijenjen u spomenutom izdanju romana *Ognjište* (čiji ga priređivač smatra nepotrebnim budući da ne pridonosi razumljivosti teksta). Smatramo ga nepriličnim,

zato što su izostavnici interpunkcijski znak koji znači da je nešto izostavljeno, a u slučaju ikavskoga refleksa jata također nije izostavljeno ništa, nego je refleks naprosto ikavski.

Pojedini su elementi ruralnoga kurlanskog i urbanoga sinjskog jezika interpolirani u pripovjedni diskurs romana i tamo se (nedosljedno) javljaju označeni navodnim znakovima.

Za markiranje pojedinih naziva (vinograd “Više kuća”, vrtača Strmenduša, društvo “*Una coppa di bon vin*”, slika *Ranjeni Crnogorac*) bez reda su i sustava korišteni navodni znakovi, kurziv, oba ili ni jedno od tih dvaju sredstava. (U ovome izdanju romana nije uspostavljen točan i dosljedan princip u kojim se slučajevima postavljaju navodnici, a u kojima kurziv, nego se oba sredstva rabe stihijski i nesustavno. Na dva su mjesta čak i nadimci životinja markirani navodnicima. Iz tako se nedosljednih uređivačkih postupaka ne može iščitati koje su intervencije piščeve, a koje priređivačeve.) Isti je slučaj i kod markiranja pojedinih uvjetno korištenih riječi, sintagma i rečenica (Odmornih nogu, kao gazde, isprsit će se oni na sudu pred “gornjim golaćima”. /str. 105./; Počinje suđenje ovom razbojniku koga *droti ne giljaju* ko nas. /str. 163./). Na jednome je mjestu dio teksta istaknut spacioniranjem. Kod citiranja govora likova i njegova interpoliranja u pripovjedne segmente teksta koristili su se navodni znakovi (“Evo kako su me potucanje i nerad skončali.” /str. 21./), a latinski i talijanski nazivi, sintagme i rečenice isticane kurzivom (A što radi naš *asinus in pelle ursi?* /str. 155./), nažalost s dosta nedosljednosti. Poglavlja I., II., III., XI., XIV. i XVII. prvoga dijela romana (*Karneval*) i poglavlja broj XI. i XIV. drugoga dijela romana (*Procesija*) započinju uvodnim ulomcima u kojima se anticipiraju događaji koji slijede. Ti su uvodni ulomci dosljedno kurzivirani.

Pravopisna se nedosljenost vidi u interpunkciji i kod pisanja velikoga i maloga slova u riječima *Bog* i *Svevišnji*. U cijeloj knjizi riječ *Bog* sustavno je pisana malim početnim slovom, a riječ *Svevišnji* u istome značenju velikim.

Nedosljednosti u postavljanju izostavnika (čak i kod obilježavanja ikavskoga refleksa glasa ě), navodnika i u kurziviranju pojedinih riječi, sintagma i ulomaka (i onih talijanskih i latinskih), kao i brojni nestandardnojezični elementi koji se, budući da nisu ni stilogeni ni funkcionalni i ni na koji način uklopljivi u fakturu djela, ne mogu protumačiti drugačije nego kao lektorski i uređivački propusti, govore o nemarnosti prilikom pripremanja ovoga izdanja.

Zabilješka o povijesti Cetinske krajine

Iz nekolicine se povijesnih podataka o Cetinskoj krajini (Enciklopedija Jugoslavije 7, 1968, str. 198; Kružić 1997) može puno zaključiti o podrijetlu njezina oranskoga govora i, analogno tomu, o izvorima jezičnih elemenata u trima jezičnim slojevima romana *Kurlani* Mirka Božića. Taj utjecaj može se osobito transparentno pratiti na leksičkome planu djela, jer je upravo leksik najprijemčiviji segment jezika te najlakše i najbrže pada pod različite utjecaje. Druge su jezične razine (fonološka, morfološka, sintaktička i tvorbena) bitno blaže zahvaćene utjecajem okolnih jezika.

Na jezik su prije svega utjecale turske provale u Cetinsku krajinu koje počinju u 15. stoljeću, da bi 1524. (1536.) godine Sinj definitivno pao pod osmanlijsku vlast, pod kojom ostaje do 1686. godine, kada ga osvajaju Mlečani. Zbog turskih osvajanja dolazi do migracija pučanstva. Govornici novoštokavskih govora bježeći pred Turcima naseljavaju područja koja su prethodno bila čakavska. (Čakavska su bila područja zapadno od rijeke Cetine.) Time se može protumačiti novoštokavska ikavska dijalektalna osnovica cetinskih govora s vokabularom koji je zajednički čakavskim i novoštokavskim govorima. U govoru (napose ruralnome) puka Sinjske krajine vrlo je uočljiv velik broj turcizama. Turcizama je bitno manje u sinjskome gradskom govoru. Mlečani i Turci stalno su se borili za prevlast u Cetinskoj krajini, što je kulminiralo u Mletačko-turskome ratu (1714.-1718.), osobito u posljednjoj turskoj opsadi Sinja 1715. godine. Sinjska krajina ostaje u mletačkoj vlasti sve do pada Mletačke Republike 1797. godine. Utjecaj talijanskoga jezika (njegova venecijanskoga dijalekta) vidljiv je također u mnoštvu talijanizama koji prevladavaju u govoru gradskoga pučanstva. Talijanski je poprimio ulogu jezika kulture i civilizacije.

Napoleonska osvajanja i kratkotrajna francuska uprava (1806.-1813.) i formiranje Ilirskih provincija 1809. godine donijela je u ovaj dio svijeta svoje vlastite birokratizme koji prelaze u vokabular pučanstva Sinjske krajine.

Nakon propasti Mletačke Republike (s iznimkom kratkotrajne francuske vladavine) Sinjska krajina dolazi pod austrijsku vlast, pod kojom se nalazi sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1818. godine, kada kao i ostatak Hrvatske postaje dijelom Kraljevine SHS.

Njemački je jezik utjecao prije svega na jezik uprave i administracije, a isto vrijedi i za srpski jezik. Germanizmi su također zastupljeniji u idiomu gradskoga nego

u idiomu seoskoga pučanstva, dok se nešto srbizama nalazi u govoru likova isključivo u komunikaciji sa sudbenom vlašću i s gradskom upravom.

19. je stoljeće, kao i prva polovica 20. stoljeća, obilježeno borbom političkih frakcija. Vrijeme romana *Kurlani* zahvaća doba neposredno prije Drugoga svjetskog rata, kada su borbe između hrvatski orijentiranih Mačekovih pristalica i pobornika beogradske kraljevske vlasti, te pojava i jačanje radničkoga pokreta došle do izražaja i u samome romanu. Od tuda u djelu nanosi političkoga i ideološkoga vokabulara.

Ruralni jezik Kurlana gornjih i donjih

Ruralni je kurlanski jezik najuočljivije obilježen osobitostima jednoga konkretnoga organskoga govora Cetinske krajine koji je dio zapadnoga dijalekta (Čilaš 2002, str. 12), to jest dalmatinskih novoštokavskih ikavskih govora sa starohrvatskim elementima i pojavama čakavskih govora. (Do tog je utjecaja došlo prije svega zbog susjedstva Cetinske krajine s čakavskim područjem, ali i zbog čestih migracija stanovništva u prošlosti, o čemu je bilo govora u poglavlju o povijesti.) Međutim, pri tome ne želimo reći da ruralni kurlanski govor nosi sva, pa ni sva osnovna, nego samo pojedina obilježja organskoga govora koji mu je temelj. (Organski je govor Cetinske krajine samo jedan od izvora jezika Kurlana gornjih i donjih u Božićevu romanu.) U tome se sagledava velik utjecaj književnoga jezika. (Postojanje standarda uvijek utječe na supstanciju i strukturu organskih govora. Standardni jezik često služi kao obrazac prema kojem se odvija razvoj organskih govora (Brozović 1970, 30-31). To se događa i u jeziku književnoga djela kojemu je organski govor temelj.) Pisac je elemente organskoga govora, štokavizme (Silić 1998b), uvodio selektivno, što znači da je ruralni govor svojih likova izgradio na odabranim jezičnim elementima organskoga govora Sinjske krajine, i da je te elemente uvijek upotrebljavao funkcionalno. Stvarajući osebujan svijet svojih likova, stvorio je i njihov vlastiti govor koji je funkcija ovoga romana i ne postoji nigdje izvan njega.

Jedna je od glavnih osobina zapadnoga dijalekta koja se dosljedno provodi u romanu *Kurlani* ikavski refleks glasa *ě*, a vrlo su zastupljene i sljedeće osobine zapadnoga dijalekta ili konkretno grupe govora Cetinske krajine (Čilaš 2002, str. 27-34; 60-87): štakavizam, izjednačeni dativ, lokativ i instrumental množine imenica muškoga i ženskoga roda koji zadržavaju varijantu starohrvatskoga oblika i ovisno o rodu imenice imaju nastavke *-im* ili *-am* (*spirinam, mačićim, ljudim* i sl.), kao i stari oblik dativa, lokativa i instrumentala množine osobnih zamjenica (*vami, nami*), zamjena morfa *-nu* morfom *-ni* u glagola 2. vrste (*dignit*), čuvanje glasa *l* na kraju riječi (*bil*) i dr.

Činjenica da u kurlanskome jeziku nisu zastupljeni drugi vrlo važni elementi organskoga govora Cetinske krajine jedan je dokaz teze da je jezik kojim govore

Kulrani gornji i donji artificijelan. Najvažniji elementi organskoga govora Cetinske krajine kojih u romanu *Kurlani* nema jesu: oblici *iden, ideš, ide, idemo, idete, idu* u prezentu glagola *ići*, te *jiden, jideš, jide, jidemo, jidete, jidu* u prezentu glagola *jesti*, pokazne zamjenice *ovi* i *ti* umjesto *ovaj* i *taj*, vokal *e* umjesto vokala *a* i *o* iza *r* (*reste, rebac, greb, greblje*), navezak *n* u priložima (*poslin*), suglasnički skup *gnj* umjesto skupa *gn* (*gnjoj, gnjizdo*), specifična tvorba glagolskoga pridjeva radnog koji se u osnova koje završavaju na *-i* i *-u* tvori nastavkom *-o* (vokaliziranim *-l*), npr.: *sio, izujo*, a kada osnova završi na *-a*, pridjev se radni tvori nastavkom *-ao* stegnutim u *-ā*, npr.: *umrā* (Čilaš 2002, str. 27-34; 80-87) i dr.

U govornika s područja Cetinske krajine teško se mogu susresti neki oblici, kao što je to imperfekt. Činjenica što se taj oblik može naći u govoru seoskih likova u romanu *Kurlani* druga je potvrda teze o artificijelnosti kurlanskoga jezika (*Bijaše malo pričuvat' svoju magarad.* /str. 15./). Iz toga se može odčitati da organski govor Cetinske krajine nije jedini izvor govora Božićevih Kurlana gornjih i donjih.

Uvođenje organskoga govora svakako je u sprezi sa svijetom romana, a funkcionalne se i stilske osobine toga govora mogu pratiti i analizirati u svim jezičnim slojevima (fonološkome, morfološkom, tvorbenome, sintaktičkom i leksičkom).

U ruralnome kurlanskom govoru dominira ikavski refleks glasa *ě*, što je obilježje kako govora Cetinske krajine tako i cijeloga zapadnog dijalekta. (*Nesritni mi s tobom!* /str. 11./; *A za tebe, bi'li moj kume... amo reć'... to je više nego... srića...* /str. 39./; *Ko ne viruje, taj je bezvirac!* /str. 174./; *Oslipi ga, Gospe... Izgubit ćemo i parnicu, vidit ćete, ljudi, vidit ćete, kad vam Mrko kaže!* /str. 261./) Ijekavska su i ekavska kolebanja rijetka, ali nezanemariva jer su tipična za mlađe ikavske štokavske govore. Više je "ekavskih" oblika. (*Sazivli Boga, ćeri, da ti na vrijeme pomogne, da te drugi puta živo posisa.* /str. 87./; *... brk mu je korenit, plećate ljudine ćeš rađat'...* /str. 87./; *A ti dođi sutra u 'va doba ovde...* /str. 102./)

Mnoge se promjene mogu uočiti kod suglasnika i suglasničkih skupova.

Suglasnik *h* doživio je promjene u početnoj, medijalnoj i finalnoj poziciji. U početnoj se poziciji glas *h* gubi. (*Tili bi oni, bolan, da krv padne...* /str. 60./; *Nije bog zna šta... 'vala bogu...* /str. 63./; *'Oćemo li sad imat' sriće?* /str. 66./) U medijalnoj poziciji u riječi *h* ispada, a hijat može biti uklonjen umetanjem glasa *j* ili *v*. (*A mi ćemo provat', stavit ćemo na taj nji'ov kontar obe: našu i nji'ovu.* /str. 102./; *... "snajetinu kujetinu"* /str. 86./; *A kršna si ti, nema ti zamirke, već što živiš u gluvini*

ovoj. /str. 87./) U finalnoj poziciji umjesto glasa *h* može doći glas *v*. (*Je l' te stra?* /str. 87./; ... **propuv** kamešnički... /str. 36./)

Od drugih suglasnika zahvaćenih promjenama nalazimo: glas *f* koji se nalazi vrlo rijetko (*Nije ovoga bilo za cara Franje.* /str. 119./), a često se zamjenjuje glasom *v* (*Drž' Vilipe...* /str. 52./; *Kažu da se za cara Vranje dvaput zasmijala.* /str. 253./), glas *b* koji prelazi u glas *v* (*Nek provaju.* /str. 92./) i glas *d* koji se gubi kod glagola (*Prni u bačvu, pa zavrni slavinu!* /str. 188./). Glas *l* može prijeći u glas *o*, koji stapanjem sa sljedećim *o* daje dugo *o*. (*Lakše će bit njemu, bo'na, nego tebi, kad te ja osamaram!* /str. 212./)

Brojne su tuđice preuzete s raznim promjenama, što je posljedica govorničke nekompetencije. (*U subotu je iša' 'vokatu Zrniću, on i Jandrija...* /str. 101./; *A, što ja govorim, liker, a ne prošek, ka' najbolji lik u 'potekara!* /str. 173./)

U posuđenicama nalazimo zamjenu glasa *h* glasom *k*. (*Obaći parokiju u tren oka...* /str. 225./) Riječ *parokija* bila je preuzeta iz govora u kojemu se glas *h* u medijalnoj poziciji zamjenjuje glasom *k*.

Govor Cetinske krajine provode brojna pojednostavnjenja suglasničkih skupina (što je često obilježje organskih govora).

Suglasnički skup *hv* krati se u *v* (*Trknider po ženu Filipe, svakako sutra, dok me nije opet u'vatilo.* /str. 88./) ili se zamjenjuje glasom *f* (...*ne falim se...* /str. 31./).

Suglasnički skup *ké* krati se u *ć* (*Bog ti dao zdravlje, ćerce, ali slabo te je mater sazdala.* /str. 85./).

Suglasnički skup *ps* krati se u *s* (*Svitli suče, 'suju nam mater!* /str. 117./).

Suglasnički skup *tk* pojednostavnjuje se u *k*. Primjer je za to neodređena niječna zamjenica *niko* umjesto *nitko* (*Ne triba mi niko.* /str. 88./) i upitno-odnosna zamjenica u nominativu *ko* umjesto *tko* (*A ko će ti dat' para?* /str. 135./).

Suglasnički skup *gd* pojednostavnjuje u *d*, što se najbolje vidi u mjesnome prilogu *di* u značenju *gdje*. (*Di je dite?* /str. 256./)

Suglasnički skup *kr* pojednostavnjuje se u *k* (...*pa ćeš ove zime sti'ne uvaljivat' u usta, a ne kumpire!* /str. 12./).

Sustavno dolazi i do stezanja u brojevima, a hijat nije uklonjen (*Mene Filip Kurlan na dvaest metara promašio...* /str. 58./) Ima još primjera za neuklonjen hijat (*Nu, primakni mi baul... nu, primakni!* /str. 99./).

Uočava se i pojava protetskoga *j* koje dolazi ispred samoglasnika na početku riječi kada je ispred nje veznik *i*. (*Evo, baš sam govorio Krđi i Jandriji, da vam sutra*

dadu ruke.... /str. 16./; Nek mi se još Andrija i Krđo ožene, pa će se i moji zdrpiti kao i tvoji, Mrko Mrkane! /str. 45./)

Dolazi i do asimilacije po mjestu tvorbe u prelasku glasa *s* u glas *š* (postoje primjeri tzv. sandhi-pojave). (*Neću ja š njima drugačije razgovarat' nego priko suda. /str. 61./*)

Kada dva broja slijede jedan za drugim i imaju značenje neke nedefinirane količine, pišu se sa spojnicom i imaju status polusloženice. Iz toga proizlazi to što se konsonanti na kraju prvoga i na početku drugog broja ponašaju kao suglasnička skupina koja se pojednostavnjuje. Zbog toga dolazi do ispadanja konsonanta kojim završava prvi broj (*...ka' na provu dat' pe'-šest litara vina iz svog vinograda.. /str. 173./*).

Središnji slog u 3. licu singulara glagola *moći* i negacije pomoćnoga glagola *htjeti* ispada. (*Ne'š dabogda... me na dimu sušili. Uh! Mo'š dobit' osudu, ma ne'š lako. /str. 103./*)

Pojave ispadanja vokala i konsonanata mogu se (s obzirom na položaj glasova koji su ispali) razvrstati u četiri grupe:

1. afereza, izostavljanje glasa ili sloga s početka riječi (*U subotu je iša' 'vokatu Zrniću, on i Jandrija... /str. 101./; A ti dođi sutra u 'va doba ovde... /str. 102./; Svitli suče, 'suju nam mater! /str. 117./; A, što ja govorim, liker, a ne prošek, ka' najbolji lik u 'potekara! /str. 173./; Na Bikana i 'nakve! /str. 188./; ...jesi li ti ikad vidio 'koga da čupa travu u mom vinogradu? /str. 191./; ...on bi 'tio da se mi obe 'kanimo naše čudotvorne Gospe sinjske. /str. 244./*);

2. sinkopa, ispadanje samoglasnika unutar riječi (*-Gledaj mi, gospodaru, istrat' što prije ovu parbu, neće ti bit' s manjega! /str. 82./; Pivaj kol'ko očeš! /str. 94./; Izvol'te slavni prisidniče. /str. 173./; ...a sad ću ti bit' osamn'est! /str. 235./*);

3. apokopa, otpadanje glasova na kraju riječi, najčešće glasa *h* (*Tripud izreć', pljunut' tripud' u zemlju jer se sotona ne smi' zvat' na način ka' što se boga pozivlje. /str. 134./; Dabogda i' paščetine grizle. /str. 58./; Je l' te stra'? /str. 87./; I ja sam i' izvalila jedanaestero, pet živi'. /str. 87./*);

4. svarabaksa, umetanje tzv. lutajućih vokala unutar riječi (*Tarazaj usitno, ne đipaj! /str. 251./*).

Afereske i sinkopske promjene osobito su vidljive na uzviku koji pojačava značenje imperativa *ajde, ajdemo, ajdete*. (*Ajd' i ti s nama! /str. 102./; Aj, Blažu – poviče Mrko snažno – lati sikiru, pa nacipaj gospodaru drva... /str. 128./*)

Uпитно-odnosna zamjenica u kurlanskome idiomu (kao i općenito u organskome govoriu Cetinske krajine) glasi *šta*. (*Ne boj se... šta si se namrgodio, vid' ćeš!* /str. 96./) Oblik *što* nalazimo samo iznimno. (*A, što ja govorim, liker, a ne prošek, ka' najbolji lik u 'potekara!* /str. 173./)

Dativ, lokativ i instrumental plurala imenica muškoga i ženskoga roda čuvaju starohrvatsku starinu pa su izjednačeni i imaju nastavke *-im* odnosno *-am* (za razliku od standardnojezičnih nastavaka *-ima* i *-ama*). (*Spirinam' se davili, dabogda!* /str. 53./; *Crkni, nevoljo, s mačićim'* /str. 87./; *Što je kavga među ljudim'...* /str. 100./; *Bi li me Donji raznili... na nožim'* /str. 88./; *Tužili nas, zametnuli tiranciju po sudovim'* /str. 102./)

Vokativ imenica ženskoga roda jednine ima nastavak *-e*, na mjestu standardnojezičnoga nastavka *-o*. (*Oslipi ga, Gospe!* /str. 261./) Vokativ imenice *ćer* ili *ćera* jest *ćeri* i u deminutivnome obliku *ćerce*. (*Bog ti dao zadržavljje, ćerce, ali slabo te je mater sazdala.* /str. 85./; *Sazivlji Boga, ćeri, da ti na vrijeme pomogne, da te drugi puta živo posisa.* /str. 87./) Pored ovoga dijalektalnoga oblika vokativa i vokativa koji se po obliku podudara vokativom u standardnome jeziku, kao specifičnost se javlja vokativ po obliku podudaran s nominativom. Takav je samo kada ima hipokoristično značenje. (*Drage volje, čovik lipi moj!* /str. 192./)

Obilježja starohrvatskoga sustava vidljiva su u morfološkim osobinama dativa, lokativa i instrumentala množine ličnih zamjenica *mi* i *vi*. Ta su tri padeža ovih zamjenica izjednačena i glase *nami* i *vami* (*...pa da žandarmerija s nami ima posla.* /str. 61./; *Iščupat će i' oni nami, ćaća.* /str. 102./; *Bog s vami.* /str. 173./).

U sklonidbi ličnih zamjenica *ja* i *ti* javlja se navezak *-ka*. (*Pa kako zdravlje, Šaliveštre, kako intrada, nema tebe u meneka, ka' da ćeš snagu od Kamešničkog propuva steć' – poče Mrkoglava mljeti.* /str. 36./)

Gubljenje glasa *h* na kraju riječi rezultira promjenama u nastavcima: u dugome i kratkome obliku genitiva i akuzativa lične zamjenice *oni* (*Dabogda, i' paščetine grizle!* /str. 58./; *Evo i'! Penju se!* /str. 59./; - *Neću... i moji su nji' tukli...* /str. 79./), u genitivu množine ženskoga roda posvojne zamjenice *tvoj* i *moj* (*Sinko... s tvoji' odrpotina nema ti ufanja da ćeš je lako nać'...* /str. 90./; *Ispod moji' ruku nema mrtvi'.* /str. 96./), u genitivu množine ženskoga roda povratno-posvojne zamjenice *svoj* (*Ka' da ti nemaš svoji' briga...* /str. 213./), u genitivu množine ženskoga roda pokazne zamjenice *oni* (*Eno iza oni' ograda, pa onda desno...* /str. 90./), u genitivu množine opisnih pridjeva (*I ja sam i' izvalila jedanaestero, pet živi'.* /str. 87./; *Od Voštana...*

podno **gornji**’ greda, veliš? /str. 90./; ...ako te sad **prazni**’ šaka pustim. /str. 99./), u nominativu muškoga roda imenica (*Je l’ te **stra**’?* /str. 87./) i u genitivu množine posvojnih pridjeva (... od njegove “Cetine” do **Silvestrovi**’ staja! /str. 222./). Mijenjaju se i uzvici (*-U’*, *ti bi*, *Krđo*, *naveliko*. /str. 61./).

U glagolskome pridjevu radnome muškoga roda (bez obzira na to kako završava osnova, za razliku od pravoga mjesnoga govora Sinjske krajine) uvijek dolazi do slijevanja samoglasničkoga skupa *ao* u dugi samoglasnik *a*. (*Amerikanicu mi je **izgriza**’, vrag vas **sape**’!* /str. 15./) Do iste pojave dolazi i na kraju imenica muškoga roda na *-ao* (*Želiš ti da me **đava**’ odnese, pa to ti je*. /str. 89./), te akuzativu opisnih pridjeva muškoga roda (*U **za**’ čas po te!* /str. 92./).

Dosljedno se provodi oblična supinizacija (to jest otpadanje krajnjega *-i*) u infinitiva glagola na *-ti* i na *-ći* (*Ti ćeš meni **platit**’, ti Mrko!* /str. 15./; ...*amo **reć**’...* /str. 35./; *Gledaj mi, gospodaru, **istrat**’ što prije ovu parbu, neće ti **bit**’ s manjega!* /str. 82./).

Ako u futuru 1. pomoćni glagol stoji iza infinitiva u rečenicama bez subjekta (rjeđe u rečenicama sa subjektom), glas *t* iz infinitivnoga nastavka otpada, infinitiv glagola i nenaglašeni prezent pomoćnoga glagola *htjeti* pišu se sastavljeno (kao prema izgovoru). (***Otiću** ja sutra po babicu.* /str. 87./; ***Zatuće** te...* /str. 92./)

Negacija 3. lica prezenta pomoćnoga glagola *biti nije* preuzima ulogu negacije 3. lica glagola *imati nema* u bezličnoj ulozi (također s genitivom). (*Gavrane, **nije** zla grdog, a moglo je **bit**’!* /str. 191./)

Pojavljuju se tipične konjugacijske osobine dalmatinskih novoštokavskih ikavskih govora:

- prelazak glagola iz 1. razreda 5. vrste (glagoli kojima prezentski nastavci imaju morf *ā*) u 4. razred 5. vrste (glagoli s infiksima *-j(a)* i *-v(a)* u infinitivnoj osnovi, odnosno s infinitivom na *-jati* i *-vati* čiji prezentski nastavci počinju s *-j* (*-Nakusat ćeš se mesa, posli’!* Šta te briga! – *ruga se Filip i surovo mu **ukrcaje** zemlju u košaru na leđima.* /str. 13./);

- prelazak glagola 4. vrste (s morfom *nu* u infinitivnoj i *n* u prezentskoj osnovi) među glagole 2. vrste (s infinitivnom osnovom koja ima morf *i* i infinitivom koji završava na *-iti*) (... i **sklonu** ga razumnom trošenju. /str. 145./);

- u glagola 2. vrste morf *nu* ustupio je mjesto morfu *ni* (***Dignilo** mi briктаš, ajme meni.* /str. 259./).

Ostaci starohrvatskoga konjugacijskoga sustava vidljivi su u prezentu glagola gdje je umjesto nastavka *-im* za 1. lice jednine ostao nastavak *-u* kao što je to u suvremenome standardnom hrvatskom jeziku u konjugaciji glagola *moći* i *htjeti*. (*Di će se, na priliku, zamećat' boj čovika s vinom; možeš se od njega opit', možeš se u njemu utopit', ali bižat' od njega ne, ne, ja ti velju, nije muški.* /str. 36./)

Nenaglašeni oblik aorista pomoćnoga glagola *biti* (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi*) koji služi za tvorbu kondicionala 1. morfološki je izjednačen u svim licima singulara i plurala te uvijek glasi *bi*. Kondicional se javlja kao sredstvo ironizacije. On je sredstvo formalnoga i kultiviranoga izražavanja. Netipičan za seosku sredinu i upravo svojim formalnim karakterom stvara ironično i rugalačko ozračje. (*Obloguzii. Bi li krumpiraaa???* /str. 54./) Javlja se i kao sredstvo za izražavanje okolišanja (*-Čujte, gospodaru, ne bi li moglo proc' bez izvida na terenu?* /str. 178./)

Naveseci *-der* i *-de* javljaju se u imperativu 2. lica jednine glagola. (*-Trknider po ženu, Filipe,...* /str. 88./; *Otvorider, bona!* /str. 93./; *Polako stan'de!* /str. 251./)

U pripovijedanju i u dijalozima perfekt se često javlja bez kopule, što je u funkciji dinamiziranja i dramtiziranja pripovijedanja, ili/i šturosti i žustrine izražavanja. (*Ti znaš, oteli!* /str. 81./; *A tebi, vidiš, obećala, pa mi valja poć.* /str. 97./) Za pripovijedanje je karakterističan i pripovjedački ili historijski imperativ (*Podigne ovako ruku, a Turci bjež pa uz Prolog...* /str. 276./). Česta je i uporaba aorista u dramatičnim dijelovima teksta (Bogdan 1977, str. 115), čime se postiže dinamičnost i neposredna doživljenost radnje (zbog toga što pripovijedanje u aoristu stvara dojam da se pripovijedani događaj dogodio u neposrednoj prošlosti). (*A, eno, i pokojni Žulj, ubola ga krava na Malu Gospu.. nije 'tio mećat' zečju mišinu, dura, dura... niko vrime... kad najedanput, isvragu! Ode! ka' s rukom!* /str. 132./; *Di ti spade meso, a di uteče zdravlje?* /str. 221./)

Obilježja su razgovornoga jezika vrlo zastupljena na ovoj razini, što je logično s obzirom na to da je ona dijaloška. Dominantna su među njima: kraćenje čestice *li* (*je l' u ovoj Mrkinoj parnici?* /str. 173./), isključivo "kratki" oblici u deklinaciji posvojnih zamjenica (*Eno moga Filipa.* /str. 252./), brojne pokazne čestice *evo, eno* u emocionalno-ekspresivnoj ulozi (*Eno moga Filipa.* /str. 252./) i reducirani glagolski oblici: infinitiv bez završnoga *-i* (*Neću te ovako pustit.* /str. 99./), imperativ kojemu je otpalo krajnje *-i* u 2. licu jednine. (*Biž, Čukane, biž!* /str. 22./), kondicional nastao otpadanjem završnoga *-h* (... *za taj tvoj iznos ne bi' ni iša' u Sinj!* /str. 64./), glagolski prilog sadašnji nastao otpadanjem završnoga *-i* (*Koliko sam ja ustanovio ugrizeno je*

40 komada, **računajuć'** svaki struk po deset dinara, eto toliko sam ja računao...a... /str. 64./), futur 1. nastao ispadanjem zadnjih dvaju slogova (*Ne boj se... šta si se namrgodio, vid' ćeš!* /str. 94./), naglašeni prezent pomoćnoga glagola *biti* (*A ti zovni i tuđu dicu, samo nek donesu jaje, jes' čula?* /str. 190./).

Kurlani gornji i donji razgovaraju kratkim, jednostavnim, lapidarnim rečenicama. Ova je jezična razina dijalogična i dinamična. Čest je asidentizam i usklične rečenice.

Piščeve intervencije u promjenu glagolske rekcije stilogene su i stvaraju začudnost te skreću pozornost i pojačavaju značenje. (*"Eto, kako su me nerad i potucanje skončali."* /str. 21./; *-Zašto ne bi. Aj. Blažu – poviče Mrko snažno – lati sikiru, pa nacipaj gospodaru drva...* /str. 128./; *Na tebe je red.* /str. 190./; *...svijeću će joj goriti.* /str. 253./)

Budući da se radi o razgovornome jeziku, česte su eliptične rečenice (s neizrečenim predikatom) npr. *Ja do tebe... zbog žene.* /str. 92./), kao i rečenice s elidiranim (necjelovitim) predikatom. (*U grad ću ja...* /str. 88./) One su značenjski potpune jednako kao i rečenice s cjelovitim predikatom. Njihovo je značenje razvidno iz govornoga konteksta.

U pripovijedanju nalazimo jukstaponirane asidentske rečenice u kombinaciji s perfektom bez kopule. One naglašavaju dinamiku i usudnost događaja koji se pripovijeda. (*Eno, Marko Požanac kopa', krčio, opotio se, sio na mokru zemlju, u'vatio puntu, lega', nije 'tio popit' bukaru dičije mokraće...* /str. 132./)

Bezličnim se rečenicama (tj. rečenicama s obezličenom uporabom glagola) izražava radnja koje je vršitelj nepoznat ili nebitan, odnosno u kojoj je vršitelj nepoznata kobna sila. (*Raznilo Jozu tvoga.* /str. 190./; *Dignilo mi brikaš, ajme meni.* /str. 259./) Takav je impersonal trag slavenske starine. Subjekt nije izrečen, ali iz činjenice što je rečenica u perfektu vidimo da je on srednjega roda jednine. Agens je nepoznat (kao kad se radi o prirodnim pojavama), ali se može pretpostaviti. Takav dolazi kad se radi o nekom tabuu koji je utemeljen na atavističkome strahu od nepoznatih sila. To je karakteristika ruralnih govora.

Ma se javlja kao suprotni veznik. (Aj, ti, bolje... za mnom ma nadalje. /str. 91./)

Budući da je leksik najprijemčiviji segment jezika (što znači da najlakše i najbrže prima različite utjecaje), na leksičkome se planu može osobito transparentno pratiti utjecaj stranih jezika s kojima je Cetinska krajina stjecajem povijesnih

okolnosti došla u doticaj. (Druge su jezične razine /fonološka, morfološka, sintaktička i tvorbeno/ bitno blaže zahvaćene utjecajem okolnih jezika.)

Na jezik (leksik) Cetinske krajine prije svega su utjecale turske provale koje počinju u 15. stoljeću, da bi 1524. (1536.) godine Sinj definitivno pao pod osmanlijsku vlast i pod njom ostao do 1686. godine, kada ga osvajaju Mlečani. Zbog turskih osvajanja dolazi i do migracija pučanstva. Bježeći pred Turcima govornici se čakavskih govora povlače, a napuštene prostore počinju naseljavati govornici novoštokavskih govora. Time se može protumačiti novoštokavska ikavska osnovica cetinskih govora i rijetki čakavski elementi (iako supstratne čakavice nema). U govoru (napose ruralnome) puka Sinjske krajine vrlo je uočljiv velik broj turcizama. Turcizama je bitno manje u sinjskome gradskom govoru. Mlečani i Turci stalno su se borili za prevlast u Cetinskoj krajini, što je kulminiralo u Mletačko-turskome ratu (1714.-1718.), osobito u posljednjoj turskoj opsadi Sinja 1715. godine. Sinjska krajina ostaje u mletačkoj vlasti sve do pada Mletačke Republike 1797. godine. Utjecaj talijanskoga jezika (napose njegova venecijanskog dijalekta) vidljiv je također u mnoštvu talijanizama koji prevladavaju u govoru gradskoga pučanstva. Talijanski je jezik bio poprimio ulogu jezika kulture i civilizacije.

Napoleonska osvajanja i francuska uprava (od 1806. do 1813. godine, u sklopu koje je 1809. godine započeto formiranje Ilirskih provincija), iako kratkotrajna, donijela je u ovaj dio svijeta svoje vlastite birokratske termine (a i druge riječi) koji su prešli u vokabular stanovništva Sinjske krajine (podjednako gradskoga kao i seoskoga).

Nakon propasti Mletačke Republike (s iznimkom kratkotrajne francuske vladavine) Sinjska krajina dolazi pod austrijsku vlast, pod kojom se nalazi sve do sloma Austro-Ugarske Monarhije 1818. godine, kada kao i ostatak Hrvatske postaje dijelom Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (1929. godine preimenovane u Kraljevinu Jugoslaviju).

Njemački je jezik, kao i francuski, utjecao prije svega na jezik uprave i administracije, a isto to vrijedi i za srpski jezik. Germanizmi su također zastupljeniji u govoru gradskoga stanovništva nego seoskoga stanovništva, dok se nešto srbizama može naći u govoru likova isključivo kada su u komunikaciji sa sudbenom vlašću i s gradskom upravom.

Prva je polovica 20. stoljeća, kao i druga polovica 19. stoljeća, obilježena borbom političkih frakcija. Vrijeme romana *Kurlani* zahvaća doba neposredno prije

Drugoga svjetskog rata, kada su borbe između hrvatski orijentiranih Mačekovih pristalica i pobornika beogradske kraljevske vlasti, te pojava i jačanje radničkoga pokreta došle do izražaja i u samome romanu. Odtuda u djelu nanosi političkoga i ideološkoga vokabulara (prisutni isključivo u govoru gradskoga pučanstva).

U ruralnome kurlanskom govoru od stranih riječi prevladavaju one turskoga podrijetla (*džigerica, jok, jaran, belaj, zera, kavga, kantar, durat', ambar, jagmit' se, evala, degenek, vala, bardak, đuvegija, samarat', gungula, đotluk* i sl.) u dijalozima Kurlana jednih s drugima, dok su one talijanskoga podrijetla (*šjor, paron, libri, falit', priša, komodavat' se, baul, punta, bukara, durat', cekin, duzina, beštimat'* i sl.) neznatno manje zastupljene i javljaju se ponajviše u razgovoru seljaka Kurlana s gradskom gospodom.

Kod službenoga općenja kurlanskih likova s organima vlasti javljaju se leksemi podrijetlom iz mađarskoga jezika (*varoš*), francuskoga jezika (*žandarmerija* i *đendari*) i njemačkoga jezika (*zurik, Befelordnung* i *befel*). Osim što je takvih tuđica količinski malo, njihova je poraba ograničena isključivo na administrativni i birokratski jezik.

U kritici je bilo podosta primjedaba da Kurlanski likovi rabe brojne "vulgarne" izraze u izravnoj međusobnoj komunikaciji. (*Neće propast' minda ako se prošupljila... /str. 27./; Drž' se, posro, zida! /str. 36./*) Govor slika likove smještajući ih unutar njihovih duhovnih koordinata. Zbog toga je govor kao likovi kojima pripada i kada bi bio drugačiji, ni likovi ne bi bili isti, a to bi promijenilo i sve ostale sastavnice romana. Zbog toga "vulgarno" kao ni ništa drugo u govoru likova ne bi smjelo biti predmetom kritike.

Prevladava dijalektalni, provincijalni, regionalni i lokalni leksik: *ćirit', dolibit' se, čvokat', mučat', poklepušit', krknut', crcmeknut', veljanje, lušija, murija, oškopica, štrojit', klipast, promundat', otrbatit', nesvrsebit, naždropat' se, crkavica, kulaz, angira, troskot, čavalduša, kukviž, pripašnjača, krtočić, pačat' se, pule, počokat, gućak* i sl.

Stvaralački odnos pisca prema jeziku ogleda se u neobičnim rješenjima u tvorbi imenica (*A kršna si ti, nema ti zamirke, već što živiš u gluvini ovoj. /str. 87./; ...da se čuje, za inat gladnišima. /str. 112./*), pridjeva (*Pozabavit ćeš se ti s njima još, zrno je njegovo plodno, stogodno je to stablo ... /str. 87./; Oran si za veljanje, je li, mačku rastrbušani! /str. 94./; Ne bi ja ni vode pita' u one svete duše, opakljene, kamatnjačke... /str. 188./*) i dr.

Za M. Božića je karakteristična tvorba polusloženica. (*A njega dabogda spopala štucavica-žešćevica...* /str. 214./) To obilježje njegova autorskog jezika dolazi do izražaja osobito u pripovjednim dijelovima romana.

Brojne su stilske osobitosti kurlanskoga govora.

Učestala je uporaba augmentativa u ironičnome, pejorativnome i deprecijativnome značenju. (*-Ajd' još jedanput! U šta teliš? Nećeš se tako oblizat' krumpira! – muklo i pakosno zapovijeda Mrko, namršten zbog trenutačnog zastajkivanja i buljenja u Andrijine "gumene **postoletine**".* /str. 16./; *Šta rigaš tu, **momčetino** biloglava?* /str. 39./; *Dabogda, i' **paščetine** grizle!* /str. 58./; *-Pa me ta **Silvestrina**, ža' mi je šta ga nema ovde, bi mu skresa u brk...* /str. 173./)

Deminutiva je izrazito malo i koriste se samo pri moljenju i umiljavanju. (*Ma, daj, Mrkoglava, **litricu**, ispod ruke, ne pitam ja već **litricu**, više u mene ne može, ti znaš...* /str. 188./; *Znaš ti, Ante moj, kako ti je danas vrime, ukralo bi zenicu iz očiju, a kamol' ne bi ovu **potribicu**.* /str. 214./)

Hipokoristici su rijetki, javljaju se samo u rijetkim trenucima sažaljevanja. (*Ajde, **seko!*** /str. 256./)

Prisutno je korištenje leksika koji deantropomorfizira tj. poživotinjuje ljude. (*U smrdežu žive od kad se **okote** dok ne **krepaju**.* /str. 56./; *-Šta me to **štene** gleda? – Bog s tobom, sinko, ditetu je tri dana...* /str. 57./; *Ne **njači!*** /str. 94./), kao i česte psovke i psovanja (***Kurvo** gorska, imam i ja šaku. od težine, po kome puke – moždane mu zgnjecka!* /str. 56./; *...**nu ti boga**, ti bi me upropastio, za taj tvoj iznos ne bi' ni iša' u Sinj!* /str. 64./; ***Un ti izbore!*** /str. 191./).

Usklik ili eksklamacija u funkciji je izražavanja emocija: tugovanja, žaljenja, grđenja, gađenja, ruganja, krivljenja, hrabrenja, hvaljenja, divljenja i dr. (***Ej**, ne boj se.* /str. 91./; ***Nu**, primakni mi baul... **nu**, primakni!* /str. 99./; ***Na!** Zlu ne trebalo, sestrol!* /str. 100./; *Dvadeset i druga regimenta, na Pijavi smo i' tamanili, gospodaru... **u!*** /str. 119./; ***Evala** mu! Odradit će čudo troška. **Evala** mu!* /str. 136./; *Di ti spade meso, a di uteče zdravlje? **I, i, i!!!*** /str. 221./)

Često je korištenje semantički praznih riječi i sintagma, takozvanih poštapalica kao što su *bolan* i *bona*. (*Ona ti je, **amo reć'** ko vino kad šibne z bačve, i ako se ti, **amo reć'**, zabekneš, isteče, kume, ono...* /str. 35./). Poštapalice mogu biti sredstvo aluzivnoga, neizravnoga govora likova, prožetoga okolišanjem i oklijevanjem, te na taj način pripomažu stvaranju dramske napetosti u dijalozima.

Optativnost (proklinjanja, zaklinjanja, blagosiljanja) je sveprisutna u kurlanskome jezičnom izražavanju. (*Vrag ti ruke ispozeza!* /str. 25./; *Ma bolan, Šaliveštre, bog ti da' mir...* /str. 39./; *Pod pekom se živ peka!* /str. 47./; *Samo ti meni i mome Filipu i drugi put dođi, živa bila!* /str. 100./; *Oću, vire mi!* /str. 106./; *Smiluj se ljudi, kupit ću nogu, pomogla vas današnja Gospa sinjska..* /str. 234./) Zaklinjanja su interpolirana u sve dijaloge, to je sredstvo među najdominantnijima u kurlanskome izražavanju.

Ruganje se javlja kao način komunikacije (*Pazi da te ne podoji, meee!!!* /str. 91./). Brojne su stihovane rugalice, osmerački četverostisi. (*Rodila je Perka pule! / U puleta uši duge! / Po ušima kraste pale! / Kurvetinu ucrvale! / Čuša čuš... čuš čušaaa rš...!* /str. 216./) Podrugljivost se postiže ironizacijom kada je smisao iskaza oprečan izrečenome (*-Pa – zacrvni se žena – ovdje mu ništa ne fali... – Je l' ti ovdje što fali, Berleša? – upita ona strogo. -Ne fanli... ne fanli! – Osim varoškog degeneka, je li, Blažu? – uzvri podrugljivo Filip.* /str. 168./).

Tvorba pridjeva uz pomoć prefiksa *pri-* (koji odgovara standardnome *pre-*) koji pojačava značenje osnovnog pridjeva, i čija je izražajnost osobito jaka kada se oba pridjeva (onaj neutralnoga i onaj pojačanoga značenja) upotrijebe jedan pored drugoga (...*sirotinja puka i pripuka. ... Ka' da ti nemaš svoji' briga i to oni' žestoki' i prižestoki.* /str. 213./). Sličnu ulogu naglašavanja ima i ponavljanje riječi iste osnove ali različite vrste (paregmenon). (*Garo garonjasta! Čaća te zove, bona!* /str. 22./; *- Mulac muletiji –* /str. 47./; *Rš otale, nesrećo nesritna!* /str. 94./; *Neće nu taj đuvegija uteć' dabogda ja lazio ka' Lazar.* /str. 204./; *Lupež lupeški, ruke mu se ucrvale.* /str. 261./)

Izražavanje je neizravno i metaforičko kada su u pitanju tabui i druge teme na koje je ta sredina osjetljiva. (*Gri'ota je držat' takvu bačvu bez čepa...* /str. 27./; *E da li kod vas koja... vična ženskom zanatu?* /str. 90./; *Kušaj trampit' snagu, gladna je ona nje.* /str. 90./)

Pučka je mudrost utkana u frazeme i sentencije. (... *samo da mi Šaliveštar ne ustane na livu nogu...* /str. 39./; *Di je bilo i bit će, di je vrilo i vrit će!* /str. 233./) Uobičajeno je korištenje svezremenskoga gnomskoga prezenta. (*I on je krvav pod kožom.* /str. 51./; *“tiha voda kamen valja!”* /str. 82./)

Među osobinama govora seoskih likova česte su pauze (zaustavljanje iskaza) radi izražavanja emocija ili radi stvaranja osobita dojma (*A za tebe, bi'li moj kume... amo reć'... to je više nego... srića...* /str. 39./) i apostrofe to jest upravljanje govora

odsutnim osobama ili stvarima (*A, neće to lako proć', jok neće! Stani, Mrko, stani! Dokazat ću ja tebi! U grob ću te turit' prije vremena!* /str. 56./).

Još je jedan izrazito stilogen segment: imena i prezimena (*Krđo, Mrko, Gara, Katuša, Garin, Mrkoglava*), koja (deprecijativno) upućuju na tjelesne osobine likova ili aludiraju na njihov karakter. Imena su augmentativna, a nadimci pejorativni (*Luca-lajavica, Povratuša, Bikan Biloglavac, Sisulja, Mrkoglavuša*). Javlja se kontrasti u značenjskoj vezi sa stilogenošću kurlanskih imena (*A di ćeš, Mrko, nemrka te te srića pratila?!* /str. 106./).

Naglašena je imperativnost u dijalozima. Ponekad se naredba izdaje (i tako postiže vrlo snažan dojam bespogovorne imperativnosti) eliptičnim rečenicama koje su nastale izostavljanjem imperativne riječi. (*Stara, rakije!* /str. 60./) Javlja se i zalihosno naglašavanje osobnih zamjenica u rečenicama s imperativom, što također pojačava njegovu naredbodavnu ulogu. (*Spremaj se ti!* /str. 98./; *Muč' ti, sudac zna!* /str. 117./)

Snažan je utjecaj pučkih usmenoknjiževnih vrsta (predaja o Gospi Sinjskoj, deseteračke i osmeračke epske pjesme). Pučko je književno stvaralaštvo prisutno kao izraz osjećaja bijesa, tuge (naricanje) i sreće, ili je u ulozi ruganja, aluzivno, ponekad i s vulgarnim sadržajem. Najčešća su forma deseterački dvostisi s ojkanjem. (*Koga moja nožina propara / ne triba mu ići u likara! Oj!, oj!, oj!* /str. 56./; *Un ti mater popu i žendaru / što ne dadu živiti bečaru. Oj!, oj!, oj!* /str. 57./; *Udovicu posolila slana / zapivala usrid bila dana: / "Sva je mana ostat' bez jarana! / Sva je mana ostat' bez jarana!"* /str. 92./; *Svaki popa svoga kapelana / sedam puta u nedilju dana. / Nije bena, a nije ni žena! / zna popina, diže mu se cina!* /str. 93./)

Način izražavanja seljaka u komunikaciji s gradskom gospodom ponizan je i pun oklijevanja. To se odražava u odabiru riječi (*gospodaru, parone*) i u obliku *Oni* iz poštovanja napisanoga velikim početnim slovom. (*-A... znamo... gospodaru... Tražili te mi jutros, pa, ... ka', evo, ka' pivčića smo ti donili, gospodarice, i malo jaja –* /str. 73./; *Pa, Oni su nas pozvali... – poče Mrko, misleći na gospodina suca.* /str. 117./) U tim se situacijama kurlanski govor i frazeološki razlikuje od njihova običnog govora zbog korištenja službenih fraza i formula koje pripadaju administrativnome jeziku. (*Ništa ne dugujemo, svitli sude, već oni sprcali ka' jarci na nas, eto to ti je...* /str. 119./)

Česti su nagovještaji neverbalnoga (izvanjezičnoga) načina komunikacije kao kompenzacije jezičnim sredstavima (Silić 1997c, str. 488) kao što su pljuvanje,

gestikulacija i sl. (**-Pu!** *Uskvasala tebi, dabogda! – otpljune Filip i žurno se udalji.* /str. 168./) i nagovještaji avulzivnih glasova (po tome što oponašaju zvukove iz prirode sličnih onomatopeji) kao obilježja nekultiviranoga (ruralnoga) govora. U govornome jeziku avulzivi imaju komunikacijsku funkciju: služe neposrednome izražavanju, ekonomični su, lapidarni i praktični, te su stoga brojni. (**Rš** *otale, nesrećo nesritna!* /str. 94./) Mimika i geste i kao nagovještaji neverbalnoga načina komunikacije povezane su s avulzivima i oni se međusobno dopunjuju. (**-Pu!** *Uskvasala tebi, dabogda! – otpljune Filip i žurno se udalji.* /str. 168./) Obilježje nekultiviranosti jest i izražavanje putem različitog naglašavanja i intoniranja pojedinih vokala. (**I!** **E!** **iiii...** *Tebe! Bolan, ka' da si dite malo, ov'liko... e! Eeeeeee...???* /str. 30./)

Iz inventara usmene književnosti ovaj je ostvaraj jezika baštinio izražavanje uz pomoć: kontrastnosti (*Reka' sam i ja to: sveta duša, đavlija mišina...* /str. 188./), usporedaba (*Već ajde ti u Bikana, tvoga gospodara, ima ga u njega ka' duše, crvenog, bistri mu se, kažu ka' rumen nebeska, dabogda uzletio k njoj prije mene!* /str. 188./) i pleonastičnosti (*Gavrane, nije zla grdog, a moglo je bit'.* /str. 191./; *...punoj krcatoj kući... poželjnoj sreći...* /str. 233./).

Urbani jezik Sinjana

Urbani jezik Sinjana u romanu *Kurlani* iste je dijalektalne dalmatinske novoštokavske ikavske (Čilaš 2002, str. 12) osnovice kao i ruralni jezik seljaka iz okolice Sinja. Brojna su dijalektalna obilježja, kao i obilježja starohrvatskoga jezičnog sustava podudarna u oba jezična ostvaraja. Kao ni ruralni kurlanski, tako ni urbani sinjski idiom ne nosi sva, pa ni sva osnovna, nego samo pojedina, funkcionalno uvedena obilježja dijalektalnoga govora na kojemu je utemeljen. (Organski je govor jedan od nekolicine izvora jezika sinjskih malograđana u Božićevu romanu.) Puno je veći utjecaj književnoga jezika na gradski, nego na seoski govor i taj se utjecaj može pratiti u više slojeva.

Međutim, dok je idiom seljaka Kurlana gotovo uvijek isti (odnosno neznatno varira na leksičkome planu ovisno o tome razgovaraju li seljaci međusobno ili s građanima), idiom se sinjskih malograđana ostvaruje na mnogo više razina. Kada razgovaraju sa seljacima, njihov se jezični izraz jedva ponešto razlikuje od jezičnoga izraza seljaka (osim što je sazdan na istoj dijalektalnoj osnovici, vrlo mu je sličan i u leksičkome smislu). Kada građani razgovaraju međusobno, osobito kada se nalaze u nekim formalnim situacijama, njihov je jezični izraz puno manje regionalno, lokalno i dijalektalno impostiran i puno je bliži standardnome jeziku. Oni se koriste latinskim i talijanskim izrazima (u nekoliko situacija čak razgovaraju talijanskim jezikom), stručnim pravnim žargonom impregniranim terminologijom, uredskim i sudbenim (birokratskim) formulama i frazama, političkim i ideološkim rječnikom i sl. Osim toga u njihovome su elementi talijanskoga jezika i čakavskoga narječja zastupljeniji nego u govoru seljaka Kurlana. Govor sinjske gradske jezgre ima još jedan važan moment raslojavanja: govor biranoga gradskog društva na brojnim se razinama uvelike razlikuje od govora gradskoga ološa.

Stvarajući jedinstven svijet svojih gradskih likova, autor je stvorio i jedinstven jezik u službi njihove komunikacije, jezik koji je fikcionalan i kao takav ne postoji izvan ovoga romana. (Govor se sinjske gradske jezgre i u realnome životu zaista razlikuje od drugih govora Sinjske krajine).

Brojne su paralele, kao što su brojni i kontrasti između ruralnoga kurlanskog i urbanoga malograđanskog idioma u romanu. Paralele i kontrasti unutar svjetova

ovoga romana (seoskoga kurlanskog i sinjskoga građanskog svijeta) izgrađeni su, dočarani i naglašeni paralelama i kontrastima između njihovih idioma.

Kao i u kurlanskome seoskom govoru, i u govoru građana Sinja dominira ikavski refleks glasa *ě* (*Ma slušaj, šempjo išempjani, ne budi dite, nisi više malo dite.* /str. 77./). Prisutne su ijekavske i ekavske realizacije glasa *ě*. Međutim, pojava ekavice rjeđe je dijalektalnoga (*Lipo bi bilo ovde troljat...* /str. 208./), a češće birokratskog i vojnog podrijetla u čemu se ogleda utjecaj službenoga jezika Kraljevine Jugoslavije). (*-Razumem!* – *odgovara ulagivački Selim.* /str. 57./) Ijekavski refleks glasa *ě* nije dijalektalnoga podrijetla, nego je rezultat utjecaja standardnoga jezika. Gradski se likovi koriste ikavicom kada razgovaraju sa seljacima ili kada razgovaraju međusobno u neformalnim situacijama. Kada, međutim, razgovaraju međusobno u službenim situacijama, služe se ijekavicom. Njihov se idiom po tome svojstvu, kao i po drugim svojstvima koja ćemo obraditi, približava standardnome jeziku. To je, kao i druga obilježja njihova jezika, u funkciji oslikavanja njihova intelektualnoga i mentalnoga profila.

U urbanome govoru Sinjana promjena je na suglasnicima i suglasničkim skupinama manje i one su manje raznolike nego u ruralnome seoskome govoru.

Suglasnik *h* se u početnoj poziciji gubi (*Pusti me da prođem, šta si se izbećio ka' vo'... šta 'očete?* /str. 67./; *Prinio je na svojim leđima 'iljade vrića duvana iz 'Ercegovine, tajno, šverc, si capisce!* /str. 83./), u medijalnoj se poziciji u riječi zamjenjuje glasom *v* ili *j* (*Ali buve!* /str. 153./; *Vidi ovi' Vljajina.* /str. 244./), a u finalnoj poziciji *h* može ispasti (*Vidi ovi' Vljajina.* /str. 244./) ili se zamijeniti glasom *v* (*Nagluv je?* /str. 128./).

Pojednostavnjenja suglasničkih skupina također je manje u gradskome sinjskome nego u kurlanskome seoskome govoru.

Suglasnički skup *hv* zamjenjuje se glasom *f*. (*Fala.* /str. 154./)

Suglasnički skup *kć* krati se u *ć*. (*Šta će ajmekat' 'ćeri Kongregacije.* /str. 244./)

Suglasnički skup *tk* pojednostavnjuje se u *k*. (*Ko je?* /str. 72./; *Neko će ti dat, neko neće.* /str. 137./) U službenim situacijama prisutni su standardnojezični oblici (*Jesu li... je li tkogod čupao travu po vinogradu 'Više kuća' i je li taj netko mogao oštetiti lozu?* /str. 176./).

Suglasnički skup *gd* pojednostavnjuje se skupom *d*, što se najbolje vidi u mjesnome prilogu *di* umjesto standardnoga *gdje*. (*A di je tužba?* /str. 117./)

Skup *ao* kontrahira se u vokal *a* (*Reče mi poljar da ima zečeva **ka** mravi.* /str. 124./) i u vokal *o* (*Valjaju se **ko** gundavelji.* /str. 245./), ali se često javlja i u punome, standardnojezičnome obliku (*U najmanju ruku **kao** da su ti sve lađe potonule.* /str. 194./).

Afereske i sinkopske promjene vidljive su na uzviku koji pojačava značenje imperativa *ajde, ajdemo, ajdete.* (***Aj** k vragu, Vlaji, vidiš li da nosim, uh.* /str. 67./; ***Ajdeee...** kad ti kažem.* /str. 174./)

Upitno-odnosna zamjenica u njihovome kolokvijalnom govoru glasi *šta.* (*A **šta** ti ja tu mogu?* /str. 196./) Standardnojezični oblik nalazimo razmjerno često, osobito u službenome govoru. (***Što** je u stvari?* /str. 117./)

Od morfoloških osobina vidljive su sljedeće:

Dativ, lokativ i instrumental plurala imenica muškoga i ženskoga roda, pored čestih standardnojezičnih oblika s nastavcima *–ima* i *–ama* (*Opažaju se izgrizotine od blaga na **prutićima**, ali ne na panjiću tih loza..., Trebalo bi ponovo kontrastirati te navode s **iskazima** svjedoka.* /str. 200./; *Već od prvog dana ga vidiš s **falšim faktima!*** /str. 196./; *Otporan prema **udarcima.*** /str. 153./) čuvaju i starohrvatsku starinu pa su izjednačeni i imaju nastavke *–im* odnosno *–am* (*Tribalo bi i' **pljuskam** 'onesvistit' pa im gepit šudare s **param**'... Ma bi li i' čovik tuka'?* /str. 244./). Nestandardnojezičnim oblicima imenica u tim padežima služi se u govoru gradski ološ, a viši slojevi tek iznimno.

U glagolskome pridjevu radnome muškoga roda (bez obzira na to kako završava osnova) dolazi do slijevanja samoglasničkoga skupa *ao* u dugi samoglasnik *a.* (***Moga** 'sam i ja to učinit', ali bolje da ti to sprovedeš.* /str. 195./) Puno je primjera standardnojezičnoga oblika glagolskoga pridjeva radnoga. (*Un ti sveca, a ja **zaboravio**...!* /str. 68./; *A ti si se, šurjače, danas **iskazao!*** /str. 144./)

Kao i u kurlanskome govoru, i u neformalnome govoru sinjskih građana provodi se oblična supinizacija (otpadanje krajnjega *–i*) u infinitivu glagola i na *–ti* i na *–ći.* (... ***namnožit**' će se ovakvih toliko, da će oni nas **smatrat**' ludim'.* /str. 149./; *Ali 'oću **reć**' da ima i on pravo, nije on glup, zna i on što zna!* /str. 83./) U formalnome govoru infinitiv ima standardnojezični oblik. (*Htio sam vam još jednom **zahvaliti** i mislim da ću vam slijedeće srijede **moći** uz kavu **pripovijedati** po koji novi slučaj, ako vas bude zanimalo.* /str. 120./)

Nenaglašeni oblik aorista pomoćnoga glagola *biti* (*bih, bi, bi, bismo, biste, bi*) koji služi za tvorbu kondicionala 1. često je izrazom izjednačen u svim licima

singulara i plurala te glasi *bi* (*Pa naravno, niste kreten, da bi to odobrali.* /str. 120./), no ima i standardnojezičnih oblika (*Tako bih i ja završavao "partije".* /str. 196./). Kao i u kurlanskome govoru, kondicional se javlja kao sredstvo ironizacije. (*Ne biste li se mogli zabavljati na drugi način?*/str. 154./)

Dolazi do kraćenja čestice *li*. (*Je l' te, Toma, ja sam i onda kriv kad vi sjedite na ušima?* /str. 120./)

U sklonidbi posvojnih i povratno-posvojne zamjenice nalazimo "kratke" oblike koji su najčešće bez navezaka. (*Bez mog pitanja molim šutjeti kao u crkvi.* /str. 124./; *Moji tuženici... čim su saznali da su tužitelji Silvestar Kurlan i ostali ustanovili tobože nekakvu štetu u svom vinogradu...* /str. 141./)

Pridjevi i zamjenice provode određenu deklinaciju, a neodređena se deklinacija javlja tek iznimno. (*Drugo: blago, živina istog tražitelja paslo je više puta po njegovu vinogradu.* /str. 142./)

Javljaju se glagolski oblici reduciranih vokala (kojih je brojčano manje i čija je raznolikost manja nego u kurlanskome govoru): infinitiv bez završnoga *-i* (*Ja se neću za njega žrtvovat', on se neće za mene žrtvovat'.* /str. 83./), imperativ kojemu je otpalo središnje *-i* ili središnje *-e* u 2. licu množine. (*Bižmo!* /str. 184./), kondicional 1. bez završnoga *-h* (*Ja bi se stidila na vašem mistu.* /str. 209./) i glagolski prilog sadašnji bez završnoga *-i* (*Zahvaljujuć' našoj općini... namnožit će se ovakvih toliko, da će oni nas smatrat' ludim.* /str. 139./).

Čakavsko je morfološko obilježje nedekliniranje apozicije. (*Za šjor Vjeku?* /str. 77./; *Ne boj se šjor Pumpjere.* /str. 183./)

Sintaksu karakteriziraju kratke rečenice koje su uvjetovane dijalogičnošću. (*Dobro radi. -A sada je umoran, je li? -A... gladan je, gospodaru.* /str. 128./) Za razliku od seoskoga kurlanskog idioma, gradski govor poznaje monolog. (*Otporan prema udarcima. Koža debela pet centimetara. Izvolite probati, deset dinara udarac po debelom mesu! Navali, narode!* /str. 152./) Seoski je govor uvijek sažet i lapidaran, dok gradski poznaje opširnost. (*Znaš, dragi moj, bojim se da ću ja lijepo zlatom pisati i pisati, i kad tako zlatom ispišem, uzmimo, jednu hrvatsku stranicu, da mi odjednom govnom ne zapečate tu nedopisanu knjigu!* /str. 170./)

Kao sintaktička specifičnost razgovornoga jezika (radi kratkoće i dinamičnosti) javlja se poraba futurskog aorista (*Crknusmo od žeđi.* /str. 119./), te eliptičnih rečenica (*Slobodno k vama?* /str. 150./; *Pa jedan na drugoga?* /str. 118./) kao i rečenica s elidiranim predikatom (*Ja vam neću dugo o njemu.* /str. 163./).

Kao što je rečeno, leksička je razina svakoga jezika najpodložnija utjecajima. Zbog toga se u njoj najtransparentnije mogu pratiti promjene i otkloni. Već je na prvi pogled vidljivo da likovi sinjskih građana upotrebljavaju brojčano znatno više riječi talijanskoga podrijetla nego seoski likovi. Pored riječi preuzetih iz talijanskog jezika, poglavito iz njegova venecijanskog dijalekta, npr.: *kumpare, šjor, pumpjer, beštija, kanavaca, škovacin, bagatela, pijaca, kužina, šudar, gundavelj, falset* građani u razgovoru rabe i čistu talijanštinu, talijanske izraze i rečenice (*si capisce, Al levare della tende si conosce la festa! Santa pazienza, per bacco, Va al' diavolo, lascia star*). Talijanski se, dakle, u gradskome govoru javlja kao jezik višega društvenog sloja, kao njegovo elitističko razlikovno obilježje i zaštitni znak. Talijanskim se jezikom elita distancira od puka i pokazuje svoju pripadnost drugome i drugačijem civilizacijskom krugu. Upravo je talijanski jezik u romanu *Kurlani* dokaz teze kako svako književno djelo stvara svoj (jezični) sustav: talijanski jezik nije dio hrvatskoga jezičnog sustava, ali ga je roman *Kurlani* učinio nenadomjestivim dijelom svojega sustava.

Budući da su glavni gradski likovi u romanu pripadnici pravne profesije (odvjetnici, sudski službenici i suci), u njihovu je stručnome jeziku znatan udio latinskoga jezika. Latinski frazemi i leksemi javljaju se kako u izvornome (*summa summarum, repetitio est, et cetera, punctum, licentia academica, principiis obsta, nota bene*), tako i u hrvatskom jeziku prilagođenome obliku (*interpelacija, fakat*).

U govoru građana grada Sinja puno je više riječi njemačkoga podrijetla (*frižak, klapat', šverc, glancat', mustra, befel, falš*) nego u govoru seljaka iz okolice. Ne samo da ih je brojčano više, nego se i njihova uporaba razlikuje od one kod seljaka Kurlana. Služenje riječima njemačkoga podrijetla, naime, nije ograničeno samo na administrativni jezik, nego zalazi u sve segmente njihova života. S njima (možda u sklopu austrijske uprave) došla je i riječ mađarskoga podrijetla *varoš*. Kao civilizacijsko obilježje javlja se nekoliko riječi preuzetih iz francuskoga (*pardon, žandar, glorijeta*) i engleskoga jezika (*fer*), te riječi koje pripadaju internacionalnome rječničkomu fondu (*urinirati, insolentno, eventualno, inzistirati, maksimum*), a podrijetlom su iz latinskoga jezika.

Riječi turskoga podrijetla vrlo je malo (kako brojčano, tako i s obzirom na proširenost porabe) osobito kad se uzme u obzir kako ih je puno u ruralnome govoru Kurlana gornjih i donjih. Javljaju se isključivo u kontaktu gradskoga puka sa seoskim (*fukara, at, komšiluk*).

Leksička osobitost gradskoga govora koja u ruralnome govoru ne postoji jest pojava žargona. U sinjskome govoru žargon možemo pratiti na više razina: kao stručni žargon, kao politički žargon i žargon kao jezik rubnih društvenih skupina (gradskoga ološa).

Stručni žargon ogleda se u pravnoj terminologiji koja pripada nacionalnome (*krivična parnica, traženik, tražitelj, ovrha, dokaz, tražbenik, ročište, utuk, svjedočenje, terenski izvid*) i internacionalnome (*detrimentum, argumentis uti*) stručnome leksiku.

Politički žargon izraz je konkretne povijesne situacije neposredno pred početak Drugoga svjetskog rata (supostojanje i borba triju političkih opcija: monarhističke projugoslavenske, mačekovske prohrvatske i komunističke). Politički rječnik karakteriziraju internacionalne riječi (*opozicija, šovinst, amandman, protest*) i riječi koje su fond hrvatskoga političkog žargona (*crvendac*).

Prisutnost žargona rubnih društvenih skupina (gradskoga ološa), koji je nastao iz potrebe i želje za težom razumljivošću njihova govora, vidi se u zamjeni poznatih, uobičajenih i lako razumljivih leksema neobičnima i teže razumljivima. (*Dobro im puzi.* /str. 138./, *puzi* u značenju *ide*; *Počinje suđenje ovom razbojniku koga droti ne giljaju ko nas.* /str. 163./, *droti* u značenju *policajci*, *giljaju* u značenju *love*; *Znam ja ovaj varoši "lune".* /str. 183./, *lune* u značenju *hirovi*; *Tribalo bi i' pljuskam' onesvistit' pa im gepit šudare s param'.* /str. 244./, *gepit* u značenju *ukrasti*; *Nidir ne kure šempji ko u Sinju.* /str. 138./, *kuriti* u značenju *dobro proći*). Uz pojavu žargona gradskoga ološa tijesno je povezana i pojava "vulgarnih" izraza (*Visuljki mi na... nikom mistu.* /str. 138./; *Ne razgovaraj s tim sprdalom.* /str. 153./; *Začepi mu kanavacom gubicu!* /str. 152./; *Ciči joj minda.* /str. 184./), kao i psovke i psovanje (*Crveno smeće! Carogna porca!* /str. 154./). Pojava psovanja zajednička je svim muškim likovima u ovome romanu. U gradu ne psuje samo njegov talog, nego i elita. Ovisno o tome kojem dijelu društva pripadaju, građani različito psuju. Gradska krema psuje na talijanskome (*Ma, va in merda!... Che schempio!* /str. 77./), osim u kontaktu sa seljacima Kurlanima, kada se njihovo psovanje približava kurlanskome (*Aj k vragu, Vlaji, vidiš li da nosim, uh!* /str. 67./; *Un ti sveca, ja zaboravio...!* /str. 68./).

U govoru je sinjskih malograđana prisutan znatan nanos lokalnoga i regionalnoga leksika (*domeana, kinkin, oštia, fikat', krža, bena, tirabušon, pajkit, inžinjat, buža, porkarija, kafa, bedak, minda, raca, troljat*).

Iako su deminutivi rijetki, bitno ih je više nego u kurlanskome govoru. Kao i Kulranima, oni i građanima služe za umiljavanje (*Silvestrino, Sjekirica*).

Augmentativa je bitno manje nego u ruralnome govoru, a osim u uobičajenoj pejorativnoj ulozi (*Još si kurvetina.* /str. 159./) mogu se naći i u ulozi pohvale (*Izrasta' u momčetinu, neba mi!* /str. 78.-79./). Uz pogrdne augmentative dolaze, kao i kod Kurlana, pogrdni nadimci (*Okarina, Canavazza, Musa*).

Velika je ekspresivnost i na ovoj jezičnoj razini postignuta tvorbom polusloženica. (*Svitlaci ti iz ludetine-glavetine zvižde!* /str. 139./). Tim se postupkom stavlja naglasak na značenje obiju sastavnica u polusloženicama. Kao i na drugim dvjema jezičnim razinama, često je oneobičavanje u tvorbi glagola (*visuljkiti*).

Dok je najveći dio teksta koji predstavlja govor Sinjana napisan razgovornim, manji su njegovi dijelovi napisani administrativnim jezikom. U administrativnome se jeziku (govoru sinjskih odvjetničkih pisarnica, sudova i politike) u romanu vidi velik dio njegovih općih osobina kao što su: terminološkičnost, konkretnost, jednostavnost i jasnoća, te neemocionalnost i neekspresivnost (Silić 1996a). (Po tim su osobinama, a poglavito po neekspresivnosti, ulomci napisani administrativnim jezikom u oštrome kontrastu s ostatkom ovoga romana). (*Vinograd zvan 'Više kuća' većim je djelom zasađen. Istočni mu je dio zasađen tek ove godine mladom lozom. Na ovom dijelu, po navodima tražitelja, bila je jedna stara navrnuta američanska loza, ali koja je – po magarčevim izgrizotinama – povadena. Opažaju se ogrizotine od blaga na prutićima, ali ne na panjiću tih loza. Mnoga se loza nije primila. Zemljište je slabo. Mnoge se lako gule iz zemlje, bez žila. Oštećeni panj bi trebao ponovno navrnuti, ali bi plod izostao dvije godine. Svaki navrtak daje 2 kg grožđa. Jedan kilogram grožđa stajao je ove godine na sinjskoj pijaci dva dinara, a poslije manje. Prema tome bi šteta na izgubljenom plodu, uračunavši i trošak za navrtanje od 1 din za svaki polomljeni navrtak, iznosila ... dinara – ne za se točno, jer se ne može točno ustanoviti koliko je navrtaka polomljeno, ali u svakom slučaju ne više od 35 dinara, što znači sedam navrtaka maksimum.* /str. 200./) Njemu su svojstvene brojne formule u službenome obraćanju (*slavni sude, gospodo i gospođe*), kao i birokratske konstrukcije (*dati odstraniti*). Karakteristika je birokratskoga načina izražavanja i infinitiv s imperativnim značenjem (*Bez mog pitanja molim šutjeti kao u crkvi!... Ne prekidati, ne urlikati!* /str. 124./), te navođenje prezimena ispred imena (*-Nek se zovne Kulić Pavla.* /str. 177./).

Za međusobnu su komunikaciju gradskih likova (najčešće radi izražavanja poruge) karakteristični postupci ironizacije i sofisticirano (često višejezično) igranje riječima. (*Vi ste latinaš, da vam para nema!* /str. 153./; *-Ne razgovaraj s tim sprdalom – posprdno će Zrnić. –Mitto tibi sprdalom! Jesi razumio! Zacrveni se Kalkić i sijevnu svojim zelenim očima.* /str. 153./; *-...I treće, udomit' ga! – reče Kalkić prečuvši Zrnićevo ironiju... – Da, da... utopit' ga! Kao i mene.* /str. 195./; *-Neka picukare nagaze! – ceri se Sjekirica. – Naguze! – odvraća zaposleni Kero, što se kao zlobna jeka odzivilje.* /str. 244./)

Kao i kurlanski govor, i govor stanovnika grada Sinja obiluje sentencioznim izrazima. U skladu s ostatkom svojih jezičnih manifestacija, sentencije su na hrvatskome i na talijanskome jeziku. (*Još se nije čulo da se pravdu psovkom dobilo...* /str. 117./; *Politica è scienza e arte.* /str. 170./)

Za razliku od kurlanskoga, sinjski gradski govor poznaje citatnost i referiranje na znane književne uzorke (*O, podarite me strašću pravedničkom, da bih mogao u čovjeku bijelo sunce sagledati, da bih brižnu materinsku ljubav mogao zasijati.* /str. 164./), kao i standardni frazeološki inventar koji je, uz internacionalni vokabular latinskoga podrijetla, znak civilizacijske i obrazovne pripadnosti (*U najmanju ruku kao da su ti sve lađe potonule.* /str. 194./).

U razgovoru sa seljacima dolazi do izražaja psovanje (*Un joj sveca!* /str. 209./) i zaklinjanje (*Sve si mlađi, sve si jači, boga mi moga!* /str. 209./).

Česta su hipokoistična obraćanja usmenoknjiževne provenijencije (*Silvestre, jabuko rumena!* /str. 209./), ili standardne formule u obraćanju (*Znaš, dragi moj...* /str. 170./).

Pokazne čestice *evo, eno* kao i u kurlanskome govoru imaju emocionalno-ekspersivnu ulogu. (*Eno čija je... studenti, radnici, ološ, fukara je sve to, carogne, assassini.* /str. 161./; *Eto vidiš!* /str. 210./)

Pokladne su rugalice gradski ostvaraj usmene književnosti. (*Sve šta biše kupusa, / mesa i slanine, / sve to Krnje pokusa / ka' vuk iz planine. / Krnje, Krnje, Krnješa, / sudnji dan ti prispio, / sad se seli sa svita, / ti aždajo nesita!* /str. 157./)

Pripovjedni diskurs

Pripovjedni diskurs ovoga romana, baš kao i ruralni kurlanski i urbani sinjski govor, nije stvaran jezik nego konstrukt, autorska tvorevina. Već je na prvi pogled vidljivo da jezik pripovijedanja uglavnom nije dijalektalno impostiran, odnosno da je blizak književnome (standardnom) hrvatskom jeziku. Upravo se stoga na pripovjednome diskursu može pratiti odnos književnoga (standardnoga) jezika i jezika književnosti. “Otkloni” od jezične norme (onakve kako je standardolozi danas shvaćaju) brojni su i raznoliki, mogu se pratiti na svim jezičnim razinama. Jednu grupu “otklona” ili čine brojni lektorski i priređivački propusti (*Otočan* umjesto *Otočanin* i sl.) ili proizlaze iz norme koja je bila na snazi u vrijeme kada je knjiga pisana i objavljivana. Tim se pojavama u ovome radu nećemo baviti. Drugu nama zanimljivu grupu “otklona” od norme čine piščeve intervencije u jezik, njegova specifična uporaba i preradba jezika, odnosno postupci kojima je jezik pripovijedanja osmislio i izgradio, te ga učinio umjetninom.

Refleks je glasa *ě* standardnojezični, ijekavski. Ikavica se javlja u lokalnim i regionalnim leksemima (... *i dalje razvijao u sebi čudnovatu priču svojih ilirsko-slavenskih čukundida.* /str. 11./; *Uz to je počeo diljati sviralu-pištac, kuckao je kožu vrbe...* /str. 212./). Pojava ekavice (*Ali, ne može sebi odoljeti, no merka ispod oka ono konjče riđogrivo...* /str. 20./; *Sutradan – sjeća se – leškario je u toplom krevetu i Ada ga je parila čajem.* /str. 71./) više se može pripisati utjecaju srpskoga standarda nego dijalektalnome utjecaju (za razliku od ekavice u jeziku Kurlana gornjih i donjih koja je u potpunosti dijalektalne provenijencije).

Prisutna su i brojna regionalna fonološka rješenja: zamjena glasa *h* glasom *v* (*suvozig, nagluva, gluvoća*); zamjena glasa *b* glasom *v* (*zavrečati*) te gubljenje početnoga i središnjega glasa *h* (*alapljiv, narđao*).

Upitno-odnosna zamjenica u ovome segmentu jezika gotovo uvijek ima standardnojezični oblik *što*, tek ponekad *šta* (*Na koncu, ako ni to ne upali, treba joj otvoreno reći: šta bi ona zapravo htjela?* /str. 33./).

U jeziku pripovijedanja prevladavaju standardnojezični oblici, no javljaju se i krnji oblici (*Uvijek mu se to dogodi kad ga ma ‘ko “uštiple” i uzalud mu je sujevjerno tumačenje...* /str. 39./; *Krv u krvi nek’ se miješa, neka se zamrse tuđi računi, a svoji interesi srede.* /str. 42./).

U sklonidbi pridjeva i zamjenica javljaju se kratki oblici koji su najčešće bez navezaka. (*Svoga su Mrkana odmah odvukli u njegovu izbu... /str. 13./; Ako bi netko slučajno i dovinuo njene namjere... /str. 27./; ... koga će silom odučiti od nepokoravanja. /str. 60./*) Dugi se oblici javljaju iznimno i u ulozi su isticanja. (*Za vladu ni u kojem slučaju. /str. 180./*)

I u pripovjednim dijelovima teksta prevladava određena pridjevska deklinacija, a neodređeni se oblici javljaju samo iznimno i to u deskriptivnim ulomcima. (*Prpošna igra vjetra i sunca doprati umorne seljake do Zrnićeva dvorišnog ulaza. /str. 66./; ...vrši paljevину omrznuta simbola, na radost i naslađivanje onih koji se izruguju slobodi. /str. 146./*)

Regionalno je morfološko obilježje nedekliniranje apozicije, odnosno prelazak dviju riječi (imenica u funkciji apozicije i subjekta) u polusloženicu (*U društvu su sjedili još i apotekar Rokvić sa svojom ženicom, brbljavom šjora-Pavom... /str. 150./*).

Regionalnog su karaktera i intervencije u deklinaciji. (*No, vina se ne treba odricati, jer ono gasi žeđu... /str. 192./; ... i jer se nije htio 'rđavo' ponijeti prema šjor Tonču, pisaru,... /str. 197./*)

Prisutno je veliko bogatstvo i funkcionalna raznolikost porabe glagolskih vremena i načina.

Prezent karakteriziraju konjugacijske promjene (mijenjanja razreda glagola). Nekolicina glagola šeste vrste mijenja se kao glagoli prvoga razreda pete vrste. (*Listopadski svježi burni dan oko treće ure po podne rashlađiva i liska sitog i vinom ugrijanog Silvestra... /str. 46./; ...dovikiva za njom Silvestar, koji je jedini imao ipak nešto sućuti i poštovanja prema nosećoj ženi. /str. 204./*)

Perfekt se javlja u dva lika: s kopulom i bez kopule (*Silvestar je otpljunuo žestoko. Taj Bikanov pogled uzgrustio mu krv. /str. 37./*). Perfektom bez kopule služi dinamizaciji naracije.

Aorist je vrlo zastupljeno glagolsko vrijeme. Autor ga sustavno koristi za izražavanje završenih radnja iz neposredne prošlosti i to kao sredstvo ekspresije na ključnim i prijelomnim mjestima u tekstu (Bogdan 1977, str. 115). (*Kad uđoše u zaselak, Bikan pomrsi korak s Mrkoglavom. /str. 36./; ...Andriju nešto tače u srce. Prvi put on prestade sestru osjećati kao grešnu, krivu i sramotnu djevojku... /str. 44./; Nešto se u njemu nače. /str. 88./; Ženi se srce ustuče kao krivnjom preliveno. /str. 207./*). Aoristom se također postiže dinamičnost i porast napetosti u tekstu (*Frano Kuštre je stisnutim oštrim crnim očicama, zaraslim u žute, suncem ispečene dlačice,*

siktao u okoliš gdje mu ne uteče pogledu ni jedna jedincata živa migaljka na zemlji i poletuša u zraku. /str. 62-63./). Čest je i futurski aorist (Bogdan 1977, str. 90) kojim se izražava neposredna budućnost (*...ne uteče mlada. /str. 103./*).

Imperfekt služi izražavanju dugotrajnih prošlih radnja i zbivanja. Njime se stavlja naglasak ne samo na trajanje radnje, nego i na njezinu težinu, mukotrpnost i drastičnost. (*...pa ga u svom zagrljaju obrlati sasvim na drugačiji život: nestajaše iz kuće po više mjeseci, a vraćaše se pun nekog prkosa, sigurnosti i čudnih riječi. Tako kite ljudi i pravdaju, jer Silvestar počudno sticaše imetak. /str. 18./; Samo, u familiji imadaše oca, koji nikad nije štedio ni jezičinu ni kajiš... /str. 28./; Mrko imadaše unučadi kao piladi, i blizanaca i vršnjaka, i, dok se jedni rođakaju u tom koprivnjaku, drugi se već devetaju, tako naglo i bujno đikaju. /str. 45./; Za njima batrgaše Blaž Kurlan, zabacivaše u stranu krive noge da ne nažulji strašnu kilu, koju je ponekad grabio kao tijesto kratkim i čvorugavim rukama. /str. 105./; I kako su uz to sito i uhranjeno, zadovoljno izgledali, Surko i Filip škrgutahu zubima i stiskahu suhe vilice. Mrki pade mrak na oči, ali je smireno ceptio i prisiljavao se staračkom strpljivošu da čeka suca i – dabogda! – smrt njihovu poganu. /str. 112./*) Trajna i dominantna obilježja (npr.: Bikanova bjelina) također bivaju izražena imperfektom. (*Silvestar je otpljunuo žestoko. Taj Bikanov pogled uzgrustio mu krv. Učini mu se sada ne samo kukavan, nego i podao, pizmen, opak! Što se više klonio svjetla, to je manje ličio na čovjeka, jer u mraku izgledaše Bikan podnadio, nakljukan bijelom svijetlećom prašinom; napudrani, zbaburani rovo, narovašen od vruga, bijele tršave runje i dreždavih pokreta. /str. 37./*)

Pluskvamperfekt dolazi u dva lika: s pomoćnim glagolom u imperfektu (*A nebo se bijaše proparalo i zapalilo te noći. /str. 10./*) i s pomoćnim glagolom u perfektu (*Andrija je Garu dohvatio bio već par puta nogom. /str. 25./*). Pluskvamperfekt s kopolom u imperfektu stilogen je i javlja se rjeđe i to u deskriptivnim odlomcima.

Brojne su specifičnosti i stilogenost upotrebe glagolskih vremena, njihovo kombiniranje i variranje. Emocionalna gradacija u pripovijedanju (na semantičkome planu) postignuta je gradacijom glagoskih oblika po ekspresivnosti: kako napetost raste, tako neutralni perfekt biva zamijenjen pripovjednim prezentom, odnosno aoristom (*Frano Kuštre je stisnutim oštrim crnim očicama, zaraslim u žute, suncem ispečene dlačice, siktao u okoliš gdje mu ne uteče pogledu ni jedna jedincata živa migaljka na zemlji i poletuša u zraku. /str. 62.-63./*). U ovome se primjeru, budući da naglasci nisu obilježeni, ne može reći radi li se o prezentu ili aoristu.

Za razliku od preteritalnih glagolskih vremena čije je bogatstvo u stilotvornoj ulozi, glagolska vremena kojima se izražava budućnost korištena su nemarkirano. (*Velikoj Zaštitnici Krajine, koja čudesnom moći ozdravljuje i oprašta, molit će se ona svim bićem svojim, zavjetovat će joj se za otkup grijeha, za blagoslov njenoga djeteta.* /str. 232./) Futur drugi dosljedno je zamjenjivan prezentom svršenih glagola. (...*jer ako se zgodi da ga Krđo ovakvog slabotinjskog zatekne, iskaišat će ga kao brava, osramotiti kao ovna galina s kozom šušom i puknut će glas po selima o njegovoj krivnji i ništavluku.* /str. 93./)

Učestala je uporaba glagolskih priloga. I glagolski prilog prošli (*Filip, najmlađi sin, pomljivo odmaknuo mater od komina, **davši** joj znak svojom grmovitom ukustralom kosom da ne ljuti staroga.* /str. 10./; ... *saleti ga Mrkoglava **pipnuvši** se za svoje runjave prsi kroz razdrljenu košulju.* /str. 30./) i glagolski prilog sadašnji (*Opet ga vrati natrag do čaše, kao da mu nije imao ništa ni reći i sasvim ga tobože zaboravi **poslužujući** mušterije.* /tr. 31./; *I tako, **upućujući** sestru, Mrkoglava se naposljetku razblažio zadovoljan samim sobom...* /str. 33./) javljaju se u standardnim oblicima i u standardnim značenjima.

Od dvaju pogodbenih načina nalazimo potvrde prisutnosti pogodbenoga načina kondicionala 1. kao sredstva pripovijedanja (...*na živu ranu **metnuo bi** soli, a u suzno oko **usipao** papriku...* /str. 28./).

U romanu *Kurlani* naracija dominira nad deskripcijom. Glavna su obilježja naracije u romanu dinamičnost, impulzivnost i hektičnost. To se postiže postupcima vezanim uz uporabu glagolskih oblika, kao što su: uporaba pripovjednog prezenta koji dominira pripovijedanjem (*Sukan mu brzo **namješta** praznu kotaricu, a punu **podize** do prvog nosača, gore, na stijeni.* /str. 12./; *Nitko se od njih i **ne osvrće** na Silvestra koji **uviđa** da je došao u nezgodan čas. On sad **hoće** da se s Mrkom **oprosti**, ali ga u tom trenutku **pikne** stara Katuša, plakavica...* /str. 46./), perfekta bez kopule (*Lice mu **pocrnjelo**, a usta **zagorčala**.* /str. 10./; *Surko i Sukan **zavrnu**li nogavice i rukave i **zgrabili** lopate i motike.* /str. 11./; *Osim toga sudac **se** evo **umorio**, znoj mu **orosio** čelo, **probljedilo** mu lice.* /str. 119./); aorista (*I podruku, vedro i sve veselije, **vjenčase** se jedan po jedan sa Strmendušinom zemljom, **preoteše** je očinskoj vrtaci, **ponesoše** nizbrdo...* /str. 11./; *-Doći će i to! – suho **začepi** Krđo, pa **se diže**.* /str. 61./; *Perka **se** grecao **zaplaka** dugim osviješćenim dahom. Ali u njoj odmah **živnu** neka slabašna nada.* /str. 256./) i pripovjednoga kondicionala prvoga (*Filip je mogao dobaciti više od ostalih; on **bi se** malko raskrečeno **ukapao** u zemlju, **opljuckao** po običaju kamen,*

pa ga **zavitlavao** desnom rukom elastično i spretno prema cilju. /str. 59./). Obilježja naracije su i obilježen red riječi, s atributom koji dolazi iza riječi kojoj se pridružuje (*Ali više i od **plemenitosti muške** osveta vlada i zato on spremi negdje u njenu bisagu Krđinu primisao.* /str. 61./), specifična bogata metaforika (*Jetkost mu curi iz mozga, slaže se na dušu, opija krv i kroz prste šiba u prostor, svuda, oko njega i na svakoga.* /str. 56./) i bogatstvo leksičkih, tvorbenih i frazeoloških sredstava (***Jedrila je** teškim hodom, **kao patka naduhana droba**, za **srebrroljubivim** svodnikom, koji joj je, kad su oboje nehajno **klisnuli** u Kalkićevu vežu, isplatio prvu ratu za popodneвно **sramotovanje**, zadržavajući za sebe, za svoje gnusno snubljenje, mastan dio gospodske **napojnice-nagrade.*** /str. 210./).

Deskriptivni dijelovi romana *Kurlani* odlikuju se bogatstvom, stilogenošću i funkcionalnošću uporabe glagolskih oblika (*Poškropljene ulice **pocrniše** i **prosjajše** se ovdje-ondje lokvicama, kao stare penzionerske cipele-navlakače lakiranim krpicama. Po krovovima i zapadnim prozorima gornjih katova blijedo mlačno sunce varljivo **je titralo** i **žmirkalo**; oblačine, što **su grnule** u rasutim, sivočađavim čoporima svaki ga čas **otkrivahu** i **rashlađivahu**, kao revnosne časne majke tinjajućeg bolesnika.* /str. 145./), funkcionalnom raznovrsnošću leksika (*Tada je bivao toliko nategnut i **nakostrušen**, da je mogao postati **nabodica** i **svadalo** najgore **bagre...** Bučna je **smijuljasta**, **gordeljiva.*** /str. 95./), specifičnom metaforikom (*Nisu pretjerivali neki šaljivci koji su tvrdili da gospodin Zrnić ima “genijalni nos”; u korijenu tanak, u srednjem toku kriv, račva se na ušću i širi, kao grlo čoknja. Čini vam se da je na tom **mesnatom i ponosnom deblu** izniklo glogovo busovito granje – obrve su mu zaista kao grebenana kostrijet – pod kojom vise usaljene smeđe oči kao prezreli plodovi, ali od svega stabla samo to deblo cvate punim životom.* /str. 70./), a na sintaktičkome planu višestruko složenim rečenicama (*Zaglušuje se dozivi daleki, pa se opet oglašuju planinom, koja kao div leškari, kunja i diše na dopodnevnom nedjeljnom suncu; gore, na vrhovima Kamešnice istančano plavetnilo i pobijeljeli vrhovi, a dolje vidik praska na bezroj prvih plitkih jezeraca, kojima jesenje kiše naplave ovo kraško polje, čije prošarano lice kruni, duboko dolje u dnu, načićkan crvenim krovovima, pod starom gradinom, Sinj.* /str. 36./).

Unutarnji se monolozi odlikuju nizanjem i gomilanjem retoričkih pitanja, porabom intelektualnog vokabulara, frazema, filozofskog leksika te interjekcijama (*I eto, pokušaj bilo što, pokušaj riječ jednu razumnu reći. No, pokušaj! Pretvaraš se u sjenu, u projekciju, u magarca. Tko bi tu nešto promijenio? I tko govori periculum in*

mora? A što bi trebalo učiniti, započeti? Pojuriti, išakati sve oko sebe? Možda je tu problem: tući ih, da bi ih se spasilo? Na lomači spaliti sve ove pijetiste u svečanim albama; možda spaliti ovu idiotkinju s mističkom grožnjom u očima, koja je sama ubila svoje vlastito dijete? Ili – sve seljake strpati u stogodišnji zatvor s prisilnim učenjem prirodnih nauka? Ah. Nema odgovora u našim relacijama. Vjekovi iza nas. Misliti, konstatirati, to je sve što se može učiniti. U februaru: dionizijski libertinizam, u augustu: procesionističko ludilo. Konstatirati. I na tom se uglavnom kod nas i ostaje. A i to je mnogo, to bi bilo vrlo mnogo kad bi kljuvalo barem desetak glava u varoši. A ne kljuje. I tko zna kad će kljuvati... Uopće... premalo je vatre na svijetu, i sve dobro što dolazi s neba jest grom! /str. 257./).

U leksičkome je smislu cijeli tekst Božićevih *Kurlana*, pa tako i njegov pripovjedni dio, izrazito bogat i raznovrstan.

Karakteriziraju ga brojni regionalni leksemi (*mašura, vučija, čulak, komin, trud (s kratkosilaznim naglaskom), zarog, bakra, kenjac, telaruša, kašika, domazluk, pazar, guća, trtak, oglav, sklupčanica, sveđer, ripnuti se, povija, zarudak, sinija, ošvica, ojedica, ječmičak, truntav, bugariti, mučati, kar, sepet, ozrnica, školja, kulaza, dipliti, čulak, bisaga, rovašiti, ćakoriti, bičaljica, pazar, kartušina, perušina, klapati, orutan, sukanac, usov, skožan, vrečati, mišaja, kamiš, paučiti, komšinica, komoštre, brav, takljati, gunjac, čikati, plet, mlinica, pripašnjača, kaven, čkiljav, kulaz, smršaljka, peš, bazati, balčak, tapet, pitar, biljac, varćak, pasac, buhač, šimija, prakljača, oglavica, namusiti se, trina, bucati, telaruša, ulak, bljutak, trklja, mozulj, očajina, varenika, unkaš, naštesrca, mlinica, povezača, štrbekati, načve, prpati se, kenjac, dočukati, fištati, kolan, bičota, teslica, vučija, terluci, bječve, maštel, rogalj, prljuga, laloka, batralj, skulav, taklja, kandioc, prpoljak, klašnja, kolan) te raznovrsni elementi razgovornoga jezika: žargonizmi (*buvara, petljavina, šeprtlja, ćuba, kvit, kmečiti, otperjati, zakikotati, zatucan, čeprkati, štrecati, deran, prokljuviti, prćo, zvrko, huckalo, rusvaj, štrcnuti, rmpalija, naljoscati, prčkati, blefirati, splaćina, progundati, tutnuti, koprcati se, čeprkati, mustra, kompanjon, mularija, prefrigan, đipanje, rintanje, petljanija, dječurlija, petstotinjarka, žaca, mrcvarenje, deran, rondati, šuknuti, frcnuti, svinjarija, razdrljiti, nakesiti se, klipsati, strovaliti, raskomotiti se, klipsati, zacinkati, nakesiti se, klisnuti, pokupiti se, kikut, otpiriti, izmotancija, zgoditi, pišljiv, rastepsti, ganjati, odlunjati, dobauljati, ukeljen, štrapati, zvrncati, cmarina, krkljanac, blezgarija, otperjati, frknuti), pomodnice (*špic-cipele, ampir-fotelje*) i tuđice turskoga, talijanskoga, latinskoga, ruskoga, mađarskoga i**

njemačkoga podrijetla (*kašika, švercati, dota, financi, domazluk, pazar, beriĉetan, kajiš, kandžijanje, familija, albinot, mehandžija, štucan, kaleidoskopski, moment, hamet i hator, ađutant, falšan, zvekir, fiškalski, intimitet, alineja, deliriĉan, rekvizit, fukara, klozet, sarkazam, kamašne, faliti, đardin, kavernozan, kibic, pižolot, kuražan, ala, insignij, pilastar, rizalit, ĉioda, asketski, fizikus, pauzirati, element, bagatelan, luksuzarija, akromegaliĉan, ĉuskija, mogila, šakal, kaĉket, indignirano, inauguriran, vašar, trijumf, džokejski, vagabundski, eksploatirati, bakšiš, korijandol, sinđir, satara, talon, tremol, protestant, alegorija, flaša, improviziran, kandelaber, elisa, glorijeta, pare, procent, ĉilim, žandar, mizerno, šofer, cviker, vinovnik, rufijan, lifrovati, ornat, pulpit, espap, kusur, tabernakul, monstranca, špalir, roketa, statueta, kordon, pompozan, halbcilindar, trahomatiĉan, tuberkulotik, škrofulozan, kaiš*).

Kao i u jeziku sinjske gradske sredine, i u pripovjednome diskursu nalazimo filozofske, političke i ideološke lekseme (*bivstvovanje, šovinst, republikanac, pseudorevolucionarnost, agitirati, parola, proskribiran*) te pravniĉki i administrativni jezik (*traženik, tužba, navod, perovođa, punomoćnik, procjena, iskaz, protuslovnost, izvid, branjenici, dnevnicе, podnesak, prijava, poglavarstvo, zapisnik, povjerenstvo, opaska, materijalna uvreda, prestup protiv ĉasti i liĉnosti, svjedok*).

I na tvorbenoj su razini funkcionalni zahvati brojni.

Vrlo je karakteristiĉno isticanje pleonastiĉnim izrazima (*ĉasiti ĉasa, Bikan Biloglavac, cigli ciglati, zdrav zdravcat, pravi pravcati, jedan jedincati, sam samcat*).

Za Božićev pripovjedni diskurs (jednako kao i za druge dvije jeziĉne razine) vrlo je karakteristiĉna tvorba polusloženica u ekspresivno-stilistiĉkoj ulozi (*prilika-ponuda, usjekline-nogostupi, vino-veselje, magarci-sivci, grabežnik-životinja, ĉovjek-pljaĉkaš, hitac-šištaĉ, usud-svijeća, slugan-vrapĉić, kaktus-nos, uspjeh-neuspjeh, svjedok-kolega, psovka-odušak, psovka-oružje, poslužnik-glasnik, ĉovjek-telal, mamci-vrapci, listić-poziv, uzreĉica-uzdah, pijanci-neplatiše, roditelji-obješenjaci, vojnik-nedjeljnik, trgovac-škrtaĉ, papir-pozivnica, žaba-kornjaĉa, poznavaoĉ-ptiĉar, putnik-bolnik, lijes-košara, fakin-uzorak, šetalica-naherenka, špric-praskavac, jarac-štetoĉina, cipele-navlakaĉe, vrištac-smijeh, sarkofag-kutija, grdosija-lutka, varijante-znanci, igraĉka-vjetrenjaĉa, zub-deraĉ, jandnici-proleter, šuškalice-parole, dijete-povojĉe-demokracija, vrapci-ĉivĉaši, žilaš-brekaš, skoĉitrn-naprasnik, kremenjaš-veselnik, bašmebriga-smijurija, zastupnik-branitelj, savjetnik-vještak, bog-osvetnik, zlovidjelica-maglica, svirala-pištaĉ, sirotan-veseljak, ljubovanje-momkovanje, teraĉica-ulaz, poštapalo-štaka, djeĉak-pokuĉarac, kamenica-škropionica, glava-pila,*

vrabac-pokućarac, smiješak-pohvala, lukavac-zanatlija, zanesenjaci-namjernici) te tvorba složenica (*vragoduh, zlatocrpnica*).

Brojni su deminutivni i momentalni glagoli (*gackati, drmuckati, pecnuti, backati se, zucnuti, liznuti, šiljnuti, uskomešnuti, zgleđnuti se, pljućkati, psiknuti, piknuti, cvrkutnuti, zalupnuti, pucketnuti, bućnuti, griznuti, škrćnuti, drmnuti, poskoknuti, drhtnuti, igruckati se, virnuti, komešnuti, rećnuti, klećnuti, ljuljćkati*) koji izražavaju dinamićnu, kratkotrajnu, prolaznu radnju slaba intenziteta.

U ulozi su oneobićavanja i isticanja specifićnosti u tvorbi opisnih i posvojnih pridjeva (*ošćruljast, grmovit, ukustrao, oćkrabljen, mršuljav, posrećno, svetaćan, bezdjetna, negrk, pomnjiv, vragoljav, tihano, podaduo, zbaburan, orlujski, plamenjav, obloguzan, slukonog, zaobadan, zemljav, doskoćan, krivošijast, puntast, šćtaponog, urokljiv, usjajen, izmazan, orutan, utješljiv, ruskav, dvogub, probojan, slabotinjski, gordeljiv, vršljiv, bjelokostan, nakostrušen, žarkast, smrdeljav, bjelcat, žacnut, nepismenjaćki, užešćen, iglićav, prezlaćen, vragoljiv, izagnjio, slabomoćan, tankovijast, ludoguban, zlehud, izbekeljen, razvagaljen, reckav, svilan, mrgodast, tršav, hiljav, propušan, trstićan, truljav, trešten, grdoban, blenoreićan, bljuviv, šarobojan, nesklapan, ćaporast, zaćopan, tuzlav, gologuzan, ludosmijast, slugašan, zgršćeno, ustravljen, kokorav, ludovijast, jedovan, skleputan, naboljen, podmigljiv, pobranan, britkovit, slastven, ludovrtan, ludast, razbokoren, lamatav, srubljen, krhotan, glavotrupan, glibav, mamen, slabomoćan, mljekovit*), pridjevskih polusloženica (*vragoljivo-blešav, majmunsko-lavlji, salunsko-kaubojski, lakouman-brzomislen, šećerno-naceren, stručno-lokalni, seljaćko-malovaroški, zlobnićko-mužjaćki*) i priloga (*divljaćno, malko, truntavo, stogubo, iskolaćeno, prekorljivo, sukrivno, dobrošalno, malcno, poboćke, iznebušeno, trenomice, usilno, oblaporno, brcimice, strpeljivo, molbeno, uzgređice, spoznajno, namjerice, golubije, pijaćno, privlaćivo, plaćkunjivo, brdimice, pomnjivo, sramotljivo, kradom-vragom, brzimice, lapatljivo, zagonetljivo, ćasovito, gřcavo, gurimice, vodoskokno*).

U tvorbi glagolskoga pridjeva trpnog u glagola sedmoga razreda prve vrste rabljen je sufiks *-t* (*nabit, razvit*).

Karakteristićna je stilogena tvorba imenica poimenićenjem pridjeva i glagola: *crpaći* (od glagola *crpsti*), *gaćonja* (od imenice *gaće*), *sažalnik* (od glagola *sažaliti se*), *odražajke* (od glagola *odražavati se*), *gladnik* (od pridjeva *gladan*), *odbaćenik* (od glagola *odbaciti*), *plakavica* (od glagola *plakati*); *podržnik* (od glagola *podržavati*), *bezgaćnik* (koji je bez gaća), *kukavnik* (od pridjeva *kukavan*), *dodvora* (umjesto

dodvoravanje), *migaljka* (od glagola *migati se*), *pakosnik* (od pridjeva *pakostan*), *neočekivanost* (od pridjeva *neočekivan*), *jazbinar* (koji živi u *jazbini*), *nabodica* (od glagola *nabosti*), *obranaš* (od imenice *obrana*), *goluzdravac* (od pridjeva *goluzdrav*), *topuzar* (od imenice *topuz*), *gladniš* (umjesto *gladuš*, od pridjeva *gladan*), *strančar* u značenju član jedne od na sudu suprotstavljenih stranaka, *izlaznik* (koji *izlazi*), *izmišljač* (od glagola *izmišljati*), *ćelavko* (od pridjeva *ćelav*), *iznenadnik* (koji dolazi iznenada), *prsak* (od glagola *prsnuti*), *suludica* (od pridjeva *sulud*), *mukotrpnik* (od pridjeva *mukotrpan*), *mekuš* (od pridjeva *mekušan*). Tim su postupkom osobine likova sugerirane i istaknute kao trajne i dominantne.

Oneobičavanje je postignuto i odabirom (ili stvaranjem) neobičnije riječi za dobro znani pojam (*mrazotina* i *smrzlina* u značenju *sladoled*, *staklenica* u značenju *staklenka*, *repica* u značenju *rep*, *gib* u značenju *gibanje*, *odmjena* u značenju *zamjena*, *zrcaj* u značenju *zrcaljenje*, *plašnja* u značenju *strah*, *gladniš* u značenju *gladuš*, *pomazaljka* od glagola *pomazati*, *povojnica* u značenju *povoji*, *tajom* u značenju *potajice*, *zemni* u značenju *zemaljski*, *iznutrica* u značenju *nutrina*, *ophodnja* u značenju *ophođenje*, *uzdušje* u značenju *uzduh*, *rugotinja* u značenju *ruglo*, *podočje* u značenju *podočnjak*, *krhot* u značenju *krhotina*, *zlatka* u značenju *zlatnik*, *rasvitak* u značenju *svitanje*, *ljubopitnja* u značenju *ljubopitljivost*, *ubojan* u značenju *ubojit*, *žučkost* u značenju *žučljivost*, *zlobiv* u značenju *zloban*, *boljetica* u značeju *bolest*).

Poimeničenje se javlja i u stvaranju naziva (*kamen cjelac*, *magarac sivač*, *loza amerikanica*, *mravci sebičnjaci*, *groznica pasjača*, *zvijezda proletuša*, *golubovi repaši*, *golubovi krunaši*, *golubovi gaćaši*, *golubovi kikaši*, *golubovi gutaši*, *smijeh praskavac*, *muhe zuzulje*, *buhe badalice*, *kokoš jastrebuša*, *patkica krža*, *jama golubnjača*, *jamurina snježnica*).

Zbirne imenice često dolaze umjesto plurala (*komade*, *lozje*, *zvukovlje*).

Javlja se tvorba originalnih glagolskih imenica specifična značenja (*bogatanje* - zazivanje Boga, *đavlekanje* - zazivanje đavla, *političarenje* - bavljenje politikom, *sramotovanje* - bavljenje sramotnim stvarima).

Česta je tvorba imenica morfemima *-luk* i *-džija* koji su podrijetkom iz turskoga jezika (*sebičluk*, *ništavluk*, *blesavluk*, *komšiluk*, *prostakluk*, *bezobrazluk*, *silenluk*, *provodadžija*, *račundžija*, *dućandžija*, *pazarlija-galamdžija*).

Na mnogim se mjestima pisac odlučio za množinu bez nerelacijskoga množinskog morfema (za "kratku množinu"). (*Bolesnik se malko trgnuo od vike*,

pridigao na **lakte...** /str. 47./; ...radujući se što će ga uzbuditi samo trenutačno – ako bi joj bilo neizdržljivo – dvogubim **kricima**, najprije njenim muklim i slabim, pa djetetovim pištećim, njemu na radost. /str. 88./; ..bilo je povučeno nekoliko **panja** i izgrizeno nekoliko prutića. /str. 174./)

Brojne su specifičnosti i u tvorbi glagola. (Neko blago zujanje **lijega** na tek zamukla brda. /str. 13./; To Silvestar **iskorišćuje**, kupuje često u bescjenje. /str. 19./; Živo **nuda** pazarlije rakijom prepečenicom i muva se oko njih pitajući ih onako usput za junačko zdravlje. /str. 20./; Za njima batrgaše Blaž Kurlan, zabacivaše u stranu krive noge da ne **nažulji** strašnu kilu, koju je ponekad grabio kao tijesto kratkim i čvorugavim rukama. /str. 105./; Ljeti je patio strahovitu žeđu, a baš ovoga ljeta sparina suha **pritiska** dane za danima. /str. 131./)

Karakteristična je stilogena perfektivizacija imperfektivnih i imperfektivizacija perfektivnih glagola. Najčešći postupak u perfektivizaciji jest (ponekad mnogostruka) prefiksacija (*zabogohuliti, pričkiljiti, zastrepiti, začavrljati, proverati se, ponametati, usponositi se*), a u imperfektivizaciji deprefiksacija (*kostriješiti, rogačiti, grnuti, japuriti se, driješiti*). Za perfektivizaciju je karakteristična stilogenost u odabiru prefikasa (*proustiti, podgovoriti, usrnuti, protopliti, prosjajiti, otkobeljati, podskočiti, prosukati, obnjuškivati, okresnuti, ustidjeti se, nateretiti, uzjediti se, dotisnuti, rasprosipati, pripjevuckati*).

Čest je postupak variranje rodnom imenicama (... **taj pregršt** iscrpene crnice. /str. 12./; ...ali s **vječnom grumeni** smirenja u grudima. /str. 53./; a i **glad je** češće **lupao** o vrata. /str. 114./; Modri se svibanj razlio **varošem** sramotljivo i mazno. /str. 187./; Svako popodne pari se Berleša, do pasa gol, u **Kalkićevom glorijetu**, obraslom veselim zvončićima. /str. 206./).

Augmentativi, i inače vrlo svojstveni govorima Dalmatinske zagore, u jeziku su pripovijedanja vrlo česti i doprinose preciznosti i slikovitosti izražavanja pokazujući (najčešće pejorativan) odnos pripovjedača ili likova prema pojedinome predmetu naglašavanjem ružnoće i stvaranjem dojma hiperboličnosti (*Konačno je sam Silvestar uzeo **štapinu** i potjerao magarca sivca uz brdo...* /str. 14./; *Pa, kad se prilično udaljio od Mrke, zagrabi dugim **koračinama** prema svojim kućama.* /str. 16./; *Provodadžiji kvrcnuše svjetlaci kao da ga netko kresnu **šačetinom** po ćubi.* /str. 40./; *Ali svi su znali da mu je šutnja nabita ljutinom, što mu se nabrala oko očiju kao oblaci na **grbinama** planine.... Garin, koji se nezakonito protezao među ovim starosjediocima, nije naravno znao da ga majka kao gromovod štiti i privlači na sebe*

svaku potmulu i skrivenu **munjinu**. /str. 48./; *Ali prije svega nositi nož. **Nožinu!*** /str. 56./; *Jedni kažu da taj nos, svojom veličinom, na toj okrugloj pedesetogodišnjoj glavi, odudara više no udaraljka od bubnja; drugi opet nazivaju to kvartom: dvoperna **buzdovančina** visi kao balkon nad uređenom travicom dlačica, što zavodljivo draškaju.* /str. 70./; *Nije mu se sviđalo što je Kalkić potezao one zastarjele latinske **frazetine** i to pred ovim primitivcima.* /str. 144./). Prisutni su i stilski obojeni augmentativi koji stvaraju lokalni kolorit. (*Već zamišlja kandžaste oči svoje, tešku **ručerdu**, kamen i udarac...* /str. 97./; *Držeći valjda u svojoj **glavurdi** da i ovom prilikom ...* /str. 111./)

Deminutivi, ovome jezičnom lokalitetu puno manje svojstveni od augmentativa, učestalo su prisutni radi izražavanja i isticanja sitnoće i neznatnosti pojedinih stvari (...*Silvestar je imao daleko prečeg posla nego da se bocka **šteticom** u vinogradu.* /str. 19./; *Ja sam ka' računa...- poče opet Agnjić, pa vrteći štapom u **nezgodici** sjeti se ...* /str. 64./; *I sad bi se produžila svakodnevna **svađica** dobrostojećeg malovaroškog bračnog para...* /str. 73./), omalovažavanja i ironije (*Kao staro potucalo sudsko u raznim doskočnim **parničicama** sa siromašnim parbenikom...* /str. 62./; *I evo ga, pojavljuje se, brza trgov kao **konobarčić**.* /str. 67./; *Strpljivo i dobrotivo ga je saslušao, ali kad **čovječić** htjede potrčati uz kamene stepenice...* /str. 68./; *-Ostavit ćemo, nije bolan priša! – odgovori mirno Silvestar i ne pogledavši **čovječuljka**.* /str. 73./; *Tjelešce mu je nastojalo da se izmeškolji iz **kožice** i da se razgiba, razglobi u kostima... osim rijetkih dvorednih **brčića** koji pobuđuju na neko podmuklo nepovjerenje... do te duše natopljene melankolijom vremena i duhom slabomoćnog provincijskog **intelektualčića** prevaljen je jedan koloritan i tipičan put varoškog mulca. ... nad kojim se stršali **pramičci** rijetke, crne kose...* /str. 113./) te (puno rjeđe) nježnosti (*Kad je **čovječe** mlado, preneto iz majčine utrobe, počelo disati svojim oslobođenim i uspravljenim **grudašcima** meketavo ciličući...* /str. 44./).

Brojni su stilogeni primjeri u tvorbi glagolskih oblika (*mrmoljiti, tvrdokorčiti se, pijačariti, nadljuditi, raskrabiti se, ciganiti, oburiti, skobiti se, jaračiti, bakočiti se, područiti, mrzovoljiti se, proplicati, prozeleniti se, plaminjati, škripuljiti, obnjuškati, pomilušiti, uzgrustiti, zalopatiti, propupiti, pokrupnjati, rođakati se, laparati, namjehuriti se, drnuti, zažgariti, izrojtati, pomekotiti, jeđiti, sprštiti se, gurikati, spuhoriti se, kleputiti, iskijati, trapati, mraviti, pokliziti, pljucketati, lijeniti se, izdjelavati, podupačiti, omečati, angiriti, zblanuti se, tvrditi se, skrklušiti, buburiti, koprdecnuti se, laptati, srsiti, gutoljiti, krljuštiti, omilotvoriti, lapćati, strviti,*

zaunjhati, brižiti, trumpetati, glupiti, prebrižiti, ukolotečiti se, ćaprdnuti, stinjati se, popljuziti, sljupnuti, zgrštiti, utuljiti se, gušćati, grgotati, rukati, smezgrati, upaćiti se, prprhati, uštapiti se, raskrpati se, zabrljezati, tabančiti, zadžakati).

Sintaksu karakteriziraju bezlične rečenice u situacijama kada vršitelj radnje nije bitan, ili se njegovo spominjanje želi izbjeći budući da se radi o nekom tabuu (...a *Perka, tako reći nenačeta, okopni. **Smaknulo** djevojci cvijet, pa je **obudovilo***. /str. 19./; *Bikana **ošamutilo**...* /str. 32./). Takvu upotrebu bezličnih rečenica smatramo posljedicom utjecaja lokalnoga idioma.

Pasivne i bezlične konstrukcije javljaju se i kao jedno od obilježja administrativnog jezika u pripovjednim dijelovima teksta (*U podnesku **se predlaže da bude ispitan** kao svjedok komandir stanice na Hanu, oružnik Krvavica, jer je **bio prisutan** kad su poljari u krčmi Mrkoglave 'Cetina' složno utvrđivali iznos počinjene štete, a ne razne svote kao što se na sudu izjavljivalo*. /str. 196./).

Red je riječi često obilježen. Osobito je čest postupak zamjena mjesta atributa i riječi na koju se odnosi. (*Kao staro **potucalo sudsko** u raznim doskočnim parničicama sa siromašnim parbenikom...* /str. 62./; *...poručio je već u kovača malu limenu peć, u kojoj će preko zime, suznih očiju od dima i jare, peći kestene i opet uzvikivati svoju **sreću sezonsku, svoj život sezonski***. /str. 108./; *Ispeli su se petstotinjak metara povrh kuća, do nekog zaravanka svega **grmljem isprepletenog***. /str. 134./; ***Oko** mu je **buljavo** bilo veselo*. /str. 143./).

Asidenton stvara dinamiku. Interpunkcijska rješenja (variranje zarezima, točkama i točkama-zarezima) daju pripovijedanju specifičan ritam (***Bolno i muklo** jaukne, zubi su mu bili oštri i zdravi*. /str. 41./; *Čitav taj dio varoši, visokih zbijenih kućerina, ima jedan jedini javni zahod iz koga guši amonijačni miris; od prozora do krovova suši se na konopcima razapeta rubenina, šarena jeftina i krpana; kroz okna vire dimnjaci, pločanim krovovima libe se mačke, na "gradelama" peku se srca, džigerice i jetra, na foteljama tucaju se noktima stjenice*. /str. 114./; *..gle, kakve su naše kamene kuće: onoj pola krova propalo, drugoj vrata izvaljena, ucrvala se, grmlje u dvorištu izraslo do koljena, kamenje napadalo po lijevama, zelenkasta smola spuzla niz šuplje zidove*. /str. 181./).

Polisidenton tekstu daje ritam. (*Još im je kadio njihovoj žilavosti i žilavoju upornosti, spomenuo im poštenje i obraz, i starinu i čestitost i kršne sinove i božji blagoslov i dosadašnje žrtve i prestanak svih odricanja, kulučenja nevolja...* /str. 82./). Rečenice karakteristične i za deskripciju i za naraciju višestruko su složene

(Zaglušuje se dozivi daleki, pa se opet oglašuju planinom, koja kao div leškari, kunja i diše na dopodnevnom nedjeljnom suncu; gore, na vrhovima Kamešnice istančano plavetnilo i pobijeljeli vrhovi, a dolje vidik praska na bezbroj prvih plitkih jezeraca, kojima jesenje kiše naplave ovo kraško polje, čije prošarano lice kruni, duboko dolje u dnu, načičkan crvenim krovovima, pod starom gradinom, Sinj. /str. 36./), za razliku od kratkih rečenica uvjetovanih dijaloškim karakterom prethodnih dviju jezičnih razina.

Na mnogim mjestima nalazimo intervencije u rekciji glagola. Mnogi su neprelazni glagoli tako dobili izravni objekt. (*Ljeti je patio strahovitu žeđu...* /str. 131./; *Živo čeljade jenjalo joj je uzdahe i razvedrilo je.* /str. 223./; *Na bijelu štapu visi zagasitocrvena kesa, koju on treska pred licem vjernika oko oltara, a oni je nakapljaju i nazveckaju obilato u tili čas.* /str. 238./; *Zrakaste plamenčeve boje jutarnjeg sunca krvarile su njihova čela.* /str. 245./; ...u koju *cvokću zvečeće milodare lakovjerni i praznovjerni zanesenjaci-namjernici.* /str. 260./)

Vrlo se često izražajnost postiže kada glagoli otvaraju mjesto imenicama, pridjevima i zamjenicama u instrumentalu. (*Silvestar se spremao sa sinovima, pripašnjačom se zategao i uparadio novim modrim i kavenim suknom.* /str. 105./; *Neuspjehom tuđim cvjetati, ali ćete zelenjeti i sušiti se ko... drvo biblijsko.* /str. 115./; ...izlaznik koji *smrdi štalom i naftalinom...* /str. 116./; -*Opet oni, opet oni!- zavapi bolnom dušom Mladar.* /str. 118./; *Dalekom huknjavom gmazila je studen...* /str. 131./; *Druga je još starija, zaudara mokraćom, truležom i uparloženom posteljinom.* /str. 158./; ...i *obula ga zakrpanim Kalkičevim zimskim postolama.* /str. 166./; *Micao je donju čeljust samilosnim grčem, kao da nešto ljepljivo žvače.* /str. 167./; ... ali upotrebljivo za finale igre, koju *je gubio uzmicanjem, strahom i apatičnošću svoga protivnika. ... Mirisalo je onom sitnom kućnom prašinom i obiteljskim znojem, te gipsom i petrojejem, kojim je služavka mazala šarke ormara i postelja.* /str. 194./; *Gara je potonula sramotom, isplivala tugom.* /str. 216./; *Smrde znojem i rubljem.* /str. 236./; *Ovom mu prepasti srce zatuče toliko snažno, da umalo ručetinom ne probi džep.* /str. 259./; *Bliještale su joj oči uvjerenjem, vjerovanjem sasvim orošene i sasvim prozeble stravičnošću hladnog tjelešca u pletu.* /str. 261./)

I u pripovjednim dijelovima teksta nailazimo na proklinjanje (*...vrag im krovove razbucao!* /str. 15./) i psovanje (*Jok! Bosanski grb! Pu!* /str. 48./) popraćeno

prikladnom gestikulacijom. Takav je način izražavanja karakterističan za sredinu u kojoj se odvija radnja romana te doprinosi njegovoj ambijentalnosti.

Eufemizacija na frazeološkoj razini također je odlika pučke književnosti, a javlja se zbog potrebe za neizravnim izražavanjem. (*Da se ona prva rodila, e, tko zna, vjetar bi je možda liznuo, kako je u onim mladomuževnim godinama Silvestar mislio. Žensku su novorođenčad, kao slučajno, prepuštali vjetru... /str. 21./; Pošto je "ijuhu" kasno da se mulčić iskopa, najprije treba "jarca mu" pronijeti selom, da je "Garu Silvestrovu vitar natrunio". Ne, ne boj se; kad u selu zanesu bogate djevojke, onda svatko mirne duše vjeruje da ih je "vitar nagrdio"... /str. 24./*)

Stalna su mjesta Božićeva stila (često motivirana modelima iz pučke književnosti) kontrasti (*Ali kako da se odvaži na bilo koji novi čin, kad je njegovo bijelo življenje plivalo kao slamka u crnom moru seljačkom? /str. 29./*), etimologizacije (*Glas se glasi jekom, a jeka odzvanja... /str. 26./*) i mnogobrojne, često klišeizirane poredbe (*Tko to sad hoće Garu, zdravu zdravcitu kao žesticu stijenu, a mladu kao kaplju runolisnu. /str. 37.-38./; Sad su prosci pošli šutke, razdvojeno, kao da su smradljivi, i što je nizbrdica bivala kosija, to su oni sporije puzli, pokisli i opareni. /str. 40./; Silvestar se ukočio, oči mu nadošle okrugle kao pogače, a duboke i strašne kao zjala. /str. 55./; Čitavu je noć Andrija kisao kao uzljućeni kvas. /str. 57./; Silvestar je svu noć preo osvetu kao stari mačak. /str. 60./; Pogled mu se izopačio i sad je kao u guje natopljen otrovom. /str. 62./; Ali duša boli za krivokletstvo, koje će se očito dogoditi, jer ono plane kao luč po selima s oca na sina. /str. 79./; Oči su mu pametno sjale kao u svračka. /str. 84./; ...jer ako se zgodi da ga Krdo ovakvog slabotinjskog zatekne, iskaišat će ga kao brava, osramotiti kao ovna galina s kozom šušom i puknut će glas po selima o njegovoj krivnji i ništavluku. /str. 93./; A i njoj, samici, ako se dozna istina, poteći će nevolja, kao gnojna rana, strvit će je Silvestrovi kao šakali. /str. 136./; ...dok bi on sladostrasno roktao kao češkano prase. /str. 166./*).

Pokazne čestice i uzvici interpolirani u rečenice pripovjednoga diskursa imaju emotivno-ekspresivnu ulogu. (*Ali dijete Garino, evo, taklo ga je u mladićku dušu... /str. 44./; Ali sada, neće više laparati, jok! /str. 45./; Rod ti nije rod, ako te ne priznaje i ne poštuje. Eto tako! /str. 46./; I zbog nje, evo, svađanje sviće i može se u krv prometnuti kao namršten dan u olujan rujan. /str. 50./; Ona ih je sigurno oboje željela spasti od svetogrđa koje su činili ne izustivši ime Svevišnjega, evo, ni kad mu ruku najbolje osjećaju i vide. /str. 86./*)

U pripovjednom se diskursu romana *Kurlani* funkcionalno rabi stalan razgovorni frazeološki inventar suvremenoga hrvatskog jezika. (*Mrkoglava ga ostavi kao na iglama; sigurno je znao da ga je ostavio kao na iglama, jer mu Bikan nije ni spomenuo dugovanje.* /str. 31./; *Ali i to je prošlo, kao što će sve proći, privikavala se na sve, privikavala kao magare na samar.* /str. 77./; *Uskoro će joj selo trubiti u rogove i cerekati se krpama i gladnim ustima.* /str. 136./; *...pa je goreći u žučljivoj osvetničkoj naravi to pričao na sva usta u svojoj krčmi.* /str. 142./; *... a Rokvić želi da popodne prošetka, pa treba 'i tu pokoru skinuti s vrata'.* /str. 182./; *On je najviše strašio Andriju, koji je zbog onog brbljanja s Franom Kuštrom o jarcu dobio od oca 'što ga je išlo'.* /str. 200./; *A drugo su brdski zmijoglavi komšiluci, tamo je i vrag rekao laku noć.* /str. 225./)

Mnogi pripovjedni dijelovi donose i karakteristične sentencije koje su dobar pokazatelj mentaliteta likova i sredine. (*Filip neće da odgovara, jer muško nije žensku zabava.* /str. 96./; *Ali, ma od koga laska dolazila, ona u ženi nađe toplo gnijezdo.* /str. 165./; *Nije svako zlo na zlo i ne treba sve pamtit, pa makar se i vidjelo.* /str. 192./; *Suđeno je bilo da je upravo njen zarobljenik i osuđenik – grijeh! – oslobađa njenih vlastitih rešetaka. To se događa svakom licemjeru i svakom tiraninu.* /str. 206./)

Za pripovijedanje u Božićevu romanu karakteristična je bogata metaforika (*...oštri visinski zrak pošmrče miris vrijesa i kadulje... A s proljeća kljuju zemlju kratkotrajni hiroviti potočići...* /str. 8./; *Najprije je vjetar zviznuo bičem, a onda stao jurnjavom voziti svoja ledena kola uz planinu...* /str. 9./; *I podruku, vedro i sve veselije, vjenčaše se jedan po jedan sa Strmdušinom zemljom, preoteše je očinskoj vrtači, ponesoše nizbrdo u svatskom pijanom zagrljaju – svu noć su čegrtali njihovi poljupci – i, konačno je, kao staru, gladnu i krezubu drolju, ujutro ostaviše u goroj tijesnoj postelji.* /str. 11./; *Ali Mrko drži sve na uzdi svojim naoblačenim vjeđama.* /str. 12./; *Zato im Silvestar sada dubi u očima tajnu, od koje zavisi pogađanje...* /str. 20./; *U kutu gori škrt, u stožac nakovrčana vatra, i upire plamenjavim jezikom u dno lonca s tek pomuženim mlijekom.* /str. 46./; *Ni trunak smiješka ne bijaše se namjehurio na Silvestrovom licu, zato prihvati izazivanje zapalivši svoju peć srdžbe.* /str. 47./; *Jetkost mu curi iz mozga, slaže se na dušu, opija krv i kroz prste šiba u prostor, svuda, oko njega i na svakoga.* /str. 56./; *Subotom po podne varoš kao da još uvijek odjekuje bukom i žagorom dopodnevnog pazara; uskomešani mijeh ljudski splasnjava.* /str. 66./). Među najmarkantnijim i najizražajnijim stilskim sredstavima su

oksimoron (*Ona se sama osjećala otužno i smatrala je Garinu nesreću sretnom, a svoju žalosnom. /str. 33./; Donjokurlanskim kućama približili su se oba svetački licemjerno, prostački sramežljivo. /str. 35./; Umorit će se, promijenit će se režim, udesit će se neki... tako... uspjeh-neuspjeh... /str. 78./; Taj Adonis rugobe, sad je, čini se, još više deformiran u licu... /str. 162.-163./; Ispevši se na vrhove svojih zimsko-ljetnih lakiranih cipelica... /str. 258./) i gomilanja istovrsnih rečeničnih elemenata (... a koja su mu sad oni vraćali hametom i hatorom, kukom i motikom, drvljem i kamenjem, rujanjem i prdekanjem. /str. 62./; Tu, na pijaci, među kućama, miješaju se sa svilenim plišanim dominima, arlekinima, pulčinelama, bajacima, maharadžama, austrijskim feldveblima, krvnicima, sankilotima, kozacima, mađioničarima i plesačicama. /str. 149./; Kao mravi mile, ljuljaju se, guraju, zastaju u tom zavjetnom puzanju s kraja na kraj, gore-dolje oko oltara. Cvrkuću, šište, uzdišu, jauknu, pritišću se jedna o drugu. /str. 236./; ...koje je šumilo i bučalo lupnjavom limenih i gvozdениh oruđa, cilikanjem i ijukom žena, gurnjavom prolaznika, drečećim kreštanjem, nuđanjem prodavača, podvikivanjem popijevki, muškim pogađanjem, životinjskim frktanjem, revanjem, gakanjem, kokodakanjem, rzanjem, mukanjem, blejanjem, skvičanjem, meketanjem. ... Čitav taj prostor podno crkve bio je nabit stočićima, bančićima, stalcima, širokim suncobranima; šarenim gomilama tikava, bakara; stalažama splitskih trgovčića; sitničarijama i kartonskim igračkama, pištaljkama, balunčićima, bombonima, bebicama; sepetima jaja, jabuka, krušaka, zelenih šljiva; košaricama golubova, ježeva, zečića; karovima dinja, ugljena, klaka, sijena, teladi, janjaca. /str. 239.-240./). Stilski postupci konstituiraju i dopunjuju sadržaj književnoga djela (Pavličić 1999, str. 54).*

Pažljivim se odabirom riječi i njihovih oblika u rečenicama stvara melodioznost. (*U svodovlju se zapravo ziblje taj stovrsni šum šapata... /str. 235./ za razliku od moguće neutralne rečenice: U svodovima se zapravo ziba taj stovrsni šum šapata...)*

Naturalističnost je jedna od ključnih tematskih, pa tako i stilskih odrednica ovoga djela. (*Provodadžiji kvrcnuše svjetlaci kao da ga netko kresnu šaćetinom po ćubi. /str. 40./ ...U prolazu zgleđnu se Mrkoglava sa sestrom, koja ih je motrila s prozora uokvirenih zelenim kapcima, i bez riječi joj ispriča sve učestalim podrizima, razvaljenim ustima kao da glođe kost i miganjem obrva kao da kaže: ‘Prođi me se!’” /str. 40./) Ona se odčitava u poživotinjenju ljudskih likova čije su aktivnosti izražene glagolima koji standardno izražavaju aktivnosti životinja. (*Surko i Sukan**

nakotiše ih kao miševa... /str. 45./; *Naglasio je Gàrin kao da se radi o kučetu, pomisli Silvestar.* /str. 45./; *-Nema! Pij vode! – zarokće stara Katuša.* /str. 102./; ***Raskokodakao se svojim hrapavim i štucajućim glasom.*** /str. 106./; *-A...? nenću, nenću... – zarokće jadnik.* /str. 168./; *A Gara je kriomice, u ovoj strci oko gospode, odnijela u rupcu nekoliko uštipaka bređoj Perki...* /str. 201./). Kurlanska imena i nadimci također su naturalistični i nose simbolična značenja. (Garin je dobio ime po majci, čime se naglašava činjenica da je nezakonito dijete, a nadimak Blaža Kulrlana Berleša došao od pridjeva *berlav* što znači *luckast, lud, glup.*)

Zaključak

Polazeći od teze da je jezik književnoga djela autonoman vid jezika, možemo zaključiti kako se on u romanu *Kurlani* M. Božića realizirao u tri razine, u tri samostalna, različita ostvaraja. To su: ruralni jezik seljaka gornjih i donjih Kurlana, urbani jezik stanovnika grada Sinja i jezik pripovijedanja, odnosno pripovjedni diskurs romana. Jezik je romana *Kurlani* artifičijelan i kao takav se ostvaruje na svim trima svojim razinama. Svaka je od triju razina samostalna i ima svoju specifičnu fizionomiju, ukupnost svojih svojstava koja je bitno razlikuje od drugih dviju. Sve one zajedno čine autorski jezik M. Božića u ovome romanu.

Glavna je osobitost govora Kurlana gornjih i donjih njegova dijalektalna provenijencija. (On nosi osobitosti zapadnoga dijaleta, to jest dalmatinskih novoštokavskih ikavskih govora s pojedinim starohrvatskim elementima i nekim obilježjima zajedničkim s čakavštinom.) Budući da se radi o artifičijelnome jeziku, o autorskoj tvorevini i kreaciji koja nije organski govor, on ne sadrži sve (pa ni neke ključne) osobitosti dalmatinskih novoštokavskih ikavskih organskih govora, već i brojne elemente književnoga jezika. Elementi su organskoga govora, kao i drugi jezični elementi, unošeni selektivno. Osobine zapadnoga dijalekta najprisutnije u ruralnome segmentu jezika u *Kurlanima* su: ikavski refleks glasa *jat*, štakavizam, izjednačen dativ, lokativ i instrumental množine imenica muškoga i ženskoga roda s nastavcima *-im* i *-am*, stari oblik dativa, lokativa i instrumentala množine ličnih zamjenica (*vami*, *nami*), zamjena morfa *-nu* morfom *-ni* u glagola 2. vrste (*dignit*) i čuvanje glasa *l* na kraju riječi (*bil*). Prisutne su i promjene suglasnika (najviše suglasnika *h*, te suglasnika *f* i *b*), pojednostavnjenja suglasničkih skupova (*hy*, *ps*, *kć*, *gd*, *kr* i *tk*) te afereske, sinkopske, apokopske i svarabaktične promjene. Od konjugacijskih promjena vidljiv je prelazak glagola 1. razreda 5. vrste u 4. razred 5. vrste (*on ukrcaje*), kao i prelazak glagola 4. vrste među glagole 2. vrste (*oni sklonu*), a oblik *velju* za 1. lice prezenta ostatak je starohrvatskoga konjugacijskog sustava. Glagolima su pridodavani navesci *-de* i *-der*, a genitivu ličnih zamjenica *ja* i *ti* navezak *-ka*. Česti su reducirani glagolski oblici (infinitiv i glagolski prilog sadašnji bez nastavka *-i*, te prvo lice jednine kondicionala prvoga bez nastavka *-h*). Kod glagolskoga pridjeva radnog samoglasnički se skup *ao* slijeva u dugi samoglasnik *a*. Sintaksu na ovoj jezičnoj razini karakteriziraju kratke i lapidarne rečenice (što je

uvjetovano njezinim dijaloškim karatkerom), te eliptične, bezlične i rečenice s elidiranim predikatom, a njezina je glavna leksička karakteristika (pored dominantnog lokalnog i regionalnog vokabulara) mnoštvo tuđica podrijetlom iz turskoga jezika (koje imaju univerzalnu uporabu), nešto tuđica podrijetlom iz talijanskoga jezika (s uporabom ograničenom pretežito na kontakt seljaka s gradskom sredinom), te vrlo mali broj leksema podrijetlom iz njemačkoga, francuskoga i mađarskoga jezika (uporabe strogo ograničene na kontakt s građanima i to u formalnim situacijama). U pripovijedanju prevladava perfekt bez kopule. Učestali su augmentativi, a deminutivi su i hipokoristici rijetki, gotovo iznimni. Brojni usklici, psovke, zaklinjanja i ruganja interpolirani su gotovo u sve iskaze i glavna su izražajna sredstva. Tipična je i pučka sentencioznost te frazematičnost. Upliv je standardnoga jezika nezanemariv, jer je jasno vidljivo da se sustavno javljaju i standardnojezični elementi (nema karakterističnih prezentskih oblika *iđen, ideš, ide, idemo, idete, idu* i *jiden, jideš, jide, jidemo, jidete jidu*, oblika pokaznih zamjenica *ovi* i *ti*, suglasničkoga skupa *gnj* umjesto *gn*, niti naveska *n* u priložima koji su karakteristični za organski govor Cetinske krajine).

Kurlanski je jezik slabo raslojen i funkcionira samo na dvjema razinama. Zamjetna je razlika između jezika seljaka kojim razgovaraju međusobno i jezika kojim razgovaraju s građanima. U drugome je slučaju prisutna veća količina nadregionalnoga vokabulara, tuđica podrijetlom iz talijanskoga jezika, te nešto administrativnih izraza i standardiziranih formula u obraćanju.

Specifična su obilježja govora Sinjana također ona koja pripadaju dalmatinskoj novoštokavskoj ikavskoj jezičnoj osnovici (istoj kao i onoj seljaka Kurlana). Međutim, utjecaj je književnoga jezika na ovoj razini puno znatniji i obuhvatniji. Refleks je glasa *jat* ikavski. Ijekavska i ekavska odstupanja od njega češća su nego u jeziku Kurlana, ali najčešće nisu dijalektalnoga podrijetla. Promjene su zahvatile suglasnik *h*, a pojednostavnili su se suglasnički skupovi *hv*, *kć*, *tk* i *gd* i samoglasnički skup *ao*. Međutim, te su promjene zamjetno manje učestale i manje obuhvatne nego u seoskome kurlanskom idiomu. Uпитno-odnosna zamjenica pretežito je u štakavskome obliku, ali ni njezin štokavski oblik nije izniman, dapače, javlja se sustavno u formalnim situacijama. Dativ, lokativ i instrumental plurala imenica muškoga i ženskoga roda pored standardnih oblika s nastavcima *-ima* i *-ama* puno rjeđe imaju starohrvatske oblike s nastavcima *-im* i *-am*. Infinitiv je supiniziran, a nenaglašeni oblik aorista pomoćnoga glagola *biti* izrazno je izjednačen u svim licima i

glasi *bi*. Deklinacijski oblici posvojnih i povratno-posvojne zamjenice uvijek su kratki, a pridjevska je deklinacija određena te se najčešće provodi bez navezaka. (Nekoliko je primjera neodređene pridjevske sklonidbe u formalnim situacijama kada su se likovi izražavaju biranim jezikom.) Nedekliniranje apozicije (čakavska osobina) češće je nego u kurlanskome govoru. Rečenice su kratke, a česte su eliptične rečenice kao i rečenice s elidiranim predikatom. Za razliku od govora seljaka Kurlana, ova razina poznaje opširnost i monologičnost. Specifična je poraba futurskoga aorista. Za gradsku je sredinu karakteristična pojava administrativnog jezika i pravničkoga stručnog te političkog žargona s jedne i žargona gradskoga ološa s druge strane. Kao i u govoru Kurlana gornjih i donjih javljaju se brojne specifičnosti razgovornoga jezika. Gradska gospoda u kontaktu sa seljacima rabe psovke i zaklinjanja, dok ih gradski ološ rabi u svim situacijama. U govoru je Sinjana zamjetno manje augmentativa, a više deminutiva i hipokoristika (osobito u obraćanju). Idiom gradske gospode poznaje ironizaciju i parodičnost, višejezične sentencije i igre riječima, te naginje citatnosti. Količina tuđica znatno je veća nego u jeziku seljaka. Puno su rjeđe tuđice turskoga podrijetla (njihova je uporaba ograničena na kontakte građana sa seljacima), a prevladavaju brojni leksemi podrijetlom iz talijanskoga jezika, kao i europeizmi latinskoga podrijetla.

Raslojenost je ove razine jezika zamjetno veća od raslojenosti jezika na kurlanskoj razini. Ne samo da se jezik kojim stanovnici Sinja razgovaraju međusobno razlikuje od onoga kojim razgovaraju sa seljacima iz okolice (kada je vidljiv veći iskorak u dijalekt, te karakteristične psovke i optativnost), nego je i jezik kojim Sinjani razgovaraju međusobno također raslojen na jezik gradske gospode i jezik gradskoga ološa. Gradska gospoda rabe stručni žargon, koriste se terminologijom, mnoštvom internacionalizama, latinskim i talijanskim frazama, te ponekad i talijanskim jezikom samim, dok gradski ološ govori svojim specifičnim uličnim slengom s mnoštvom vulgarnih elemenata. Jezik je gradske gospode također raslojen u sebi: jezik kojim razgovaraju međusobno razlikuje se po stupnju uglađenosti ovisno o tome nalaze li se u formalnoj ili neformalnoj situaciji.

Glavno je obilježje pripovjednih dijelova romana da nisu dijalektalno impostirani, nego su bliski standardnome hrvatskom jeziku (napisani su u skladu s normom koja je bila na snazi u doba nastajanja i izdavanja romana). Brojne piščeve intervencije u jezik stvaraju dojam ambijentalnosti i daju pripovjednome jeziku specifičan kolorit. Refleks je glasa *jat* ijekavski, standardnojezični. Ikavica se javlja u

lokalnome, regionalnome i dijalektalnome vokabularu. Prisutna je i ekavica, ali ne kao rezultat dijalektalne impostiranosti, nego kao rezultat utjecaja onodobnoga srpskog standarda. Brojna su regionalna fonološka rješenja (osobito kod glasova *h* i *b*). Uпитno-odnosna zamjenica ima lik *što*, tek ponekad nalazimo lik *šta* kao obilježje razgovornoga jezika u djelu. Dominira određena pridjevska deklinacija (najčešće ima kratke oblike bez navezaka) s nekoliko iznimaka neodređene u opisima i u citiranju službenih spisa. Nedekliniranje apozcije, inače čakavska osobina, također pridonosi ambijentalnosti. Upečatljivo je bogatstvo porabe glagolskih vremena i načina (prije svega aorista, zatim imperfekta, perfekta bez kopule, pripovjednoga prezenta, pripovjednoga kondicionala prvoga, te imperativa) i variranje njima. Pripovjedni se dio romana sastoji od naracije, deskripcije i unutarnjih monologa (a moglo bi se raspravljati kojoj jezičnoj razini unutarnji monolozi zapravo pripadaju). Naracija prevladava nad deskripcijom, a unutarnji se monolozi javljaju svega nekoliko puta. Naracija je obilježena karakterističnim glagolskim vremenima i načinima (pripovjednim prezentom, pripovjednim kondicionalom prvim, perfektom bez kopule i aoristom) i funkcionalnom raznovrsnošću leksika, a deskripcija stilogenošću uporabe glagolskih vremena i načina (najviše aorista, imperfekta i perfekta), bogatstvom leksičkih sredstava i specifičnom metaforikom, a na sintaktičkome planu višestruko složenim rečenicama. Unutarnje monologe karakteriziraju višestruko složene rečenice, gomilanja i nizanja, te česta retorička pitanja. Leksički je plan pripovjednih dijelova romana obilježen mnoštvom funkcionalno uvođenih regionalnih leksema, elemenata žargona, tuđicama turskoga, talijanskoga, latinskoga, francuskoga, ruskoga, njemačkoga i mađarskoga podrijetla te filozofskim, političkim i ideološkim rječnikom. Brojni su tvorbeni zahvati karakteristični za pripovjedne segmente djela i ključni za njihov stil. To se prije svega odnosi na tvorbu polusloženica, deminutivnih i momentalnih glagola, na tvorbu imenica poimeničnjem pridjeva i glagola te na tvorbu glagolskih imenica specifična značenja. Dominantne su i perfektivizacija imperfektivnih i imperfektivizacija perfektivnih glagola, variranje rodom imenica te stvaranje augmentativa i deminutiva. Upečatljivo je oneobičavanje u tvorbi glagola, imenica, pridjeva i priloga koje plijeni pozornost čitatelja i, skrećući je na konotaciju, doprinosi preciznosti pišćeva izražaja. Sintaksu karakteriziraju brojne pasivne i bezlične rečenice, čest stilski obilježen red riječi, te asindeton i polisidenton. Stilogene su intervencije u rekciji glagola, osobito pridavanje glagolima objekta u instrumentalu. Kao i u dvjema dijaloškim razinama (kurlanskoj seoskoj i sinjskoj

gradskoj), i na pripovjednoj je razini česta optativnost (razna proklinjanja i zaklinjanja) te poraba pokaznih čestica u emotivno-ekspresivnoj ulozi. Karakteristično je obilje poredaba (i ustaljenih i originalnih), specifičan inventar standardnih frazema i sentencija, kao i bogatstvo uporabe metafora i oksimorona. Sva izražajna sredstva stvaraju lokalni kolorit i pridonose dojmu naturalističnosti koji u cijelosti karakterizira ovo djelo.

Kao što se vidi iz opisa svih triju jezičnih razina, u svim se slučajevima radi o artificijelnim jezicima koji su prirodne jezike uzeli samo za podlogu i polazište, te su iz njih preuzetu odabranu građu transponirali za svoje potrebe stvorivši tako svijet, odnosno svjetove romana *Kurlani*.

Ove se tri jezične razine stalno prožimaju i isprepleću, pa su u odnosu međusobne funkcionalne suzavisnosti. Kada likovi iz dviju različitih sredina dolaze jedni s drugima u doticaj, njihovi idiomi također dolaze u kontakt i pritom se modificiraju. Tako dolazi do upliva elemenata jezika jedne razine u drugu, do stanovite amalgamizacije. Izdvojili smo nekoliko glavnih promjena koje su tako nastale. Kada gradski likovi razgovaraju sa seljacima, a situacija u kojoj se nalaze nije formalna, njihov se govor po dijalektalnoj impostiranosti (na svim razinama jezika), te po izražajnim sredstavima (zaklinjanju i psovanju) jako približava seljačkome. (*Silvestre, jabuko rumena! Ajde sidi bolan. Sve si mlađi, sve jači, boga mi moga! Planina! ... A je li ti ovo sin? Bogami, jedva sam ga pozna! Ma, jesi li ti to, Andrija, viru ti ljubim! Izrasta' u momčetinu, neba mi – razveselio se advokat, koji je znao govoriti kao pravi seljak.* str. 78.-79.) Kada seoski likovi razgovaraju s gradskima, osobito kada se nalaze u formalnim situacijama, njihov se idiom također mijenja. Promjena je doduše zamjetno manje nego u idiomu građana. One zahvaćaju samo leksičku razinu jezika i očituju se u porabi birokratskih izraza i formula u obraćanju (- *Gledaj mi, gospodaru, istrat' što prije ovu parbu, neće ti bit' s manjega!* str. 82.; - *Izvol'te slavni prisidniče. Befelordnung!* str. 173.; - *U redu, kad je befel, slavni...* str. 174.), dok ostale razine jezika ostaju netaknute.

Svijet je romana *Kurlani* izgrađen jezikom i može se razumjeti i sagledati samo ako se sagleda i shvati njegov jezik. Tri su različita jezična ostvaraja ključna kako za stvaranje tako i za sagledavanje ovoga romana. Svaka je jezična razina u sprezi sa svijetom koji predstavlja i stvara. Jezik je u književnome djelu (a Božićevi su *Kurlani* izvrstan dokaz te teze) prije svega svjetotvoran, a tek onda stilotvoran element. (A i sam je stil u književnome djelu svjetotvoran.) Likovi su stvoreni i

predstavljani jezikom koji govore i jezikom kojim se pripovijeda o njima. Kurlanski je jezik kao i Kurlani sami: iako je piščeva kreacija, djeluje organski autentično i elementarno, grub je, naturalističan i augmentativan, jednoobrazan, impregniran psovanjem, ruganjem, proklinjanjem i zaklinjanjem, dijalektalan je, vehementan i eruptivan, i sve ga to čini izrazito ekspresivnim. Jezik je Sinjana također slika njihova mentaliteta: bliži standardu i neutralniji od kurlanskoga, ali još uvijek više dijalektalan nego standardan (upravo se u prožimanju lokalnoga govora i standarda zrcali mentalni i duhovni profil likova), impregniran pravničkim stručnim i univerzalnim intelektualnim, ali i regionalnim i lokalnim rječnikom, "višejezičan" i citatan, raslojen s obzirom na društveni status govornika (u skladu s time poznaje dvije različite vrste žargona) i prijetvorno deminutivan.

Kao i između njihovih jezika, tako i između svjetova u romanu vladaju odnos antiteze i odnos paralelizma. Antiteza je u kulturnome obzoru likova dvaju sredina i načinu njihova života, a paralelizam u uzorcima obiteljskih odnosa te u slici ljudskih sudbina općenito. Ta su dva odnosa uspostavljena upravo jezikom likova dvaju svjetova, njihovim sličnostima i različitostima, a jezik je pripovijedanja vezivno tkivo između tih svjetova s jedne, kao i posrednik između romana i njegovih recipijenata s druge strane.

Jezik je slika likova koji njime govore, on je slika lokaliteta u kojem se događa ovaj roman, u jeziku su sadržane i jezikom su izgrađene njegova tema i fabula, njime su artikulirani svi njegovi motivi i izgrađen čitav njegov idejni obzor. Upravo kakav jest (bogat, inventivno koncentriran, i u svojoj vehemenciji precizan i ekspresivan) jedino je moguće sredstvo kojim je pisac mogao artikulirati ovu konkretnu dalmatinskozagorsku priču i univerzalnu istinu u njoj. (U umjetnosti nikada nema drugih mogućnosti, jer varijante nikada nisu jednako vrijedne. Zbog toga je i sam pojam izbora krajnje dvojben. Prije se može reći da je sve u umjetnosti nužnost te da izbora zapravo nema.) Upravo kakav jest, jezik je nerazlučiv od svijeta koji je konstruirao i osmislio (a taj je proces išao i u drugome smjeru kao što je jezik konstruirao svijet, tako je i svijet osmislio i konstruirao jezik). Da je njegov jezik imalo drugačiji, roman *Kurlani* ne bi mogao biti to što jest i njegova bi uspjelost zahtijevala drugačiju valorizaciju.

Literatura

- Anić, V. (1971) *Jezik Ante Kovačića*, Zagreb.
- Anić, V. (1994) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Anić V. (1998) *Jezik i sloboda*, Zagreb.
- Anić, V. i Goldstein, I. (1999) *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Bagić, K. (1997) *Beletristički stil*, Kolo br. 2.
- Barac, N. (1956) *Dva romana Mirka Božića*, Krugovi br. 1.
- Barić, E. i drugi (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb.
- Belić, A. (1958) *O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku*, Beograd.
- Biti, V. (1997) *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb.
- Bogdan, Z. (1977) *Aorist u romanima Mirka Božića*, Zagreb.
- Bošković, J. (1979) *Putovi očovječenja*, Zadarska revija br. 2-3.
- Božić, M. (1989) *Kurlani*, Zagreb.
- Brlenić Vujić, I. (1980) *Poetika kompozicije romana Kurlani Mirka Božića*, Forum br. 7-8.
- Brodnjak, V. (1993) *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*, Zagreb.
- Brozović, D. (1970) *Standardni jezik*, Zagreb.
- Budak, M. (1996) *Ognjište*, Zagreb.
- Cvitan, D. (1960) *Urbaniziranje tematike i stila*, Književnik br. 9.
- Čilaš, A. (2002) *Fonologija ikavskih štokavskih govora između rijeke Krke i Neretve*, magistarski rad, Zagreb.
- Efimov, I. (1957) *Stilistika hudožestvenoj reči*, Moskva.
- Enciklopedija Jugoslavije*, 7. (1968) glavni urednik M. Krleža, Zagreb.
- Finka, B. (1962) *Pristup dijalektološkoj stilistici*, Suvremena lingvistika br. 1.
- Frangeš, I. (1959) *Stilističke studije*, Zagreb.
- Frangeš, I. (1957) *Vrijednosti i granice stilističke kritike*, Umjetnost riječi br. 4.
- Gluhak, A. (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- Grgas, S. (1996) *Prostornost u društvenim znanostima*, Filozofska istraživanja br. 1.
- Guberina, P. (1952) *Povezanost jezičnih elemenata*, Zagreb.
- Guberina, P. (1967a) *Stilistika*, Zagreb.
- Guberina, P. (1967b) *Zvuk i pokret u jeziku*, Zagreb.
- Guiraud, P. (1964) *Stilistika*, Sarajevo.
- Hrvatski biografski leksikon*, 2. (1989) glavni urednik A. Stipčević, Zagreb.

- Hrvatski enciklopedijski rječnik* (2002) Zagreb.
- Jakobson, R. (1965) *Lingvistika i poetika*, Beograd.
- Jakobson, R. i Halle, M. (1988) *Temelji jezika*, Zagreb.
- Jurić, Š. (1999) *Bibliografske zabilješke o Sinju i Cetinskoj krajini*, Sinj.
- Juriša, S. (1956) *Pečat autora*, Krugovi br. 2-3.
- Kalenić, V (1960) *Nekoliko problema uz jezik dvaju romana Mirka Božića*.
Književnost br. 8.
- Kalenić, V. (1961) *Stilografski pravopisni elementi*, Jezik in slovstvo br. 7-8.
- Kalenić, V. (1975) *Stilovorni postupci u "Kurlanima" i "Neisplakanima" Mirka Božića*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole br. 3.
- Kayser, W. (1973) *Jezično umetničko delo*, Beograd.
- Klaić, A. (1990) *Rječnik stranih riječi*, Zagreb.
- Katičić, R. (1971) *Jezikoslovni ogled*, Zagreb.
- Katičić, R. (1986) *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Katičić, R. (1992) *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb.
- Katnić- Bakaršić, M. (2001) *Stilistika*, Sarajevo.
- Kovačević, M. (1998a) *Hrvatski jezik između norme i stila*, Zagreb.
- Kovačević, M. (1998b) *Poetika mijena*, Rijeka.
- Kovačević, M. (1996) *Poetski govor na rubu proznog izričaja*, Fluminensia br. 1-2.
- Kovačević, M. i Badurina, L. (2001) *Raslojavanje jezične stvarnosti*, Rijeka.
- Kružić, K. (1997) *Povijest Dalmatinske zagore*, Split.
- Lisac, J. (1999) *Hrvatski govori, filolozi, pisci*, Zagreb.
- Milačić, B. (1956) *Suze i zvijezde*, Zagreb.
- Nemec, K. (1981) *Rat, sudbine, iskušenja*, Istra br. 7-8.
- Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika* (1999) uredio M, Samardžija, Zagreb.
- Novak, S. (1952) *Lirski roman Mirka Božića*, Krugovi br. 7.
- Opća enciklopedija Jugoslavenskoga leksikografskog zavoda*, 7. (1981) uredio J. Šentija, Zagreb.
- Pavletić, V. (1953) *Odlomak bijede i kontinuitet primitivizma*, Republika br. 1.
- Pavličić, P. (1999) *Tin Ujević: Zelenu granu s tugom žuta voća*, Republika br. 9-10.
- Peco, A. (1991) *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd.
- Pranjić, K. (1962a) *Lingvostilistička analiza suvremenih književnih tekstova: ilustracije*, Jezik br. 1.

- Pranjić, K. (1962b) *Problemi proučavanja jezika i stila u suvremenih pisca* Jezik br. 2-4.
- Pranjić, K. (1962c) *Tehnika pauze kao stilski postupak*, Umjetnost riječi br. 3.
- Pranjić, K. (1972) *Jezik i stil Matoševe pripovjedačke proze*, Rad JAZU 361.
- Pranjić, K. (1973a) *Jezik i književno djelo*, Zagreb.
- Pranjić, K. (1973b) *Ruralno i urbano u novijoj hrvatskoj prozi*, Lica br. 3-4
- Pranjić, K. (1991) *Jezikom i stilom kroza književnost*, Zagreb.
- Pranjić, K. (1998) *Iz-Bo-sne k Europi*, Zagreb.
- Pranjkočić, I. (1995) *Sintaksa i povijest hrvatskoga jezika u XIX. stoljeću*, Zagreb.
- Pranjkočić, I. (1996a) *Funkcionalni stilovi i sintaksa*, Suvremena lingvistika br. 41-42.
- Pranjkočić, I. (1996b) *Temeljna načela jezične pravilnosti*, Kolo br. 4.
- Riffaterre, M. (1989) *Kriteriji za stilsku analizu*, Quorum br. 5-6.
- Rječnik hrvatskoga jezika* (2000) glavni urednik: J. Šonje, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 1-23. (1880-1975) glavni urednici: Đ. Daničić, T. Maretić, P. Budmani, M. Valjevac, S. Musulin i S. Pavešić; Zagreb.
- Sabljak, T. (1979) *Književno djelo Mirka Božića*, Izraz br. 12.
- Samardžija, M. (1995) *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Selaković, M. (1974) *Jalov i šugav život kurlanski*, Republika br. 10.
- Silić, J. (1996a) *Administrativni stil hrvatskoga standardnog jezika*, Kolo br. 4.
- Silić, J. (1996b) *Polifunkcionalnost hrvatskoga standardnog jezika*, Kolo br. 1.
- Silić, J. (1996c) *Slobodan Novak i jezik književnosti*,: Slobodan Novak, život i djelo, Rijeka.
- Silić, J. (1997a) *Književnoumjetnički (beletristički) stil hrvatskoga standardnog jezika*, Kolo br. 1.
- Silić, J. (1997b) *Morfologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika od XVI. do XIX. stoljeća*, Zagreb.
- Silić, J. (1997c) *Razgovorni stil hrvatskoga standardnog jezika*, Kolo br. 4.
- Silić, J. (1998a) *Hrvatski standardni jezik i dijalekti*, Jezična norma i varijeteti, uredili: L. Badurina, B. Pritchard i D. Stolac, Zagreb-Rijeka.
- Silić, J. (1998b) *Hrvatski standardni jezik i hrvatska narječja*, Kolo br. 4
- Silić, J. (1998c) *Leksik i norma*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju 32, Zagreb.

- Silić, J. (1998d) *Rečenica i funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika*, Kolo br. 1.
- Silić, J. (1999) *Gramatički red riječi u hrvatskome jeziku*, Kolo br. 1.
- Skok, P. (1971-1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1-4*, Zagreb.
- Solar, M. (1986) *Teorija književnosti*, Zagreb.
- Sović, I. (1982) *Jezik Janka Leskovara*, Zagreb.
- Sović, I. (1985) *Jezik Ksavera Šandora Gjalskoga*, Zagreb.
- Steiger, E. (1978) *Umeće tumačenja i drugi ogledi*, Beograd.
- Studije i građa o Sinjskoj krajini* (1968) uredila M. Bošković-Stulli, Zagreb.
- Šegedin, P. (1954) *Kurlani – roman Mirka Božića*, Republika br. 9.
- Šicel, M. (1975) *Književno djelo Mirka Božića*, Zbornik Zagrebačke slavističke škole br. 3.
- Šimundić, M. (1971) *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo.
- Škaljić, A. (1989) *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Škiljan, D. (1980) *Pogled u lingvistiku*, Zagreb.
- Škreb, Z. (1954) *Jezik u interpretaciji pjesničkog djela*, Jezik br. 5
- Škreb, Z. (1955) *Prijelaz iz gramatike u stilistiku*, Jezik, 4.
- Škreb, Z. (1956a) *Jesu li gramatika i logika doista dušmani poezije?* Jezik br. 5.
- Škreb, Z. (1956b) *Jezik i umjetnička cjelina*, Jezik br. 2.
- Škreb, Z. (1958) *Pjesnički jezik i prošlost*, Jezik br. 4.
- Škreb, Z. (1961) *Karakterizacija pjesničkog stila*, Umjetnost riječi br. 1-4.
- Šojat, A. (1976-77) *Aorist u romanima Mirka Božića*, Jezik br. 5.
- Uvod u književnost* (1986) uredili Z. Škreb i A. Stamać, Ljubljana.
- Užarević, J. (1991) *Kompozicija lirske pjesme*, Zagreb.
- Vince, Z. (1978) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Vončina, J. (1999) *Tekstološka načela*, Zagreb.
- Vučetić, Š. (1980) *Mirko Božić, Pet stoljeća hrvatske književnosti*, 147, Zagreb.
- Wellek, R. i Warren, A. (1965) *Teorija književnosti*, Beograd.
- Zima, L. (1988) *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb.

Sažetak

Polazeći od teze da je jezik književna djela autonoman, artifičijelan vid jezika, zaključujemo da se on u romanu *Kurlani* realizirao u tri samostalna ostvaraja. To su: ruralni kurlanski jezik (karakteriziraju ga selektivno unošene osobitosti dalmatinskih novoštokavskih ikavskih govora i književnoga jezika te slaba funkcionalna raslojenost), urbani jezik Sinjana (iste dijalektalne osnovice kao i ruralni, ali s bitno većim uplivom standarda te znatno veće funkcionalne raslojenosti) i pripovjedni diskurs romana (koji je blizak književnome jeziku onakvome kakav je bio u doba nastajanja romana s brojnim piščevim intervencijama na svim jezičnim razinama). Sve te tri jezične razine zajedno čine autorski jezik M. Božića u ovome romanu. Svaka je od njih u sprezi sa svijetom koji stvara. (Jezik je u književnome djelu svjetotvoran, kao što je njegov svijet jezikotvoran.) Svijet je romana *Kurlani* izgrađen jezikom i može se razumjeti i sagledati samo ako se razumije i sagleda njegov jezik. Kada bi njegov jezik bio imalo drugačiji, roman *Kurlani* ne bi bio to što jest.

Ključne riječi:

književni jezik, jezik književnosti, jezik književnoga djela, autorski jezik, raslojenost jezika, diskurs

Abstract

Starting from the hypothesis that the language of a literary work is an autonomous, artificial form of language, we can conclude that in novel *Kurlani* it has been realized in three autonomous realizations. These are: rural Kurlan speech (characterized by the selectively inserted specific qualities of Dalmatian new štokavian ikavian speech and the standard language and the weak functional stratification), the urbane speech of the inhabitants of Sinj (with the same dialectal base as the rural speech, but much more influenced by the standard language and with much greater functional stratification) and the narrative discourse of the novel (which is close to the standard language as it was at the time when the novel was written, but includes numerous interventions of the writer on all levels of the language). All three levels of the language together make the authorial language of M. Božić in this novel. Each of them is in a relationship with the world it creates. (Language in a literary work is world forming, just as its world is language-forming.) The world of the novel *Kurlani* is constructed by language and can be understood and perceived only if its language is understood and perceived. If its language would be even slightly different, the novel *Kurlani* would not be what it is.

Key words:

standard language, the language of literature, the language of literary work, authorial language, stratification of language, discourse

Životopis

Sanda Lucija Udier

Rodila sam se u Zagrebu 3. kolovoza 1972. godine. Roditelji mi se zovu Marija (rođena Pezelj) i Ivan Piteša. U Zagrebu sam završila osnovnu školu. Maturirala sam 1991. godine u zagrebačkome Centru za upravu i pravosuđe s ocjenom odličan. Iste sam se godine upisala na studij Kroatistike i južnoslavenskih filologija na Filozofskome fakultetu u Zagrebu. Diplomirala sam u srpnju 1997. godine na Katedri za standardni hrvatski jezik obranivši rad pod naslovom *Jezični purizam i razlikovni rječnici* izrađen pod mentorstvom prof. dr. Josipa Silića. Prosjek ocjena svih mojih ispita bio je 4,4. U školskim godinama 1997./1998. i 1998./1999. radila sam kao profesorica hrvatskoga jezika i književnosti u zagrebačkim osnovnim školama Ivana Gundulića i Silvija Strahimira Kranjčevića. Upisala sam se na kroatistički poslijediplomski studij jezičnoga smjera u siječnju 1998. godine. U siječnju 2000. godine dobila sam mjesto znanstvene novakinje u Leksikografskome zavodu "Miroslav Krleža" na projektu *Hrvatski biografski leksikon* voditelja dr. Trpimira Macana. U zimskome semestru 1999. godine počela sam raditi na Filozofskome fakultetu kao ugovorna lektorica na Pripreмноj godini studija Odsjeka za kroatistiku. Od 1. veljače 2001. godine tamo sam stalno zaposlena.